قانون جس را پشلیں نافرمان قوماں ورلا گوہتو رہیو ہے انھاں ورو ی وہے غو،فرعون، ہامان، نمرود،قومِ عادتے قومِ ثمود وغیرہ نافرماناں غی بربادی جسو قانون اج وی لگ سکے!۔

(۳۱) ات جہاد غا دو مقصد بیان فرمایا ہیں اک تے یوہ جے کفر غو فتنوں دنیا تیں اُکلّ جے یعنی کافر کسے بنداناں خدا غا دین تیں ڈک نہ سکیں، کسے، مومن ناں کھمک تے ورڈ نہ سکیں دوجے یوہ فتنوں اُکلّ غے دنیا ماں چھڑ واللہ تعالیٰ ہی غو دین رہ جے، اسے ناں دنیا ماں جینڑ غو حق حاصل ہووے، باقی وہ ہی زندو رہ جہڑ و صلح غو معاہدو کر غے یا جزیو دے غے اس غے ماتحت ہو جے، اور خدا بیزاری یا شرک غا اپنّاں نظریہ ناں کوئے دنیا ماں اثر انداز نہ کر سکے، کسے دوجاناں اس در چھک نہ سکے! یہ دوئے مقصد اقیامت توڑی ختم نیہنہ ہوسکتا، لہٰذا جہاد وی ختم نیہنہ ہوسکتو اسے گل ناں رحمتِ عالم ﷺ نے اس را فرمایو، ﴿اَلْجِهَادُ مَاضٍ اِلىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ جہاد قیامت توڑی جاری رہ غو“(مشکوٰۃ شریف) اک دوجا موقعہ ور فرمایو! مناں لوکاں ناں جہاد غو حکم دتو گیو ہے جچر توڑی جے ویہہ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ نیہنہ پڑھ لیتا (مسلم شریف)

(۳۲) سورت پاک غا منڈ ماں یاہ گل ایمان آلاں غا ذہناں ماں بلکہ دلاں ماں بسالی تھی، جے غنیمت کوئے لوٹی غو مال نیہنہ جے جس غے ہتھ جہڑی چیز لگ جئے واہ اُسے غی ہو جئے تے نہ یوہ حکومت غو یا فوجی کمانڈراں غو حق ہے بلکہ فرمایو جے یوہ مال اللہ تعالیٰ غو ہے لہٰذا وہ اس ناں جس را بنڈنڑ واسطے فرماوے اس ناں اسے را بنڈو! جد یوہ عقیدو مسلماناں غاں دلاں ماں چنگی طرح بیں گیو فر غنیمت غی بنڈ غو یوہ خدائی قانون بیان فرمایو، جے مال غنیمت جتنو وی وہے تھوڑ و وہے یا متو، سب تیں پہلاں اس غا پنج حصا کیا جیں، جن بچوں اک حصو بیت المال ماں جمع کر دتو جئے تے باقی چار حصا مجاہداں ماں برابر بنڈ دتا جیں۔ ہاں! جے کدے مجاہداں ماں کجھ گھوڑے سوار تے کجھ پیدل ویں تاں گھوڑے سواراں ناں دوجاں تیں دوڑو دتو جئے۔ مجاہداں ماں انھاں غا حصا کسرا کسرا بنڈیا جیں اس غی تفصیل نبیِ پاک ﷺ نے حدیث ماں بیان فرمائی ہے ور پنجموں حصو جہڑو بیت المال واسطے کڈیو جئے غو یوہ کسرا کسرا خرچ کیو جئے اس غی تفصیل آپ قرآن کریم بیان فرما رہیو ہے جے یوہ یتیماں مسکیناں غریباں تے مسافراں ور خرچ کیو جئے اور رحمت عالم ﷺ غی مبارک زندگی ماں آپ ﷺ غا گھر آلاں تے آپ ﷺ غا دوجاں نیڑے غاں رشتیداراں غو خرچو پتر و اس پنجماں حصہ تیں پورو کیو جئے تھو کیو نجے یہ دین غی حمایت پچھے اپنوں سب کجھ کھڑا بیٹھا تھا، یوہ حکم رحمت عالم ﷺ غا وصال توڑی تھو، کیونجے اسو یلے حضور ﷺ غاں گھر آلاں غو خرچو پتر و حضور ﷺ نے اپنے اپر لیو و تھو فر آپؐ غا وصال تیں بعد یوہ حصو وی بیت المال ماں جمع کر دتو گیو، ہاں! جے کدے حضور ﷺ غاں قرابتداراں بچوں کوئے ضرورت مند وہے تاں اس ناں وی دوجاں محتاجاں غے نالّ نالّ اس پنجما حصہ بچوں دتو جئے۔

(۳۳) مال غنیمت غی بنڈ غا بارہ ماں اُپلا حکم غی ہورا ہمیت دسی جا رہئی ہے کہ جے تم اللہ تعالیٰ ناں منیں اور اللہ تعالیٰ غی اس مدد تے وحی ناں منیں جہڑی اللہ تعالیٰ نے اپناں خاص بندہ رحمت عالم ﷺ ور بدر غا مدان ماں اُس تہاڑے نازل فرمائی تھی جس تہاڑے حق اور باطل غیں دو جماعتاں غو ٹاکرو ہو یو تھو، حق ناں خدا نے غالب کر غے حق تے باطل غے بشکار نمیڑ و کیو تھو جس نالّ مسلماناں غا حق ورہونڑ ناں ساری دنیا نے اکھاں نالّ تکیو تھو جے تمنّاں خدا غی اُس مدد اور وحی ور یقین ہے تاں تم غنیمت غا اس حکم ناں منوں! دل غی رضا نالّ اس ور عمل کرو! آخر ماں اللہ تعالیٰ غی قدرت غی صفت بیان فرما غے اس پاسے اشارو فرما چھوڑیو جے غنیمت مل جانی یوہ اُسے غو فضل تے اُسے غی قدرت غا نظارا ہیں اور اس ناں قدرت ہر چیز ور ہے وہ تمنّاں ہرا غے تھارو مالّ انھاں غا قبضہ ماں وی دے سکے تھو لہٰذا جد اس نے اپناں فضل تے اپنی قدرت نالّ فتح غے نالو نالّ غنیمت وی عطا فرما دتی ہے تے اس ناں اُسے غو کرم سمجھو! تے اسے غا حکم غے مطابق اس ناں تقسیم کرو!۔

وَاعْلَمُوْٓا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ

تے جانڑ لیو! جے تمنّاں (کافراں کولوں) جو کجھ مالِ غنیمت لبھے اس بچوں پنجموں حصو تے اللہ تعالیٰ

خُمُسَهٗ وَلِلرَّسُوْلِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى

اور رسولؐ غو ہے تے (نبیؐ) غاں قرابت داراں غو ہے اور یتیماں غو

وَالْمَسٰكِيْنِ وَابْنِ السَّبِيْلِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ

تے مسکیناں غو اور مسافراں غو ہے (۳۲) جیکر تھارو اللہ تعالیٰ ور تے اس چیز ور

وَمَآ اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى

ایمان ہے جہڑی ہم نے اپناں بندہ (محمدؐ) ور فیصلہ آلے تہاڑے یعنی (بدر غا مدان ماں) دواں جماعتاں

الْجَمْعٰنِ ۭ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٤١﴾ اِذْ اَنْتُمْ

غا ٹاکرہ آلے تہاڑے نازل کی تھی؛ تے اللہ تعالیٰ ہر چیز ور قدرت رکھنڑ آلو ہے (۳۳) جسو یلے تم

بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى

(مدان غا) اُرلا گھنڈا ور تھا تے ویہہ (مشرک) پرلا گھنڈا ور تھا

وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ مِنْكُمْ ۭ وَلَوْ تَوَاعَدْتُّمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي

تے (وہ) قافلو تھارے توں بُرلی بکھی تھو تے جیکدے تم آپس ماں کوئے وقت مقرر کرتا تاں متھیا وا وقت ور

الْمِيْعٰدِ ۙ وَلٰكِنْ لِّيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُوْلًا

پجنڑ ماں تم ضرور اگے پچھے ہو جاتا ور (اسو اس گلوں ہوو) تانجے اللہ وہ کم کر چھوڑے جس نے ہونوں ہی تھو

لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْۢ بَيِّنَةٍ وَّيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْۢ

(تے) تانجے جس نے ہلاک ہونوں ہے وہ وی دلیل دیکھ غے ہلاک وہے؛ تے جس نے جینوں ہے وہ وی دلیل

بَيِّنَةٍ ۭ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿٤٢﴾ اِذْ يُرِيْكَهُمُ اللّٰهُ

دیکھ غے جیئے؛ تے بیشک اللہ تعالیٰ خوب سنڑ آلو جانڑ آلو ہے (۳۴) (اے نبیؐ یاد کرو) جسو یلے اللہ نے تمنّاں

فِيْ مَنَامِكَ قَلِيْلًا ۭ وَلَوْ اَرٰىكَهُمْ كَثِيْرًا لَّفَشِلْتُمْ

خواب ماں انھاں غی تعداد گھٹ دسی؛ تے جیکدے وہ تمنّاں انھاں غی تعداد متی دستو تاں تم لوک دِل سٹ چھوڑتا

وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ اِنَّهٗ

تے تم معاملہ ماں تنازعو کرن لگ جاتا ؛ ور اللہ تعالیٰ نے تمناں بچالیّو ؛ بلاشبہ وہ

عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ ﴿٤٣﴾ وَاِذْ يُرِيْكُمُوْهُمْ اِذِ

دلاں غاں بھیتاں ناں وی خوب جانٔے ؛ تے جسویلٔے تھارو ٹاکرو ہوگیو

الْتَقَيْتُمْ فِيْٓ اَعْيُنِكُمْ قَلِيْلًا وَّيُقَلِّلُكُمْ فِيْٓ اَعْيُنِهِمْ

اس ویلٔے اس نے تھاری نظراں ماں ویہہ گھٹ کرغے دسیا؛ تے تم انھاں غی نظراں ماں گھٹ کرغے دسیا

لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُوْلًا ۭ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ

تانجے اللہ تعالیٰ اس کم ناں پورو کردۓ جس غو ہونٔوں اس ناں منظور تھو، تے اللہ تعالیٰ در ہی سارا معاملا

الْاُمُوْرُ ﴿٤٤﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا لَقِيْتُمْ فِئَةً

پھیریا جیں (۳۵) اے ایمان آلیو ! جسویلٔے کسے جماعت نالٔ تھارو مقابلو ہو جۓ

فَاثْبُتُوْا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيْرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿٤٥﴾

تاں تم ڈٹ جاؤ ! اور اللہ تعالیٰ ناں مچ زیادہ یاد کرو ! تانجے تم کامیاب ہو جیں

وَاَطِيْعُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَلَا تَنَازَعُوْا فَتَفْشَلُوْا

تے اللہ تعالیٰ اور اس غا رسولؐ غی اطاعت کرو، تے آپس ماں تنازعو نہ کرو! ایہنہ تے تم بے ہمت ہو جیں غا

وَتَذْهَبَ رِيْحُكُمْ وَاصْبِرُوْا ۭ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ

تے تھاری ہوا پٹے جۓ غی ، اور تم صبر کرو ! بیشک اللہ تعالیٰ

الصّٰبِرِيْنَ ﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ خَرَجُوْا مِنْ

صبر کرن آلاں غے نالٔ ہے (۳۶) تے انھاں لوکاں ہاروں نہ ہو جائیو جہڑا اپناں گھراں توں

دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَّرِئَاۗءَ النَّاسِ وَيَصُدُّوْنَ

اکڑتا تے لوکاں ناں دستا نکلیا تے ویہہ جہڑا (لوکاں ناں) اللہ غا

عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُوْنَ مُحِيْطٌ ﴿٤٧﴾

رستہ تیں ڈکیں حالانکہ یہ جو کجھ کر رہیاں ہیں سب اللہ تعالیٰ غا گھیرا ماں ہے (۳۷)

(۳۴) بدر غا مدان غو نقشو یاد کرواغے اس جنگ غو مقصد بیان کیو جا رہیو ہے، بدر غا مدان ماں اللہ تعالیٰ نے اپنٔی عجیب حکمت تے قدرت نالٔ مسلماناں اور کافراں دواں ولاں ناں اس راجع کر چھوڑ یو تھو جے چھیکڑ ات دواں غو ٹاکرو ہو ہی گیو، حالانکہ جے کدے دوۓ فوج آپے یاہ لڑائی متھ غے مدان ماں آتیں تاں ضرور دواں ولاں بچوں کوۓ اک ٹال چھوڑ تو کسا جاتو جس نالٔ جنگ نہ ہوتی یا مُچ اگے پچھے ہو جاتا اک جماعت خاصی پہلاں پجتی فر واہ اڈیک اڈیک غے چلی جاتی اس تیں بعد فر دوجی جماعت آتی، اس راوی جنگ ٹلٔ جاتی ور اللہ نے اپنٔی عجیب حکمت نالٔ پہلاں مسلماناں ناں ابوسفیان غا تجارتی قافلہ ناں ڈکنٔ واسطے مدینہ تیں کڈیو فر ابوسفیان غو قافلو تے کنٔ مارغے بُرلے پاسے تیں نکل گیو ور ابوجہل غیں فوج اس غی جگہ بدر غا مدان ماں پج گئیں اتے وی جنگ غو عجیب نقشو بنٔیوں مسلمان مدان غا اُرلا کنڈا ور تھا جہڑو مدینہ در تھو تے قریشی فوج مدان غا پرلا کنڈا ور تھیں جہڑو مکہ آنٔے پاسے ذری اچائی ور تھو، تے ابوسفیان غو سوداگری قافلو انھاں دواں غا بُرلا پاسا تیں سمندر غے کنڈے کنڈے بچ غے نکلتو جا رہیو تھو، اللہ تعالیٰ نے اپنٔی حکمت تے قدرت نالٔ دواں ولاں ناں اس را مدان ماں کیوں کٹھو کیو؟ فرمایو اس گلوں جے وہ کم ہو جۓ جہڑو اللہ نے پہلاں ہی متھیو وو تھو جے جمعہ غے تہاڑے/ ۱۷ رمضان ۲ھ بدر غا مدان ماں حق تے باطل غو نمیڑو ہونٔوں ہے فر یہ دوۓ فوج ٹکرائیں تے وہ نمیڑو ہو گیو، اور ساری دنیا نے دیکھیو سگوں دنیا قیامت توڑی یاد رکھے غی جے اک پاسے ہتھیاراں ماں ڈبی وی اک ہزار فوج تھی تے دوجے پاسے/ ۳۱۳ ایمان آلا خدا غی رضامندی پچھے سخنٔے مخنٔے ہتھیں کھلا تھا فر خدا نے اخلاص آلاں غی اس اک مٹھی جماعت ناں فتح نصیب کرغے ساری دنیا ناں دسیو جے حق ور کونٔ ہے تے باطل ور کونٔ ہے، ! تانجے اس تیں بعد جہڑو اسلام غی زندگی جیئیے وہ اس یقین ور جیئے کہ واقعہ ہی اسلام ہی سچو دین ہے اس غا حق ہونٔ ناں ہم نے اپنٔی اکھاں نالٔ تک لیو ہے، تے ہُنٔ جہڑو کفر غی موت مرے وہ وی اس یقین ور مرے جے ہوں واقعہ ہی باطل ور ہوں جس غو نظارو میں اپنٔی اکھاں نالٔ بدر غا مدان ماں کر لیو ہے، فر قیامت غے تہاڑے وی خدا غی بارگاہ ماں کوۓ یوہ عذر نہ کر سکے جے ہوں تے اس ٹھسا ماں ہی تھو کہ اسلام اور کفر بچوں برحق رستو کہڑو ہے !۔

(۳۵) بدر غا مدان ماں اللہ پاک نے حق تے باطل غو یوہ ٹاکرو کروانٔو ہی کروانٔو تھو تانجے ات سچ تے چھُوٹھ غو نمیڑو ہو جۓ اس واسطے کجھ حالات تے ویہہ تھا جہڑا اُپلی آیت ماں بیان ہووا جن غے ذریعہ اللہ نے اپنٔی خاص حکمت تے قدرت نالٔ دواں ولاں ناں اس مدان ماں کٹھو کر دتو تھو، تے کجھ ہور تدبیر سنٔو ! جنگ تیں پہلاں رحمت عالم ﷺ ناں اک خواب ماں مخالف فوج دسی گئی جہڑی بالکل تھوڑی جئ لگی، خواب بالکل برحق تھی کیونجے صحابہء کرام غا اخلاص غا مقابلہ ماں کافراں غی فوج کتنی وی ہوتی واہ تھوڑی ہی تھی، ور صحابہء کرام نے اس غو مطلب یوہ سمجھیو جے واقعہ ہی انھاں غی تعداد تھوڑی ہے، فر جسویلٔے جنگ شروع ہوئی اسویلٔے صحابہء کرام ناں اپنٔی اکھاں نالٔ وی کافر تھوڑا اجیٔا ہی دِسیا، جس نالٔ انھاں غو جگرو ہور بدھ گیو اور ویہہ پوری طرح جنگ واسطے تیار ہو گیا، اُواں کافراں ناں وی مسلمان جنگ غا شروع ماں تھوڑا اجیٔا ہی دسیا، کیونجے مسلمان تھا ہی تھوڑا اور اس را اکھاں نالٔ دیکھ غے کافر ہور زیادہ جنگ ور بٹھ گیا، یہ اسا حالات بنتا گیا جھاں غی وجہ تیں دوۓ ولٔ پوری ہمت نالٔ جھوچھ ہو گیا اور حق تے باطل غو رڑے مدان نمیڑو ہو گیو۔ فائدو:- کافراں ناں مسلماناں غی تعداد پہلاں پہلاں گھٹ سۂی ہوئی تھی فر جسویلٔے جنگ پج گئی اور فرشتا ایمان آلاں غی مدد ور آ گیا اسویلٔے تے انھاں ناں صاف صاف مسلمان اپنا تیں دوناں سۂی ویں تھا جس را کے سورۃ آل عمران آیت ۱۳/ ماں ہے ور اسویلٔے ویہہ کرتا وی کے !

(۳۶) سبحان اللہ آیت پاک ور غور کرو ! اللہ غی رضامندی پچھے، اللہ غا دین غو جھنڈو اُچو رکھنٔ واسطے کی جانٔ آلی جنگ یعنی اسلامی جہاد غو دنیا غی قومی، نسلی، وطنی، سیاسی تے دنیاوی مفادات

آلّی جنگ ناں کوئے، جوڑ کوئے مناسبت ہے؟؟ دنیا غی جنگ ماں قوم، ملک، وطن تے خانداناں غی بہادری غا تے بڈیار غا ترانہ ویں، مدان جنگ ماں ملکی تے قومی نعراں غو ڈنڈ روڑو وہے جدکہ اللہ غا دین واسطے ہونڑ آلّی جنگ یعنی جہاد ماں اسویلے وی جسویلے موت سرور کھلی وی وہے خوب خوب خدا غو ذکر کرن تے تکبیر کہنڑ غو حکم دتو جا رہیو ہے دنیا غی جنگ ماں بڈیار تے فخر اپناں ہتھیاراں ور وہے جدکہ اللہ غا مجاہداں غی کامیابی غو راز ہی یوہ بیان کیو جا رہیو ہے جے سارا رل غے اتفاق اتحاد ناں اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ غی فرمانبرداری ور لک بن لیں اور مسلماناں غی ناکامی غو سبب یوہ بیان ہور رہیو ہے جے جد ویہہ اللہ تعالیٰ تے اس غا رسول ﷺ غی اطاعت ماں کوتاہی کر غے آپس ماں بکھیڑا کرن لگ جیں غا فر ویہہ بے ہمت وی ہو جیں غا تے

وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطٰنُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا

تے (یاد کرو) جسویلے شیطان نے انھاں کافراں ناں انھاں غا عمل چنگا کر غے دسیا تے کہیو: جے

غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنِّيْ جَارٌ لَّكُمْ

لوکاں بچوں کوئے وی تھارا ور غالب نیہنہ آسکتو تے ہوں تھاری کنڈ ور ہوں

فَلَمَّا تَرَآءَتِ الْفِئَتٰنِ نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَقَالَ

فر جسویلے دوئے جماعت (مسلمان تے کافر) اک دوئی غے آمنے سامنے ہوئیں تاں وہ پٹھیں پیریں نٹھو اور کہنڑ لگو

اِنِّيْ بَرِيْٓءٌ مِّنْكُمْ اِنِّيْٓ اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ اِنِّيْٓ

جے میرو تھارا ناں کوئے واسطو نیہنہ؛ ہوں واہ چیز دیکھ رہیو ہاں جہڑی تم نیہنہ دیکھتا ہوں تے

اَخَافُ اللّٰهَ ۭ وَاللّٰهُ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۝۴۸ اِذْ يَقُوْلُ

اللہ تعالیٰ تیں ڈروں؛ تے اللہ تعالیٰ ڈاھڈی سزا دینڑ آلو ہے (۳۸) (یاد کرو) جسویلے

الْمُنٰفِقُوْنَ وَالَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ غَرَّ هٰٓؤُلَآءِ

منافق لوک تے ویہہ لوک جھاں غا دلاں ماں روگ ہے یوں کہہ رہیا تھا جے انھاں (مسلماناں) ناں انھاں غا دین نے

دِيْنُهُمْ ۭ وَمَنْ يَّتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ

تھوکھا ماں سٹ چھوڑیو ہے تے جہڑو وی اللہ غی ذات ور پُہر وسو کر لئے فر بیشک اللہ تعالیٰ زبردست

حَكِيْمٌ ۝۴۹ وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذِيْنَ كَفَرُوا

(تے) حکمت آلو ہے (۳۹) تے جیکدے تم (واہ حالت) تکتا جسویلے فرشتا کافراں غی

الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُوْنَ وُجُوْهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ ۚ

جان کڈیں ویہہ انھاں غا منہ تے انھاں غی کنڈ ور مار تاں کہنہ جے

وَذُوْقُوْا عَذَابَ الْحَرِيْقِ ۝۵۰ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ

اگ غا عذاب غو مزو چکھو! یوہ بدلو ہے اس کھٹی غو جہڑی تھاراں ہتھاں

اَيْدِيْكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيْدِ ۝۵۱

نے اگے ٹوری ہے تے اللہ تعالیٰ یقیناً اپناں بنداں ور ظلم کرن آلو نیہنہ (۴۰)

انھاں غو دبدبو وی ہوا ہو جئے غو، انھاں غی کامیابی اسے ماں ہے جے ویہہ اللہ غا دین غی سربلندی واسطے اللہ غا رستہ ماں ڈٹ جیں، ثابت قدم ریہنہ کیونجے اللہ غی مدد ثابت قدم رہن آلاں غے ناں ہے۔

(۳۷) یہ کرتوت ابوجہل غی قریشی فوج غا ہیں ویہہ مکہ پاک تیں اپنی طاقت تیں تجربہ کاری ور مان کرتا، اکڑتا، بھتا تے تڑتا نکلیا تھا، یہ جہالت غا پجاری لوکاں ناں قومی تے وطنی چُک دے دے غے اللہ غا دین تیں روکنوں چاہویں تھا، روایتاں ماں آوے جے ابوجہل ناں رستہ ماں ہی دسیو گیو تھو جے ابوسفیان غو قافلو تے حفاظت ناں مکہ شریف غے نیڑے لگ گیو ہے ہُنڑ بدر غا مدان ماں جانڑ غو کے فائدو! اس نے مُچ آکڑ ناں جواب دتو جے ہم ضرور بدر غا مدان توڑی جاں غا تانجے لوکاں ناں مھاری بہادری غو پتو چل جئے تے اگے کوئی مھارا کسے قافلہ در اکھ پرت غے وی نہ دیکھ سکے، اللہ تعالیٰ ایمان آلاں ناں حکم دے رہیو ہے جے تھارے اُپراسی آکڑ غو تے قومی تے وطنی بڈیار غو کوئے چھاملو وی نیہنہ ہونوں چاہیئے!۔

(۳۸) ابوجہل ناں اپنی قریشی فوج ور بڑو بڈیار تے مانڑ تھو، ور اس ناں عرب غا اک قبیلہ بنی بکر بن کنانہ غو ڈر تھو جے ویہہ کدے پچھے تیں حملو نہ کر چھوڑیں، کیونجے قریش ناں انھاں غی پرانی دشمنی تھی، ابلیس لعین نے یاہ گل جسی سہئی کی وہ ابوجہل غو دل بدھانڑ واسطے اُس قبیلہ غا سردار ''سراقہ بن مالک'' غی شکل ماں ابوجہل کونے آیو اس غی کنڈ ٹھپ غے کہنڑ لگو فکر کا نہہ غی کرے! مھاری تھاری لڑائی اپنی جگہ ور اج تے یوہ قومی خطرو ہے اساں ہوں تیرے ناں ہاں، فر وہ جنگ غا مدان توڑی ناں رہیو ور مدانِ جنگ ماں جسویلے اس نے اللہ تعالیٰ غی مدد تے فرشتا نازل ہوتا تکیا اس ویلے وہ پشلو نیں نس پیو، لوکاں نے پچھیو جے یوہ کے! اس اوکھے ویلے تھوکھو دیئے!؟ کہنڑ لگو مناں اللہ غی مدد تے فرشتا صاف دس رہیا ہیں جہڑا تمناں نیہنہ دِستا، مناں ڈر ہے جے کدے میری ہی باری نہ آ جئے، آیت پاک ماں اسے واقعہ در اشارو ہے (ابن کثیر وغیرہ) یاہ روایت اکثر مفسراں نے بیان کی ہے تے جمہورِ امت نے آیت پاک غی تفسیر اسے را کی ہے۔ ور کجھ اک بزرگ مفسر اس را فرمانویں جے شیطان کسے انسانی شکل ماں کسے کونے نیہنہ آیو تھو، بلکہ اس نے لوکاں غا دلاں ماں وسوسو گھلیو تھو انھاں بزرگاں ماں حضرت حسنِ بصریؒ غو وی ناں آوے (کشاف، روح المعانی)

(۳۹) بدر غی جنگ غا بارہ ماں جسویلے مدینہ ماں منافقاں تے دل غاں روگیاں یہودیاں نے سنیوں، اس ور انھاں نے یوہ تبصرو کیو جے یہ مذہبی جنونی لوک ہیں جھاں ناں مذہب غا پاگل پوناں نے اسو چَھلو بنا چھوڑیو ہے جے یہ سخنڑ مخنڑ ہتھیں اپنے تیں تریہی ہتھیار بند فوج ناں جنگ واسطے تڑپیا ہیں، یہ چَھلا آپے اپنی موت ناں بلا را دے رہیا ہیں ور نہ کوئے عقلمند تے اسی گل کر ہی نیہنہ سکتو اللہ تعالیٰ نے ان دل غاں روگیاں بزدلاں ناں جواب دتو جے یوہ پاگل پونو تے جنون نیہنہ بلکہ اللہ غی ذات ور پُہر وسو ہے؛ تے جہڑو اللہ غی ذات ور بساہ کر لئے اس ناں فر ڈروی کا نہہ غو!۔ اس آیت تیں پتو لگے جے کسے دین پسند دین دار ناں ''مذہبی جنونی'' کہنو منافقاں یہودیاں غو مُچ پرانو وطیرو ہے موموناں ناں اس ور صبر کرن غی لوڑ ہے۔

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوْا

انھاں غو وہ ہی حال ہووو جہڑو فرعونیاں تے انھاں توں پہلاں لوکاں غو ہووو تھو ویہہ اللہ غی

بِاٰيٰتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوْبِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ

آیتاں توں نمکر گیا ، فر اللہ نے ویہہ انھاں غا گناہاں ماں پکڑ لیا واقعہ ہی اللہ تعالیٰ

قَوِيٌّ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۝ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ

بڑی طاقت آنٔو تے ڈاھڈی سزا دینڑ آنٔو ہے (۴۱) یوہ اس گلوں ہووو کیو نجے اللہ تعالیٰ نے جہڑی نعمت کسے قوم ناں

مُغَيِّرًا نِّعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوْا مَا

عطا فرمائی وی وہے وہ اس ناں اس ویلٔے توڑی نیہنہ بدلتو چجر توڑی جے ویہہ اپڑاں عملاں ناں نہ

بِاَنْفُسِهِمْ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ۝ كَدَاْبِ اٰلِ

بدل چھوڑیں ؛ تے اس گلوں جے اللہ تعالیٰ خوب سنن آنٔو تے جانن آنٔو ہے ؛ انھاں غی حالت فرعونیاں

فِرْعَوْنَ وَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ

جئی ہے تے انھاں لوکاں جئی ہے جہڑا انھاں تیں پہلاں ہویا ہیں جھاں نے اپڑاں رب غی آیتاں ناں چھُٹھیں

رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنٰهُمْ بِذُنُوْبِهِمْ وَاَغْرَقْنَا اٰلَ

کہیو فر ہم نے ویہہ اُنھاں غا گناہاں غی وجہ تیں ہلاک کر چھوڑیا تے ہم نٔے فرعونیاں ناں غرق

فِرْعَوْنَ وَكُلٌّ كَانُوْا ظٰلِمِيْنَ ۝ اِنَّ شَرَّ

کر چھوڑیو ؛ تے یہ سارا لوک ظالم تھا (۴۲) بیشک اللہ تعالیٰ غے نزدیک

الدَّوَآبِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَهُمْ لَا

بدترین حیوان ویہہ لوک ہیں جھاں نے کفر کیّو تے ویہہ ایمان

يُؤْمِنُوْنَ ۝ اَلَّذِيْنَ عٰهَدْتَّ مِنْهُمْ ثُمَّ

قبول نیہنہ کرتا ، جھاں نالٔ (اے نبیؐ) تم نٔے (کتنی ہی واری) معاہدو کیّو فر وی

يَنْقُضُوْنَ عَهْدَهُمْ فِيْ كُلِّ مَرَّةٍ وَّهُمْ لَا يَتَّقُوْنَ ۝

ویہہ اپڑاں وعدہ ناں ہر واری توڑ چھوڑیں تے ویہہ (اللہ تعالیٰ تیں) ڈرتا نیہنہ

(۴۰) کافراں تے منافقاں غی موت غو نظارو کرایو جا رہیو ہے ، جے انھاں نافرماناں غی ساری پھونکڑ پھانکڑ بس موت توڑی ہی ہے فر اتوں ہی انھاں غی سزا تے عذاب غو سلسلو شروع ہو جئے ، فرشتا اتے ہی کھونسڑا لاناں شروع کر لیں تے نالٔو نالٔ آخرت غا عذاب غو وی چھلکا را دستا جیں ، جے چلو اصل سزا تے تمناں اتے ہی دتی جے غی اور یاہ ساری سزا تھاراں اپڑاں کرتوتاں غی کھٹیاں غو نتیجو ہے یوہ تھارے ور ظلم نیہنہ تے نہ ہی اللہ تعالیٰ اپڑاں بنداں ور ظلم کرنٔ آنٔو ہے ، اک حدیث قدسی ماں ہے اللہ تعالیٰ فرماوے ''میں اپڑٔے اپر ظلم کرنٔوں حرام کر لیو ہے''۔ (مسلم شریف)

(۴۱) یعنی بدر غا مدان ماں مشرکاں ناں جہڑی سزا ملی ہے یاہ بالکل فرعونیاں آلی تے انھاں تیں پہلاں غاں نافرماناں آلی گل ہو گئی انھاں ناں وی اللہ غا نبیاں نے بہت سمجھایو ور انھاں غی سڑت وی سمندر ماں غرق ہو غے ، تے اسمانی چڑک اور پچھل نالٔ ملیا میٹ ہو غے ہی مٹھی ہوئی . اسے را انھاں ناں وی کوئے تبلیغ کم نیہنہ آئی چھیکڑ بدر غا مدان ماں ہی ساری اچوی مٹھی ہو گئی ۔ تے اس دور غو فرعون (ابوجَہل) اپڑاں ۶۹ سنگیاں ناں لے غے مڑدار ہو گیو۔

(۴۲) قوماں غی ترقی تیں بعد زوال غو راز سمجھایو جا رہیو ہے جے کسرا اک قوم ترقی کر کر غے مچ اچا مقام ور جانٔ تیں بعد فر چانٔ چک ہی زمین ور آ لگے ! اللہ تعالیٰ جس قوم ناں وی اپڑٔی نعمتاں نالٔ نوازے خوشحالی ، اقتدار تے حکومت وغیرہ سب کجھ دیدیئے فر خدا اپڑٔی دتی وی اس نعمت ناں وی اچر توڑی واپس نیہنہ لیتو چجر توڑی واہ قوم مجموعی طور وراتی نہ چک لئے تے خدا غی نافرمانی کر کر غے اپڑاں آپ ناں بالکل سروں ہی نااہل نہ ثابت کر دیئے . ہاں ! جس ویلٔے ویہہ سارا ہی خدا غی نافرمانی آلٔا رستہ ور چل پویں ، اس ویلٔے خدا اس ساری قوم ور کوئے بڑو عذاب فرما غے ان اکل پٹاں ناں دنیا تیں اکالٔ چھوڑے فر جس را اس قوم غی ترقی دنیا ماں مشہور تھی ، اس غی بربادی غی وی ساری دنیا ماں ٹل مچ جئے ، قرآن پاک نے اس ترقی تے بربادی غی مثال فرعونیاں غی دتی ہے ، جے اک پاسے انھاں غی ترقی اتنی تھی کہ فرعون اپڑاں آپ ناں خدا کہنٔ توڑی جا پجیو تھو تے دوجے پاسے انھاں غی بربادی غی وی اپڑٔی مثال ہے یاہ آیت عرب غاں مشرکاں ناں سنائی گئی تھی جے ہُنٔ وی باز آ جاؤ ! اجوں وی وقت ہے ، نیہنہ تے فرعونیاں غو حال تک لیو ! تے اس ماں مسلماناں واسطے وی بڑی نصیحت ہے ، آخر واہ کہڑی چیز تھی جس نے اندلس ماں ست سو سال حکومت کرن تیں بعد اتوں مھارو ناں غلط حرفاں ہاروں مٹّت کر چھوڑیو۔

فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِم مَّنْ خَلْفَهُمْ

تے جیکدے ویہہ تم ناں لڑائی ماں لبھ جیں تاں انھاں ناں ایسی مار دیو جے انھاں تیں پشلاوی ڈر غے نس جیں

لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِن قَوْمٍ

تانجے ویہہ عبرت حاصل کریں ؛ تے جیکدے تمناں کسے قوم توں خیانت غو

خِيَانَةً فَانبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا

خطرو وہے تاں تم انھاں غو معاہدو واسے را پھینک چھوڑو (تانجے تم تے ویہہ) برابر ہوجیں بیشک اللہ تعالیٰ

يُحِبُّ الْخَائِنِينَ ﴿٥٨﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا

خیانت کرن آلاں ناں پسند نیہنہ کرتو (۴۳) تے کافر یوہ خیال بالکل نہ کریں جے ویہہ اگے بدھ

سَبَقُوا ۚ إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾ وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا

گیا ہیں ویہہ (اپنّی چالاں ناں) ہمناں عاجز نیہنہ کرسکتا ؛ تے تم انھاں واسطے جتنی تھارے تیں

اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ

ہوسکے تیاری کرغے رکھو یعنی طاقت جمع کرغے تے پیڑیا واگھوڑا تیار کرغے تانجے اللہ غا دشمناں

بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِن دُونِهِمْ

ور تے اپناں دشمناں ور تھارو رعب ٹکیو رہ تے انھاں تیں علاوہ انھاں دوجاں لوکاں ور وی

لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا تُنفِقُوا مِن

جھاں ناں تم نیہنہ جانڑتا ، ور اللہ تعالیٰ انھاں ناں جانڑے ؛ تے تم جو کجھ وی

شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا

اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں خرچ کریں غا وہ تمناں پورو پورو دیدتو جئے غو تے تھارا ناں ذری وی

تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾ وَإِن جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا

ناانصافی نیہنہ ہوسیں (۴۴) تے جے ویہہ صلح در نیواں ہوجیں تاں تم وی اس در نیواں ہوجاؤ !

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۚ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦١﴾

اور اللہ تعالیٰ ور ہی پُہروسو رکھو ! بیشک وہ ہی خوب سنن آلو جانن آلو ہے (۴۵)

(۴۳) انھاں آیتاں ماں انھاں یہودیاں غو ذکر ہے جھاں ناں حضورﷺ نے مدینہ پاک ماں آتاں ہی معاہدو کیو تھو جے ہم نہ تے آپس ماں لڑائی کراں غا تے نہ ایکن دوجا غے خلاف کسے غی مدد کراں غا ، یہودیاں نے معاہدو تے بڑو کھل غے کیو ور اس تیں بعد یہ بدخصلت موقع غی تاڑ ماں بیٹھا رہینہ تھا جسو یلےؔ وی موقعو ہتھ لگے تھو مسلماناں غے خلاف مشرکاں ناں چُک دے دے غے جنگ واسطے پَہڑ کا تا رہینہ تھا ، سگوں سارا عہد معاہدا کنڈ پچھے سٹ غے مسلماناں غے خلاف مشرکاں غی مدد ور آجیں تھا ، انھاں غا بارہ ماں ہی فرمایو جا رہیو ہے جے یہ انسان ہیں ہی کد ! یہ تے حیوان ہیں نہ خدا تیں شرمانویں نہ بنداں تیں ! لہٰذا اساں لوکاں غو حکم یوہ ہے جے انھاں بچوں جھڑا کھل غے رڑے مدان لڑائی ور آجیں انھاں ناں تے اس را پنچو کہ دوجا وی انھاں غو حال تک غے دڑک جیں ، کسے ہور ناں اسی بے وفائی غی ہمت نہ وہے تے جے کدے یہ کُھل غے مدان ماں تے نہ آویں ور انھاں غی حالت تیں یوہ ہی سہئ وہے جے یہ غداری کرن آلاؔ ہیں تاں انھاں غو معاہدو انھاں غا منہ ور مار چھوڑو اس را دوئے ول برابر ہوجیں غا تے ہر اک اپنی مرضی ناںؔ جنگ غی تیاری کرے غو ور ایمان آلاںؔ ناں انھاں غی غداری غو جواب غداری ناںؔ دینڑوں جائز نیہنہ جے ویہہ وی معاہدہ ناں تے اسے را ٹکیو رہنڑ دیں ور گفیہ گفیہ انھاں غے خلاف سازش کرن لگ جیں ، اسے واسطے فرمایو: ''بیشک اللہ تعالیٰ خیانت کرن آلاںؔ ناں پسند نیہنہ کرتو''۔ فائدو:- ان آیتاں غو شانِ نزول تے اکثر مفسراں نے یہودیاں غی غداری بیان کی ہے ور یوہ حکم ہے عام ! یہودی ، مشرک ، عیسائی جھڑو وی معاہدو کر غے فر اس را غداری کرے اس غو یوہ ہی حکم ہے کہ جس ویلےؔ ویہہ معاہدہ غی پرواہ نہ کرغے مدان ماں آجیں فر انھاں ناںؔ جنگ کی جئے کیوں جے معاہدو انھا نے آپے ختم کر چھوڑو یو ، تے جے غداری غو خطرو وہے تاں ایمان آلاںؔ ناں چاہئے جے ویہہ معاہدو ختم کرغے آزاد ہوجیں تے جنگ غی تیاری کریں۔

(۴۴) مسلماناں ناں معاہدہ غی پابندی کران غا اس اُپلاؔ سخت حکم ور کافر یاہ گل سوچ سکیں تھا جے اسرا ہم مسلماناں غی سادگی تے ایمانداری تیں خوب فائدو کھٹاں غا ایاں تیں معاہدو کراں غا اُواں چانڑ چک حملو کردیاں غا بلکہ یوہ ٹھسوا ور خطرو تے مسلماناں غا دل ماں وی آسکے تھو اس غو جواب دتو جے کافر کدے وی اپنّی چالؔ چلاؔ کیاں ناںؔ اگے نیہنہ بدھ سکتا ۔ ایمان آلان ناںؔ اللہ ہے اللہ غی مدد ہے فر یہ کافر خدا تعالیٰ ناں نعوذ باللہ مداںؔ نیہہ سکتا ! ور اس غے ناںؔ ناںؔ اللہ اپناں ایمان آلاں بنداں ناں حکم دیئے جے ویہہ ہتھ ور ہتھ تَہر غے نہ بیٹھا رہینہ بلکہ ایمان غو تقاضو ہے جے ویہہ اللہ تعالیٰ غا دین پچھے اپناںؔ مالک غی رضامندی واسطے ہر ویلےؔ جہاد واسطے بر دم تے تیار رہینہ ، فوجاں غی مقدار غا لحاظ ناںؔ تے جنگی سامان غا لحاظ ناںؔ جتنی تیاری وی ممکن وہے ہر ویلےؔ کرتا رہینہ تیر تلوار تے سواری غا گھوڑاں تیں لے غے توپ ، ٹنک ، جنگی جہاز تے ہر قسم غا بم بلکہ قیامت توڑی بنڑن آلو نواں تیں نووں جنگی سامان تیار کرغے رکھیں ، انھاں دشمناں واسطے وی جھڑا اج موجود تے نظراں ماں ویں اور انھاں دشمناں واسطے وی جھڑا اج موجود نیہنہ ، نہ اج انھاں ناں کوئے جانڑے پشانڑے ور ویہہ اللہ تعالیٰ غا علم ماں ہیں پَہلکے پیدا ہوسکیں حالانکہ جہاد غی تیاری یا اک اپنّی ذمہ واری ہے جسماں فائدو وی اپڑوں ہی ہے ور اللہ تعالیٰ غو فضل و کرم دیکھو کہ فرمایو جا رہیو ہے جے اس تیاری ور وی تمناں پورو ثواب لبھے غو ، جھڑو خرچو وہے غو اس غو پورو پورو بدلو دتو جئے غو تے کسے ور ظلم نیہنہ ہوسیں رحمت عالمﷺ نے اس موقع ور فرمایو: جہاد ماں خرچ کیو وا اک درہم غو ثواب ست سو گناہ زیادہ لبھے غو یعنی اس را سمجھیو جئے غو جے اس نے ست سو درہم خیرات کیا ہیں (ابوداؤد شریف) فر اس تیاری غی حکمت بیان فرمائی جے اس ناںؔ دین غا دشمن ڈر غے رہینہ غا ویہہ صلح واسطے تیار

وَاِنْ يُّرِيْدُوْٓا اَنْ يَّخْدَعُوْكَ فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ ؕ

تے جے ویہہ کافر تمناں تُھوکھو دیئوں چاہویں ؛ فر بیشک تھارا واسطے اللہ تعالیٰ ہی سُدو ہے

هُوَ الَّذِيْٓ اَيَّدَكَ بِنَصْرِهٖ وَبِالْمُؤْمِنِيْنَ ۙ

وہ ہی تے ہے جس نے اپنٔی مدد نالٔ تے ایمان آلاں نالٔ تمناں طاقت دتی ہے (۴۶)

وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوْبِهِمْ ؕ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِي الْاَرْضِ

تے اُسے نے انھاں غا دلاں ماں اتفاق پیدا کیّو ہے (اے نبیؐ) تم پَہانویں زمین غا سارا خزانہ وی خرچ

جَمِيْعًا مَّآ اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوْبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ

کر چھوڑتا ؛ تانویں تم انھاں غا دلاں ناں جوڑ نیہنہ سکیں تھا ور اللہ تعالیٰ نے انھاں غا دلاں ماں

بَيْنَهُمْ ؕ اِنَّهٗ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ۞ يٰٓاَيُّهَا النَّبِيُّ

اتفاق گہل چھوڑیو بیشک وہ غالب تے حکمت آلٔو ہے (۴۷) اے نبی (ﷺ) تمناں

حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ ۞

اللہ تعالیٰ ہی کافی ہے ؛ تے انھاں مومناں ناں وی جہڑا تھاری فرمانبرداری کریں (۴۸)

يٰٓاَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِيْنَ عَلَى الْقِتَالِ ؕ

اے نبی (ﷺ) تم مومناں ماں جہاد غی شوق پیدا کرو

اِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ عِشْرُوْنَ صٰبِرُوْنَ يَغْلِبُوْا

جے تھارا بچوں ثابت قدم رہنٔ آلا بیہہ بندا ویں غا ویہہ دو سو ور پَہارا

مِائَتَيْنِ ۚ وَاِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ مِّائَةٌ يَّغْلِبُوْٓا

ہوجیں غا ، تے جے تھارا بچوں (ثابت قدم رہنٔ آلا) سو بندا ویں غا ویہہ اک ہزار

اَلْفًا مِّنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا

کافراں ور پَہارا ہوجیں غا کیونجے ویہہ لوک

يَفْقَهُوْنَ ۞ اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَ

سمجھتا نیہنہ ؛ ہُنٔ اللہ تعالیٰ نے تھارو (پَہار) ہولٔو کر چھوڑیو ہے تے

ریہنہ غا اور انھاں ناں مسلماناں غی تیاری دیکھ غے حملو کرن غی ہمت نیہنہ ہوسیں، اس حکم ور خود رحمت عالمﷺ نے کتنوں عمل کیو بس اک گل تیں اندازو لالیو: تم حدیث غی کتاباں ماں یوہ تے ضرور پڑھیں غا جے کئیں کئیں ہفتاں بلکہ مہینا توڑی آپؐ غے گہر چُہلّو نیہنہ بلٔیو اور صرف پانٔی تے کھجوراں ور گذارو کیو گیو وریاہ گل کدے نیہنہ پڑھ سیں جے کدے اک دن وی حضور ﷺ غو گہر، تیراں، تلواراں، نیزاں تے برچھاں تیں خالی رہیو۔

(۴۵) یعنی جے مسلماناں غی تیاری تے طاقت اور ایمان غو جزبو دیکھ غے کافر ڈر جیں اور جنگ چھوڑ غے صلح واسطے تیار ہوجیں، تاں حالات ناں تک غے صلح کرلینٔ ماں وی کوئے گناہ نیہنہ ۔کیونجے جہاد غو مقصد وی تے فتنوں مکا غے اللہ غا دین غو جھنڈ و اُچّو کرنوں ہے، جے کدے یوہ مقصد صلح نالٔ حاصل وہے تاں وی جی بسم اللہ! تے اس موقع ور کافراں غی بد نیتی تیں وی ڈرن غی کائے لوڑ نیہنہ ، مومناں ناں تے بس اللہ غی ذات ور بساہ رکھنٔوں چاہیئے! وہ ساراں غیں گل سنٔیں تے سارا حالات جانٔے ۔

(۴۶) یعنی جے کدے یہ مشرک پہیڑی نیت نالٔ صلح کریں غا یا صلح کر غے فرغداری کرن غی کوشش کریں غا، تاں وی اے رحمت عالمﷺ تمناں فکر کرن غی کائے لوڑ نیہنہ ، تھارے واسطے تے اللہ تعالیٰ غی مدد ہی سُدّی ہے، وہ آپ تھاری مدد فرماوے غو، جس را کہ اس نے بدر غا مدان ماں غیبی مدد فرمائی تھی ، اور غیبی مدد نالٔ تمناں فتح عظیم نصیب فرمائی تھی نانٔے تمناں مخلص ایمان آلاں سنگیاں غی واہ جماعت عطا کی ہے جس غو اک اک بندو اشاراں ور جان غی قربانی غو وی صرفو نیہنہ کرتو۔

(۴۷) عرب غاں قبیلاں ، خانداناں اور علاقاں غی آپسی دشمنٔی ساری دنیا ماں مشہور تھی ، نکی نکی گلاں ور بڑا بڑا خاندان بالکل اکلٔ جیں ویں تے کئیں کئیں سالاں توڑی لڑائی چلتی رہ وہے تھی فر کنّی کنّی قوماں غاں لوکاں ناں ، جنھاں غو مزاج بکھرو بکھر و تھو، جہڑا اپنٔاں اپنٔاں علاقاں غی اک اپنٔی خاص پشانٔ رکھیں تھا ان ساراں ناں اک جگہ گہٹھاں کر غے سکاں پَہائیاں ہاروں دلاں ماں مہر محبت گہل دینٔی کوئے اسان کم تھو!؟ فرمایو یوہ کم اتنوں اوکھو تھو کہ جیکدے روئے زمین غا سارا خزاناں خرچ کر غے یوہ کیو جاتو تاں وی ممکن نیہنہ تھو ور یوہ اللہ ہی غو کرم ہے کہ اس نٔے اپنٔاں بنداں غا دلاں ماں محبت گہل چھوڑی ہر ایکنٔ ناں دوجاں غا دکھاں غو پیہالٔ بنا چھوڑیو. بس یوہ اللہ ہی غو کرم تے اُسے غو کرشمو ہے کیونجے وہ ہے ہی زبردست تے بے بَہا حکمت غو مالک!۔

(۴۸) اس آیت غی تفسیر تابیعاں غا دور تیں ہی دو طرح بیان ہوئی ہے اک یاہ جے اے نبیؐ تھاری مدد واسطے اور تھاری اطاعت کرنٔ آلاں مومناں غی مدد واسطے بس اللہ تعالیٰ غی ذات ہی سُدی ہے تمناں کسے تیں ڈرن غی قطعًا کوئے لوڑ نیہنہ ، تے دوجی تفسیر یاہ جے اے نبیؐ تھاری مدد واسطے حقیقت ماں تے بس اللہ تعالیٰ غی ذات ہی سُدی ہے تے ظاہری طور ور اسباب غی حد توڑی مخلص مومناں غی جماعت سُدی ہے پَہانویں انھاں غی تعداد بالکل تھوڑی جئ کیوں نہ وہے۔ یہ دوئے تفسیر مشہور ہیں ور متاں بزرگاں نے پہلی تفسیر ناں ترجیح دتی ہے۔

عَلِمَ اَنَّ فِيْكُمْ ضَعْفًا فَاِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ مِّائَةٌ

اس نے جان لیّو ہے جے تھارا ماں کجھ کمزور وی ہیں ، فر جے تھارا بچو ثابت قدم رہݨ آلا سو

صَابِرَةٌ يَّغْلِبُوْا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ اَلْفٌ

ویں غا ویہہ دو سو ور غالب آجیں غا تے جے تھارا بچوں اک ہزار ویں غا

يَّغْلِبُوْٓا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ

ویہہ اللہ غا حکم نال دو ہزار ور غالب آجیں غا تے اللہ تعالیٰ ثابت قدم رہݨ آلاں غے ناݪ ہے (۴۹)

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَّكُوْنَ لَهٗٓ اَسْرٰى حَتّٰى

کسے نبی واسطے مناسب نیہنہ جے اس کوݪے قیدی ویں ات توڑی کہ

يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِ تُرِيْدُوْنَ عَرَضَ الدُّنْيَا

زمین ماں (کافراں غو) خوب لہو لغ جۓ ؛ تم دنیا غو ماݪ لوڑیں !

وَاللّٰهُ يُرِيْدُ الْاٰخِرَةَ وَاللّٰهُ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ لَوْلَا

تے اللہ تعالیٰ آخرت چاہوے ، اور اللہ تعالیٰ زبر دست ہے حکمت آݪو ہے ؛ جیکدے

كِتٰبٌ مِّنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيْمَآ اَخَذْتُمْ

اللہ تعالیٰ غی طرفوں پہلاں ہی گل لکھی وی نہ ہوتی تاں جو کجھ تم ݨے لیّو ہے اس ور تمݨاں بڑی

عَذَابٌ عَظِيْمٌ فَكُلُوْا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلٰلًا طَيِّبًا

سخت سزا پھکتنی پیتی (۵۰) بس جہڑی حلال تے پاک غنیمت تم ݨے حاصل کی ہے واہ کھاؤ (پیو)

ع ۹

وَّاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ يٰٓاَيُّهَا

تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو بیشک اللہ تعالیٰ بہت بخشن آݪو مچ مہربان ہے (۵۱) اے

النَّبِيُّ قُلْ لِّمَنْ فِيْٓ اَيْدِيْكُمْ مِّنَ الْاَسْرٰٓى

نبی (ﷺ) تم انھاں قیدیاں ناں فرمادیو : جہڑا تھارا قبضہ ماں ہیں

اِنْ يَّعْلَمِ اللّٰهُ فِيْ قُلُوْبِكُمْ خَيْرًا يُّؤْتِكُمْ خَيْرًا

کہ جے اللہ تعالیٰ تھارا دلاں ماں کجھ نیکی دیکھے غو تاں جو کجھ تھارا کوݪوں لیّو گیو ہے وہ تمݨاں

(۴۹) رحمت عالم ﷺ ناں حکم دتو جارہیو ہے جے تم جہاد غی فضیلت بیان فرما غے موموناں غا دلاں ماں جہاد غی شوق پیدا کرو! فر اس حکم ناں آپؐ نے کسرا پورو کیو اس واسطے حدیث غی کتاباں ماں فضیلت جہاد غو بیان پڑھن غی لوڑ ہے! ہور تے ہور خود اپنا بارہ ماں آپؐ نے فرمایو میرو روح کرے جے ہوں اللہ غا رستہ ماں جہاد کرتو رُہوں ات توڑی جے شہید ہوجاؤں فر زندو کیو جاؤں! فر شہید ہوجاؤں! آپؐ نے یاہ گل دس واری دُہرائی! (نسائی شریف) اللہ پاک نے فر خود جہاد غی فضیلت بیان فرمائی اور جہاد غی شوق دواݨ اور اس غو جزبو پیدا کرن واسطے ہی یوہ حکم پیشن گوئی غی شکل ماں دتو حالانکہ یاہ پیشن گوئی نیہنہ بلکہ یوہ تے حکم ہے ور اس انداز ناݪ جہاد غی شوق پیدا ہوجۓ اس گلوں یوہ انداز اختیار کیو جے ڈٹ جاݨ آلاں تے ثابت قدم رہݨ آلاں موموناں ناں اپݨے تیں دس گُنا متی فوج غا مقابلہ ماں ڈٹ جاݨوں ضروری ہے تے نسݨو ناجائز ہے اور فتح نصیب کرݨ آݪی ذات اللہ غی ہے کیونجے مومن جہاد غی قدر و قیمت ناں جاݨیں تے شہادت غا مرتبہ ناں سیاݨیں ور کافر اس حقیقت ناں کے جاݨیں ویہہ تے چھڑا دنیا غا کمینہ فائدا پچھے مدان ماں نکل آویں فر ویہہ ایمان آلاں غا مقابلہ ماں کد کھلݨ سکیں! مومن غی نظر تے مُچ ہی اُچی تے مقصد بہت بلند وہے۔ پہلاں پہلاں صحابہؓ کرام ناں یوہی حکم تھو جے ویہہ دس گُنا فوج غا مقابلہ واسطے ڈٹ جیں فر خاصی مدت تیں بعد اللہ تعالیٰ نے دوجی آیت نازل فرما غے اس حکم ناں ہوݪو کیو تے حکم دتو جے ہُݨ اپݨے تیں دوݨی فوج غا مقابلہ ماں نسݨو جائز نیہنہ تے ناݪ ہی خوشخبری دتی کہ جے تم ڈٹ غے ریہنہ غا ثابت قدم ریہنہ غا تاں فتح تھاری وہے غی کیونجے اللہ صبر کرݨ آلاں تے ثابت قدم رہݨ آلاں غے ناݪ ہے دواں آیتاں ماں کوئے پیشن گوئی نیہنہ بلکہ ڈٹ جاݨ غو حکم ہے ور انداز پیشن گوئی تے خوشخبری غو استعمال کیو تانجے جہاد غی شوق تے جزبو پیدا ہوجۓ۔ دیکھو (تفسیر کبیر، کشاف، بیضاوی) فر یوہ، حکم گھٹوں گھٹ غو ہے تے جے ایمان آلا اس تیں وی بڑی تعداد ور ہمت تے جگرو کر غے پے مُکیں تاں واہ ہور فضیلت تے اُچا ایمان غی گل ہے رحمت عالم ﷺ غا دنیا تیں پردو فرماݨ تیں صرف دو سال پہلاں ''موتہ،، ناں غی اک جنگ ہوئی، جہڑی مچ مشہور ہے اسے ماں حضرت خالد بن ولیدؓ ناں ''سیف اللہ یعنی اللہ غی تلوار،، غو خطاب دربار نبویؐ تیں لبھو تھو، اس جنگ ماں صرف ترے ہزار ایمان آلا دولکھ فوج غا مقابلہ ور ڈٹ گیا تھا۔ ات مفسراں نے اک ہور نکتو وی بیان کیو ہے جے قرآن پاک نے اک غا مقابلہ ماں دس تے اک غا مقابلہ ماں دو کہݨ غے بجائے خاص خاص گنتی بیان فرمائی ہے جے بیہہ غا مقابلہ ماں دوسو، تے سو غا مقابلہ ماں ہزار فر سو غا مقابلہ ماں دوسو تے ہزار غا مقابلہ ماں دو ہزار یاہ خاص گنتی بیان کر غے اس پاسے اشارو کیو گیو ہے جے جہاد اک اک بندو کنی نیہنہ کرسے بلکہ پوری اک جماعت کرے غی۔

(۵۰) غزوۂ بدر ماں جہڑا ستر کافر بنّیا گیا تھا انھاں غا بارہ ماں یوہ اختیار تھو، جے پہانویں انھاں ناں فدیو لے غے چھوڑ دیو تے جیکدے ضروری سمجھیں تاں قتل کر چھوڑو، اجازت تے ان دواں گلاں غی تھی ور اسو یلے غی حالت غو تقاضو یوہ تھو جے گھٹوں گھٹ کفر غاں مقدماں تے کھڑ پینچاں غی مُنڈی ضرور لاہی جاتی، اور یاہی گل اللہ ناں پسند تھی رحمت عالم ﷺ نے اس بارہ ماں صحابۂ کرام ناݪ مشورو فرمایو، جسماں حضرت ابوبکرؓ سݨے مُچ سارا صحابۂ کرام غی رائے یاہ آئی جے انھاں ناں فدیو یعنی کجھ جرمانوں لے غے چھوڑ دتو جۓ، نبی پاک ﷺ اپݨی قدرتی شفقت تے رحم دلی غی وجہ تیں اسے گل ناں پسند فرمانویں تھا جے ہوسکے انھاں ناں ایمان نصیب ہوجۓ ور کجھ صحابۂ کرام نے یاہ صلاح اس خیال ناݪ وی دتی تھی جے اسرا مھارو لک وی سِدو ہوجۓ غو اس فدیہ غی رقم ناݪ ہور ہتھیار خرید سکاں غا، جنگی تیاری کرسکاں غا جد کہ مار غے تے کجھ نیہنہ لبھݨوں، اس رائے غے برخلاف حضرتِ عمرؓ تے کجھ صحابۂ کرام غو مشورو تھو جے یاہ اسلام غی پہلی جنگ ہے اس ماں انھاں ناں چنگی نصیحت لاݨ غی لوڑ ہے، گرفتار ہوݨ آلا وی اکثر بڑا بڑا مقدم ہیں لہٰذا بہتر گل یاہ ہے جے انھاں ناں قتل کر دتو جۓ تانجے آئندہ کفر ناں سر چکن غی سُرت نہ آوے خیر! چھیکڑ پہلی گل ور فیصلو ہوگیو اور فدیہ غا فیصلہ ور سارا قیدی چھوڑ دتا گیا، جنھاں کوݪے فدیو نیہنہ تھو انھاں ناں یاہ فٹیک لائی گئی جے تم دس بچاں ناں لکھݨوں سکھا چھوڑو تے جاؤ! اور اک دو تے نیوں ہی چھوڑ دتا

گیا، یوہ فیصلو تے ہوگیو ور اللہ تعالیٰ ناں فدیہ لینٛ آلی یاہ گل پسند نیہنہ آئی۔ خاص کر انھاں صحابۂ کرام غی رائے جہڑا فدیہ غا بارہ ماں یاہ گل سوچیں تھا جے اس نال مسلماناں غو لک ڈاھڈو ہو جئے غو، انھاں واسطے ہی فرمایو ﴿ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا ﴾ سگوں درڈ غے فرمایو کہ جیکدے اللہ نے پہلاں تیں غنیمت حلال نہ کی ہوتی اور تمناں دواں گلاں غو اختیار نہ دتو وو ہوتو تاں تم اس ''چونٛ''، ور ضرور عذاب غا کہیر اماں آ گیا ہوتا، اصل ماں کدے کدے جائز کم وی وقت غا تقاضا غے مطابق ضروری ہو جئے، ات وی بس گل اتنی ہی تھی، اختیار تے دواں گلاں غو تھو ور بہتر تے سرس گل یاہ تھی جہڑی اللہ ناں پسند تھی ۔ جے اپٹوں لک سِدّ وکرن تیں پہلاں مشرکاں غو لک تروڑ یو جاتو۔

مِّمَّآ أُخِذَ مِنكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝

اس تیں سرس عطا فرمادئے غو، اور تمناں بخش دئے غو، تے اللہ بہت بخشن آلو چ مہربان ہے

وَإِن يُرِيدُوا۟ خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا۟ ٱللَّهَ مِن قَبْلُ

اور جے یہ تمناں تھوکھو دیٹوں چاہویں غا تے یہ اس توں پہلاں اللہ تعالیٰ ناں خیانت کر رہیا ہیں

فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟

فر اس نے یہ تھاری قید ماں دے چھوڑیا تے اللہ خوب جانن آلو حکمت آلو ہے (۵۲) بیشک جہڑا لوک ایمان لیایا،

وَهَاجَرُوا۟ وَجَٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ

تے انھاں نے ہجرت کی، اور انھاں نے اللہ غا رستہ ماں اپٹاں مالٛ تے اپٹی جان نالٛ جہاد

ٱللَّهِ وَٱلَّذِينَ ءَاوَوا۟ وَّنَصَرُوٓا۟ أُو۟لَٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ

کیو تے ویہہ لوک جنھاں نے انھاں ناں جگہ دتی تے مدد کی، یہ سب آپس ماں اک دوجا غا سنگی

بَعْضٍ ۚ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَمْ يُهَاجِرُوا۟ مَا لَكُم مِّن

ہیں؛ تے ویہہ لوک جہڑا ایمان لیایا ور انھاں نے ہجرت نیہنہ کی انھاں نالٛ تھاری

وَلَٰيَتِهِم مِّن شَىْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا۟ ۚ وَإِنِ ٱسْتَنصَرُوكُمْ

کائے سانجھ نیہنہ جچر توڑی ویہہ ہجرت نہ کریں، تے جے ویہہ تھارا کولوں دین غا

فِى ٱلدِّينِ فَعَلَيْكُمُ ٱلنَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍۭ بَيْنَكُمْ

معاملہ ماں مدد منگیں تاں تھارا اُپر انھاں غی مدد کرنی ضروری ہے ور انھاں لوکاں غا مقابلہ ماں نیہنہ جنھاں

وَبَيْنَهُم مِّيثَٰقٌ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝

غے تے تھارے بشکار معاہدو وہے؛ تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ اس ناں دیکھ رہیو ہے (۵۳)

وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۚ إِلَّا

تے جہڑا لوک کافر ہیں ویہہ آپس ماں اک دوجا غا سنگی ہیں؛ جیکدے

تَفْعَلُوهُ تَكُن فِتْنَةٌ فِى ٱلْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ۝

تم اس را نیہنہ کرسیں تاں زمین ماں فتنوں تے بڑو فساد ہو جئے غو (۵۴)

(۵۱) یعنی اُپلی آیت آلی درڈسنٛ غے کوئے غنیمت غا بارہ ماں دلیلیں نہ پے جے ہُنٛ اجازت دتی جارہئی جے تمنے جہڑی وی غنیمت حاصل کی ہے واہ مدان جنگ ماں ہتھ لگی یا قیدیاں کولوں فدیہ غی شکل ماں لئی! اللہ تعالیٰ نے یاہ تھارے واسطے حلال تے پاک بنا دتی ہے لہٰذا راضی باضی کھاؤ اس ماں کوئے گناہ نیہنہ ہاں! اللہ تعالیٰ تیں ہر ویلے ڈرتا رُہو!۔ لوڑ ہر کم ماں تقوٰی غی ہے۔

(۵۲) قیدیاں بچوں کجھ لوکاں نے اسلام قبول کر لینٛ غی گل کہئی تھی، اسے غا جواب ماں فرمایو کہ جے تم اپٹی گل ماں سچا ویں غا، تھاری نیت پکی وہے غی تاں اسلام قبول کر لینٛ تیں بعد اللہ تمناں جہڑو اجر دیئے غو تے دنیا اور آخرت ماں جہڑی کامیابی دیئے غو واہ اس فدیہ تیں مُچ سرس ہے، فر یوہ ہی ہوؤ جن لوکاں ناں انھاں بچوں ایمان غی دولت نصیب ہوئی جس را حضرت عباسؓ ویہہ اسلام قبول کر غے دنیا ماں وی خوب خوشحال رہیا اور آخرت غو ثواب تے ہے ہی کنی!! ور جس غی نیت پھیڑی وہے غی تے وہ رحمت عالم ﷺ نالٛ خیانت اور غداری کرن غی کوشش کرے غو، فر کفر تے شرک کرے غو اور اسلام غی مخالفت ور لک بن لئے غو تاں وی کہڑی نویں گل ہے! فرمایو: انھاں نے تے پہلاں وی رج غے غداریں کیں ہیں ور کھٹیو کے! بس قیدی بنٹو، قتل ہونٛوں، لہٰذا جہڑو اگے وی اپٹی ان کھجتاں تیں باز نیہنہ آسیں وہ فر اسے را ذلیل وہے غو فر قیدی بنا یو جئے غو یا قتل کیو جئے غو۔

(۵۳) جہڑا صحابۂ کرام مکہ پاک تیں ہجرت کر غے مدینہ منورہ تشریف لے گیا تھا انھاں ناں ''مہاجرین،، کہیو جئے تے جنھاں نے مدینہ پاک ماں اپٹاں گھراں ماں مہاجراں ناں جگہ دتی تے انھاں غی ہر طرح مدد فرمائی انھاں ناں ''انصاری صحابہ،، کہیو جئے رحمت عالم ﷺ نے مدینہ پاک ماں انھاں دواں ولاں - مہاجراں تے انصاریاں ماں پہائی بندی کروائی تھی، اک اک مہاجر اک اک مدنی صحابی غو پہائی بنایو تھو۔ فر یہ دوئے اک دوجا ناں پہائی پہائی ہی سمجھیں تھا، ایکنٛ دوجا غی وراثت ماں شریک سمجھیا جیں تھا، انھاں غا بارہ ماں ہی فرمایو جا رہیو ہے جے ہجرت کرن آلا تے انھاں ناں جگہ دینٛ آلا دوئے ول اک دوجا غا حمایتی، تے دوست اور وارث ہیں، ور یہ لوک جنھاں نے ایمان تے قبول کیو ور ہجرت نیہنہ کی ویہہ وی مومن تے ہیں ور انھاں غو مہاجراں تے انصاریاں نالٛ اسو تعلق نیہنہ، تے نہ ویہہ انھاں غا وارث بن سکیں، ہاں! ہیں ویہہ وی مسلماناں غا پہائی جیکدے ویہہ مسلماناں کولوں مدد منگیں تاں دارالاسلام ماں رہنٛ آلاں مسلماناں ور انھاں غی مدد کرنی ضروری ہے لیکن جیکدے ویہہ اُس قوم یا ملک غے خلاف مدد منگیں جس نالٛ مسلماناں غو صلح غو معاہدو ہُو وؤ وہے فر معاہدہ غی خلاف ورزی تے غداری کر غے انھاں غی مدد کرنی جائز نیہنہ، ہاں! معاہدو ختم کر غے انھاں غی مدد کی جا سکے! لیکن وراثت غو یوہ حکم اسو یلے غو تھو جسویلے ہر اک مسلمان ور ہجرت کر غے مدینہ آنٛوں فرض تھو، بعد ماں نہ تے ہجرت غو یوہ سخت حکم باقی رہیو تے نہ وراثت غو! وراثت غا بارہ ماں سورۂ نساء ماں مکمل قانون نازل فرما غے یوہ حکم منسوخ کر دتو گیو۔

(۵۴) یعنی کافر تے مشرک پہانویں کئی کئی قوماں تے بکھرا بکھرا مذہباں غا منٛن آلا ویں ور ہیں تے سارا ہی کافر! لہٰذا ویہہ آپس ماں اک دوجا غا دوست تے حمایتی ہیں۔ فر کھمک غے فرمایو کہ

جے تم اس قانون ور عمل نیہنہ کرسیں، کافراں ناں اپنُوں دوست بنا لیں غا یا دار الکفر ماں پھسیا وا مسلماناں غی مد د نیہنہ کرسیں فر تے دنیا ماں لموچھڑو فساد ہوجے غو، کافر سر کھل ہو غے اتی چک لیں غا، ہر جگہ انسان ناں دبا تا پھریں غا تے ہر جگہ فتنوں ہی فتنوں ہوجے غو۔

(۵۵) یعنی اُچا مرتبہ آلا تے آخرت ماں اصل کامیابی کھٹن آلا اور افضل مسلمان تے بس یہ دو ہی جماعت ہیں اک جہڑا اللہ غا رستہ ماں اپناں دین غی خاطر اللہ غی رضا مندی واسطے ہجرت

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَهَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا فِيْ سَبِيْلِ

تے جہڑا لوک ایمان لیا یا ، تے انھاں نے ہجرت کی ، اور اللہ غا رستہ ماں جہاد

اللّٰهِ وَالَّذِيْنَ اٰوَوْا وَّنَصَرُوْٓا اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُوْنَ

کیّو تے ویہہ لوک جنھاں نے رہنٔ جگی جگہ دتی اور مدد کی یہ ہی لوک (پکا) سچا مومن

حَقًّا ۭ لَهُمْ مَّغْفِرَةٌ وَّرِزْقٌ كَرِيْمٌ ﴿٧٤﴾ وَالَّذِيْنَ

ہیں ؛ انھاں واسطے بخشش تے عزت آلی روزی ہے (۵۵) تے ویہہ لوک جہڑا

اٰمَنُوْا مِنْۢ بَعْدُ وَهَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا مَعَكُمْ فَاُولٰٓئِكَ

بعد ماں ایمان لیایا اور انھاں نے ہجرت کی تے تھارے ناںٔ ناںٔ جہاد کرتا رہیا، ویہہ وی تھاری ہی جماعت

مِنْكُمْ ۭ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ

بچوں ہیں تے رشتیدار اللہ غی کتاب غے مطابق اک دوجا غا

فِيْ كِتٰبِ اللّٰهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿٧٥﴾

زیادہ حقدار ہیں ، بیشک اللہ تعالیٰ ہر اک چیز ناں جانن آلو ہے (۵۶)

سُوْرَةُ التَّوْبَةِ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَتِسْعٌ وَعِشْرُوْنَ اٰيَةً وَسِتَّ عَشَرَ رُكُوْعًا

سورت توبہ مدینہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں اک سوانتری آیت اور سولاں رکوع ہیں

بَرَاۗءَةٌ مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖٓ اِلَى الَّذِيْنَ عٰهَدْتُّمْ

(۱) ہنٔ اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ غی طرفوں انھاں مشرکاں واسطے بیزاری غو اعلان ہے جنھاں

مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ ① فَسِيْحُوْا فِي الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ

ناںٔ تم نے معاہدو کیّو تھو ؛ لہٰذا (اے مشرکو!) تم چار مہیناں توڑی زمین ماں ٹر پھر

اَشْهُرٍ وَّاعْلَمُوْٓا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ ۙ وَاَنَّ اللّٰهَ

لیو تے یاد رکھو جے تم اللہ تعالیٰ ناں عاجز نیہنہ کر سکسیں تے اللہ تعالیٰ یقیناً

مُخْزِي الْكٰفِرِيْنَ ② وَاَذَانٌ مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖٓ

کافراں ناں ذلیل کرن آلو ہے ؛ تے اللہ تعالیٰ اور اس غا رسولؐ غی طرفوں

کریں تے دوجا ویہہ جہڑا ان مہاجراں غی مدد کریں تے انھاں ناں اپناں گھراں ماں جگہ دیں باقی رہیا ویہہ مسلمان جہڑا غیر مسلم ملک ماں رینہہ اور اُت دین ور سختی غے باوجود نہ ہجرت کریں اور نہ مہاجراں ناں پناہ دے سکیں ویہہ انھاں تیں گھٹ درجہ غا ہیں افضل اور پکا مومن تے یہ ہی مہاجر تے انصار ہیں ''انھاں ہی واسطے بخشش اور عزت آلی روزی غو وعدو ہے''۔

(۵۶) پہلاں ہجرت کرن آلا مہاجر بعد ماں ہجرت کرن آلاں تیں مرتبہ ماں تے افضل ہوسکیں ور مہاجر بننٔ غا لحاظ ناںٔ جتناں وی لوک ہجرت کریں غا ویہہ پہلاں مہاجراں ماں شامل ہوجیں غا تے آپس ماں پہائی پہائی بنٔ جیں غا ور پہلا مہاجر غو کوئے رشتیدار جیکدے بعد ماں ہجرت کر غے آجئے تاں وہ دوجاں لوکاں تیں اپناں رشتیدار غی وراثت غو زیادہ مستحق وہے غو پہانویں اس غا اس رشتیدار غو پہلاں تیں کسے ناںٔ پہائی چارو ہی کیوں نہ وہے ات یا ہی گل بیان کی جارہئی ہے، ور یوہ حکم وی وقتی تھو بعد ماں جد سورت نساء بچ وراثت غو مستقل قانون نازل ہوگیو اور ہر اک رشتیدار غو کنی حصو مقرر ہوگیو تاں یوہ حکم وی آپے منسوخ ہوگیو۔

سورت انفال اج ۶ ستمبر ۱۹۹۹ء بحالت اسارۃ سینٹرل جیل جموں ماں مکمل ہوئی۔

(۱) اس سورت پاک غو وی پشلی سورت ہاروں اصل مضمون تے جہاد ہی ہے ور یوہ مضمون ترے بڑی تقریراں ور کھنڈیو وو ہے، سورت غا منڈ ماں عرب غا ساراں مشرکاں ناںٔ ابیزاری غو اعلان ہے، انھاں ناں چھڑی چار مہیناں غی اجازت دتی گئی ہے جے ان چار مہیناں ماں یا تے اللہ غو سچو دین قبول کر لیو یا جزیرۃ العرب بچوں اپنی کھند کھند ولی چک غے کدے ہو ٹھے اپناں واسطے جگہ لوڑ لیو، نیہنہ تے تلوار غا نمیڑا واسطے تیار ہو جاؤ! کیونجے عرب ہنٔ ساری دنیا واسطے اسلام غو مرکز بننٔ آلو تھو، ات کسے مشرک ناں رہن غی کسرا اجازت دتی جا سکے تھی، عرب غو تے شرک تیں بالکل پاک صاف ہونوں ضروری تھو ، تانجے اتوں نیش سچی توحید ساری دنیا ماں بنڈی جاتی۔ اس مضمون تیں بعد فر کوئے تریہہ آیتاں تیں بعد غزوۂ تبوک غو بیان ہے، اس واسطے جہاد غی شونق دوائی گئی ہے، تے اس ماں شامل ہونٔ غی ترغیب دتی گئی ہے ، فر سورت پاک غا آخر ماں انھاں منافقاں واسطے تگڑیں تگڑیں ڈاہڈیں درڑ ہیں جہڑا چھوٹھا حیلا بہانا کر کر غے تے پھڑ بٹ بٹ غے اس غزوہ تیں پچھے رہیا تھا، ناںٔ ہی ان ترے صحابۂ کرام غی توبہ قبول ہونٔ غو اعلان ہے جہڑا مومن تے پکا تھا ور اج پہلکے کرتا کرتا اس مبارک غزوہ ماں شامل نیہنہ ہوسکیا تھا۔ قرآن پاک غی ہر سورت غا منڈ ماں ﴿بسم اللہ﴾ ہے ور اس سورت غا شروع ماں رحمت عالم ﷺ نے ﴿بسم اللہ﴾ نیہنہ لکھوائی، بس اسے گلوں صحابۂ کرام نے وی جسویلے سارو قرآن اک جگہ کٹھو لکھیو اسویلے اس سورت غا منڈ ماں بسم اللہ نیہنہ لکھی، فر اج توڑی ات بسم اللہ نیہنہ لکھی جاتی۔ اس سورت غا شروع ماں بسم اللہ نہ لکھن غی اصل وجہ تے یا ہی ہے ور حکمت علماء نے کُجھ لکھیں ہیں مثلاً (الف) اس سورت غو مضمون پشلی سورت ناںٔ اس را جڑے کہ یاہ کوئے کنی سورت ہے ہی نیہنہ لہٰذا بسم اللہ لکھنٔ غی وی ضرورت نیہنہ (ب) یاہ سورت پاک کافراں غا سر ور اک ننگی تلوار ہے جت بسم اللہ غو نہ ہونٔو

ہی شو بے تھو (ج) عرب غو مزاج تے اُت غو رواج یوہ تھو کہ جسو یلّے کسے قبیلہ نالّ کیو وو معاہدو ختم کیو جے تھو فر معاہدہ غا ختم غی جھڑی دستاویز لکھی جے تھی اس ورو یہہ اللہ غو ناں یعنی بسم اللہ نیہنہ لکھیں تھا جدکہ باقی ہراک مضمون غا شروع ماں اللہ غو ناں لکھنّوں ضروری سمجھیں تھا، بس اس انداز وراس سورت پاک غا شروع ماں ﴿بسم اللہ الرحمٰن الرحیم﴾ نیہنہ لکھی گئی کیونجے ات وی مشرکاں نالّ ابیزاری غو اعلان ہور ہیو ہے (مخلصاً از تفسیر کبیر، وابن کثیر)

(۲) سورت مائدہ غا منڈ ماں صلح حدیبیہ غو ذکر آیو ہے وہ فر دیکھ لیو! حدیبیہ غی صلح ماں مسلماناں تے مکہ غی مشرک حکومت غے بشکار یوہ معاہدو ہو وؤ تھو جے ہُنّ ہم دس سال توڑی نہ تے آپس ماں کوئے جنگ کراں غا تے نہ کسے غا دشمن غی مدد کراں غا. اس ویلّے عام قبیلاں ناں وی یاہ اجازت دتی گئی تھی جے تم پَہانویں مکہ غا مشرکاں غی بکھی ہو جاؤ پَہانویں اپنّی مرضی نالّ مسلماناں سنگ ہو جاؤ! کیونجے اسو یلّے عرب ماں یہ ہی دو بڑیں حکومت تھیں اس تیں بعد رحمت عالم ﷺ نے کئیاں قبیلاں نالّ جنگ نہ کرن غو کنی معاہدو کیو تھو، کسے نالّ وقت معین کرن تیں بجنّ ہی ''غیر میعادی،، معاہدو تھو، تے کسے نالّ مقرر وقت واسطے تھو، فر مسلماناں نے تے ان معاہداں ور سختی نالّ عمل کیو ور مشرکاں بچوں سب تیں پہلاں مکہ غا مشرکاں نے ہی دو سال غے اندر اندر یوہ معاہدو پہنّ چھوڑیو۔ مکہ غے کوئے بنو بکر ناں غو اک قبیلو تھو جھڑو قریش غو حمایتی تھو قریش نے اس ناں چُک دے غے مسلماناں غا حمایتی اک قبیلہ بنو خزاعہ ور حملو کرایو تے فر معاہدہ غی خلاف ورزی کر غے آپ وی انھاں غی مدد کی، اس تیں بعد رحمت عالم ﷺ نے قریش ور حملو کر غے ۸ھ ماں بالکل سخلاں ہی مکو فتح کر لیو اور اس تیں اٹھارہ تہاڑا بعد ہی حنین وی فتح ہو گیو فر کجھاں دناں تیں بعد طائف وی فتح ہو گیو اس را اصل ماں تے ۸ھ ماں ہی سارا عرب ماں شرک تے مشرکاں غو لک ٹُٹ گیو تھو، ور اجوں رہ رہ غے کجھ لوک سوچیں تھا جے چلو عرب غا تے بڑا بڑا قبیلا اسلامی طاقت غے اگے سِر سٹ گیا ہیں ور اجاں روم غی بہت بڑی حکومت موجود ہے جیکدے اس حکومت نالّ مسلماناں غو ٹاکرو ہو گیو تاں ضرور مسلمان ہار جیں غا اور عرب ماں وی شرک ناں سِر چان غو موقعو ہتھ آ جئے غو، ور جسو یلے ۹ھ ماں اللہ نے غزوۂ تبوک ماں اس طاقت ور وی ایمان آلاّں ناں غالب کر چھوڑیو فر تے سارا عرب ماں تُھڑکتی شرک غو وی ساہ نکل گیو اس تیں بعد ہی یہ آیت نازل ہوئیں جھاں ماں پہلاں تے ساراں مشرکاں نالّ ابیزاری غو اعلان فرمایو، فر جن لوکاں نے آپ معاہدہ غی خلاف ورزی کی تھی یا جھاں نالّ معاہدہ غی مدت مک گئی تھی، یا جھاں نالّ ''غیر میعادی،، معاہدو تھو انھاں ساراں واسطے یوہ اعلان کیو جے تمناں ہُنّ بس چار مہیناں توڑی سوچنّ سمجھنّ غی مہلت دتی جا رہئی ہے ان چار مہیناں ماں یا تے اللہ غو دین قبول کر لینّ غو فیصلو کر لیو، یا اپنّی کھند کھندولی چاء غے اسلام غا اس مرکز ناں اپنّاں ناپاک وجود تیں پاک کر چھوڑو یا فر جنگ واسطے تیار ہو جاؤ! چوتھو کوئے رستو نیہنہ، تے یوہ وی اللہ تعالیٰ غو کرم نالّے احسان ہے کہ اس نے ہور سوچنّ واسطے اتنّی لمی مدت دے چھوڑی ور نہ مشرکاں ناں یوہ حکم اسے ویلّے وی دتو جا سکے تھو، تے کوئے یاہ گل وی نہ سوچے جے ہوں تیاری شیاری کر غے اسلامی طاقت نالّ ٹکر لے لیوں غو نیہنہ ایسو بالکل نیہنہ ہو سکتو کیونجے جد ایمان آلاّں غی مدد ور اللہ تعالیٰ ہے فر خدا ناں کونّ ہرا سکے! تے ان چار مہیناں تیں بعد وی جہڑو کفر ور ہی ڈٹیو رہ غو اساں کافراں واسطے تے فر دنیا آخرت ماں بس دردناک عذاب تیں سوا کجھ وی نیہنہ، یوہ اعلان رحمت عالم ﷺ نے ۹ھ ماں حج غا موقع ور کروایو آپ ﷺ نے حضرت ابو بکرؓ ناں حج غا قافلہ غو امیر بنا غے ٹوریو اس سال مسلمان وی حج کر رہیا تھا تے مشرک وی! مسلمان اسلامی طریقہ ور حج کریں تھا تے مشرک اپنّاں پراناں جاہلی طریقہ ور کریں تھا حضرت ابو بکرؓ غا جانّ تیں بعد آپؐ نے حضرت علیؓ ٹوریا تم حج غا موقع ور ساراں مشرکاں ناں سورت توبہ غو یوہ اعلان سنا دیو، حضرت علیؓ نے

إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ

بڑا حج غے تہاڑے لوکاں ماں کھلو اعلان ہے جے اللہ تعالیٰ مشرکاں تیں

الْمُشْرِكِينَ ۙ وَرَسُولُهُ ۚ فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن

بیزار ہے تے اس غا رسولؐ وی! ہُنّ وی جیکدے تم توبہ کر لیں تاں واہ تھارا واسطے چ بہتر ہے تے جے

تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ ۗ وَبَشِّرِ

تم نہ منّیں تاں یاد رکھو! تم اللہ تعالیٰ ناں بے وس نیہنہ کر سکتا تے کافراں

الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣﴾ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدتُّم

ناں دردناک عذاب غی خوشخبری سنا دیو (۲) ور انھاں مشرکاں واسطے یوہ حکم نیہنہ جھاں نالّ

مِّنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا

تم نے معاہدو کیو فر انھاں نے تھارا نالّ کوئے گھاٹو (باہدو) نیہنہ کیو تے نہ تھارا مقابلہ ماں

عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ

کسے غو اپرالّو کیو انھاں غو معاہدو انھاں غی (مقرر کی وی) مدت توڑی پورو کرو

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾ فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ

بیشک اللہ تعالیٰ پرہیزگاراں ناں پسند کرے (۳) فر جس گھڑی ادب آلا مہیناں موکل

الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ

جیں فر تمناں جت وی لبھیں تم مشرکاں ناں قتل کر دیو

وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ

تے انھاں ناں پکڑو؛ تے انھاں ناں گھیر اماں لیاؤ، تے ہراک موقع غی جگہ انھاں غی تاڑ ماں بیسو

فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا

تے جے ویہہ توبہ کر لیں تے نماز پڑھن لگ جیں اور زکوٰۃ دینّ لگ جیں فر انھاں غو

سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ وَإِنْ أَحَدٌ

رستو چھوڑ دیو بیشک اللہ بخشنّ آلو چ مہربان ہے (۴) تے (اے نبیؐ) جیکدے

مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلٰمَ

مشرکاں بچوں کوئے تھارا کولوں پناہ منگے تاں تم اس ناں پناہ دے دیوات توڑی جے وہ اللہ غو پاک کلام

اللّٰهِ ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَاْمَنَهٗ ۭ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا

سُن لئے فرتم اس ناں اس غی امن آلی جگہ پہچا چھوڑو، یوہ حکم اس گلوں ہے کیونجے ویہہ اسا لوک ہیں

يَعْلَمُوْنَ ۝ كَيْفَ يَكُوْنُ لِلْمُشْرِكِيْنَ عَهْدٌ عِنْدَ

جہڑا جانڑتا نیہنہ (۵) الاّ ! ان مشرکاں غو کوئے معاہدو اللہ تعالیٰ تے اس غا رسول (ﷺ)

اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُوْلِهٖٓ اِلَّا الَّذِيْنَ عٰهَدْتُّمْ عِنْدَ

غے ذمہ کس را قائم رہ سکے ! سوائے انھاں لوکاں غے جھاں نے مسجد حرام غے کوئے تھارے ناں

الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ فَمَا اسْتَقَامُوْا لَكُمْ فَاسْتَقِيْمُوْا

معاہدو کیو تھو بس جچر توڑی ویہہ تھارے ناں سِدّا ریہنہ (اجر توڑی) تم وی انھاں ناں سِدا

لَهُمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِيْنَ ۝ كَيْفَ وَاِنْ

رُہو بیشک اللہ تعالیٰ پرہیز گاراں ناں پسند کرے ؛ (تے مشرکاں ناں) کس را معاہدو رہ سکے !

يَّظْهَرُوْا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوْا فِيْكُمْ اِلًّا وَّلَا ذِمَّةً ۭ

حالانکہ جیکدے یہ تھارا اور غالب آ جیں فر تے یہ تھارا بارہ ماں نہ کسے رشتیداری غو خیال کریں تے نہ کسے عہد معاہدہ غو!

يُرْضُوْنَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَاْبٰى قُلُوْبُهُمْ ۚ وَ

ویہہ زبانی گلاں ناں تمناں سر چانویں ور دل انھاں غا نمکرتا ہی ریہنہ اور

اَكْثَرُهُمْ فٰسِقُوْنَ ۝ اِشْتَرَوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ ثَمَنًا

متالوک تے انھاں ماں ہیں ہی ان منّ (٦) انھاں نے اللہ غی آیتاں غے بدلے (دنیا غو) تھوڑو جئو مل

قَلِيْلًا فَصَدُّوْا عَنْ سَبِيْلِهٖ ۭ اِنَّهُمْ سَاۗءَ مَا كَانُوْا

لے لیو ہے تے یہ (لوکاں ناں) اس غا رستہ تیں روکیں مچ پہیڑا کم ہیں جہڑا

يَعْمَلُوْنَ ۝ لَا يَرْقُبُوْنَ فِيْ مُؤْمِنٍ اِلًّا وَّلَا

یہ کریں ؛ کسے مومن غا بارہ ماں یہ نہ تے رشتیداری غو خیال کریں تے نہ

پہلاں ذی الحجہ غی نویں ۹ تاریخ یعنی حج آنے تہاڑے یوہ اعلان عرفات غا مدان ماں کیو فر دوجے تہاڑے دسویں تاریخ مناء ماں کیو اور اس تیں بعد لوکاں غاں ڈیراں ور جا جا غے اک اک تنبو ماں اعلان فرمایو، تے جسویلے انھاں غو سنگو بیس گیو فر انھاں غی طرفوں حضرت ابو ہریرہؓ نے اعلان کیو، تفسیراں ماں حضرت علیؓ غا اس اعلان غا یہ لفظ ملیں (الف) جنت ماں کوئے اوشخص نیہنہ جاسیں جس کونے ایمان غی دولت نیہنہ ہوسیں۔ (ب) جھاں لوکاں ناں حضور ﷺ غو معاہدو تھو فر انھاں نے معاہدہ غی خلاف ورزی وی نیہنہ کی انھاں ناں تے معاہدہ غی مدت پوری کی جے غی باقی کسے ناں وی چار مہیناں تیں بعد کوئے معاہدو نیہنہ ! (ج) اج تیں بعد کسے ناں کعبہ پاک غو طواف ننگاں ہو غے کرن غی اجازت نیہنہ۔ (د) اس سال تیں بعد کسے مشرک ناں حج کرن غی قطعاً اجازت نیہنہ، (تفسیر کبیر وطبری وغیرہ) فر یوہی ہوو دوجے سال رحمتِ عالم ﷺ نے آخری حج فرمایو جس ماں چالی ہزار تیں اُپر ایمان آلا تے تھا ور مشرک کوئے اک وی نیہنہ آیو۔ فائدو: حج اکبر یعنی بڈو حج، حج ناں ہی کہیو جے کیونجے عرب غا لوک عمرہ ناں نکو حج کہنہ، تے حج ناں بڑو حج !۔

(۳) یعنی یہ لوک اپلا حکم ماں داخل نیہنہ جھاں ناں خاص مدت واسطے معاہدو تھو فر انھاں نے معاہدہ غی خلاف ورزی وی نیہنہ کی انھاں ناں مقرر کی وی مدت توڑی معاہدو برقرار رہ غو، اور یاہ مدت پوری ہوں ماں وی چار مہیناں تیں کجھ ہی زیادہ مدت تھی، تے جن لوکاں نال اس را غو معاہدو تھو انھاں ماں قبیلہ بنوخزاعہ تے بنوکنانہ وغیرہ غو ناں آوے۔

(۴) یعنی جسویلے یہ چار مہیناں گذر جیں فر ان کافراں ناں جنگ کرو ! تے انھاں غا ناپاک قد ماں تیں اس سُچی زمین ناں پاک کر دیو، تے ویہہ سارا کم کرو جہڑا جنگ ماں کیا جیں، قتل کرنوں، تاڑ ماں بیسنوں، بنوں تے قیدی بنانوں وغیرہ سب کجھ کرو، ہاں ! جے یہ توبہ کرلیں تے نماز تے زکوٰۃ غو حکم پورو کر غے اپنی توبہ غو نقدی ثبوت وی پیش کر دیں فر تے یہ مسلمان ہیں فر انھاں غا وی ویہہ ہی حقوق ویں غا جہڑا باقی مسلماناں غا ہیں اگر دلوں منوں توبہ کر غے سچا دل ناں ایمان قبول کریں غا تاں اللہ پشلا سارا گناہ معاف فرما دیئے غو کیونجے وہ ہے ہی مُچ بخشن آلو بے بہا مہربان !۔

(۵) یعنی مشرکاں ناں جنگ غا اس عام اعلان ہو جاں تیں بعد وی جیکدے کوئے مشرک خدا غا دین ناں سمجھن واسطے تھارے کونے آنو چاہوے، پہانویں خاص جنگ ماں ہی وہ یاہ درخواست کرے تاں وی اس ناں اپنے کونے آن غی اجازت دے دیو، تے جچر توڑی وہ تھارے کونے رہ اس غی جان مال غی حفاظت کرو ! ات توڑی جے وہ گل سمجھ غے اپنی امن آلی جگہ ور پُج جئے، اس اجازت غی وجہ یاہ بیان فرمائی جے یہ اسا لوک ہیں جہڑا جانڑتا نیہنہ لہذا دینِ اسلام ناں کھول کھول غے بیان کر دینوں مسلماناں غی ذمہ واری ہے فر نہ منے تاں واہ اس غی اپنی مرضی ہے۔

(٦) یعنی بنوں خزاعہ وغیرہ جن لوکاں ناں مسلماناں غو معاہدو مسجدِ حرام غے کولے حدیبیہ ماں ہوؤ تھو، فر ویہہ اس معاہدہ ور برقرار وی رہیا انھاں ناں تے مسلماناں ناں وی معاہدہ غی مدت پوری کرنی چاہیئے ! کیونجے معاہدہ ور قائم رہنوں یہ تقوٰی آلا کم ہیں اور اللہ غا محبوب بندا یہ ہی ہیں جہڑا تقوٰی تے پرہیز گاری غیں یہ صفت پوری کریں، ور انھاں قبیلاں ناں چھوڑ غے باقی عرب غا کسے مشرک ناں کس را کوئے معاہدو تے صلح ہو سکے !! حالانکہ یہ تے اسی پہیڑی کھوء آلا ہیں کہ زبانوں زبانی گلاں ناں تے مسلماناں ناں خوش کرن غی کوشش کرتا رہینہ ور انھاں غا دل مسلماناں غی دشمنی، کرودھ تے ساڑا ناں پَہر یا وا ہیں، یہ موقع غی تاڑ ماں بیٹھا رہینہ خدا نہ کرے جے کدے انھاں ناں کدے مسلماناں ور کجھ غلبو ہو جے فر تے یہ خدا تے رسول غا معاہدہ غی پرواہ کے کرتا رشتیداری تے قرابتداری غو وی کجھ لحاظ نیہنہ کرسیں، حالانکہ ساراں قانوناں ناں چھوڑ غے رشتیداری غو وی کجھ نہ کجھ تے لحاظ وہے اور عرب غا قبائلی نظام ماں تے اس غی مُچ ہی اہمیت تھی ور یہ کسے چیز غی پرواہ نیہنہ کرسیں فر اساں بد اخلاق، نافرماناں، فاسقاں ناں کس را کوئے صلح تے معاہدو ہو سکے !؟۔

(٧) عرب غا مشرکاں نے اللہ غا حبیب ﷺ ناں اپنْی اکھاں ناں تکیو، قرآن جیسی سُچی کتاب غیں آیت اپنْی بولی ماں سُنْیں، اللہ غی قدرت غیں نشاغیں اور اسلام غا برحق ہونْ غا کتناں معجزا تے نشانیں اپنْی اکھاں ناں دیکھیں فر وی ویہہ دنیا غی اس چلو چلی آلی زندگی غی فانی عیش دولت پچھے اسا پیا کہ انھاں نے یوہ سب کجھ بسار چھوڑیو نہ خدا غو سچو دین قبول کیو نہ قرآن پاک غیں آیتاں ور ایمان لیا یا انھاں غا بارہ ماں ہی فرمایو جا رہیو ہے جے دیکھو! انھاں نے اللہ غا دین غی اتنی بڑی نعمت چھوڑ غے کھٹیو وی تے کے کھٹیو! ؟ بس اس فانی دنیا غو چار تہاڑا آلو سامان! فر جس غو آخرت ور ایمان نہ وہے اور جس نے سب کجھ اسے دنیا ناں ہی سمجھ لیو وہے اس ناں سکے معاہدا غی کے پرواہ ہو کسے! فر مسلماناں غی طرفوں تے انھاں غا دلاں ماں اسو کرودھ بیٹھو وہے کہ ہُنْ یہ مومن غا بارہ ماں کسے وی چیز غی کجھ پرواہ نیہنہ کرتا، جسو یلے انھاں ناں موقعو لگے فر تے یہ نہ رشتیداری دیکھیں تے نہ کوئے وعدو معاہدو! کیونجے یہ ''ہیں ہی حدوں بدھیا والوک!،، فر اساں لوکاں ناں وعدو معاہدو کر غے انھاں ناں اسلامی مرکز ''جزیرۃ العرب،، ماں رہنْ غی کسرا اجازت ہو سکے بس چار مہیناں تیں بعد جلا وطنی یا جنگ تیں سوا ہور کوئے گل نیہنہ ہو سکتی۔

فائدو:- کجھ اک مفسراں نے انھاں آیتاں ناں یہویاں غا بارہ ماں سمجھیو کیونجے آیت بیچن غو اصل کم تے یہودیاں ہی غو تھو (قرطبی عن النحاس) ور اگے پچھے دیکھتاں ات ذکر مشرکاں غو ہی سہئ لگے اسے گلوں جمہور مفسراں نے واہی پہلی تفسیر کی ہے۔

(٨) مشرکاں ناں فر توبہ غی شونق دوائی جا رہئی ہے کہ جے یہ ہُنْ وی توبہ کر غے ایمان قبول کر لیں اور مسلماناں جسا کم کرن لگ جیں نماز غی پابندی کریں، زکٰوۃ ادا کرن لگ جیں تاں انھاں غا پشلا کفر، شرک تے معاہدہ توڑن آلا سارا گناہ معاف ہو جیں غا اور یہ اسلامی برادری غے ناں رلْ جیں غا، تے انھاں ناں مسلماناں جسو ہی معاملو کیو جے غو۔

(٩) معاہدو کرن تیں بعد موقع غی تاڑ ماں بیسٹوں تے موقعو دیکھتاں ہی معاہدو توڑ دیٹوں یوہ عام لوکاں غو کم نیہنہ ہو تو بلکہ بڑاں بڈیراں کھڑ پینچاں تے مقدماں غو وہے عام لوک تے اکھ میچ غے انھاں غے پچھے ٹرتا ریہنہ اسے گلوں فرمایو کہ جیکدے یہ عہد معاہدو کرن تیں بعد توڑ چھوڑیں سگوں خدا غا دین ور مہنْاں مارن لگ جیں، دین اسلام ماں عیب پھلورن لگ جیں فر انھاں غی کسے قسم شَشم غو کجھ اعتبار نہ کرو بلکہ تگڑی کُٹ چاہڑو خاص کر کفر غا ان کھڑ پینچاں تے مقدماں ناں چنگی طرح پنجو کیونجے یہ ہی پچھے رہ رہ غے جنگ غا ڈورا ہلاتا ریہنہ، سگوں عام لوکاں ناں وی گمراہ کرن غیں سازش کرتا ریہنہ تے اس غی حکمت یاہ بیان فرمائی جے ہو سکے اسرا ایمان آلاں غے ہتھوں کجھ کھونسڑا کھا غے ان پھیڑا کرتو تاں تیں باز آ جیں۔ علماء کرام نے اس آیت تیں یوہ مسئلو وی کڈیو ہے جے دین غی توہین کرن آلو واجب القتل ہے، تے یوہ مسئلو وی جے جھڑ و معاہدہ غی کسے ایکنْ گل تیں نمکرے غو یا خدا غا دین ور مہنْاں مارے غو معاہدو ٹٹ جے غو (تفسیر مدارک، احکام القرآن للجصاص)

(١٠) مسلماناں ناں جہاد غی شونق دوائی جا رہئی ہے کہ یہ تے ویہہ بد اخلاق مشرک ہیں جھاں نے رحمت عالم ﷺ ناں صلح حدیبیہ ماں صلح کر غے آپے صلح پھنْی، انھاں نے ہی رحمت عالم ﷺ ناں مکہ پاک تیں جلا وطن کرن غا پلان بنایا، ہر ویلے جنگ واسطے وی پہلاں یہ ہی کُھجت کریں دوجاں ناں وی جنگ واسطے ٹھاپٹوں دیتا ریہنہ! فر اے مسلمانوں تم انھاں ناں چھوڑ دیں غا! تے انھاں ناں جنگ نیہنہ کرسیں! ؟ تے کیوں! جیکدے تم ان مُرتداں غی فوج تے جنگی سامان تیں ڈریں تاں یاہ تے بڑی ہی نامڑدی آلی گل ہے، مومن ناں تے بس چھڑو اپنا مالک غو ڈر ہونْوں لوڑیئے! ساری طاقت تے اللہ تعالیٰ کولے ہی ہے اسے غا ہتھ ماں فتح تے شکست ہے، فر مومن کسے تیں کیوں ڈرے جد کہ اس غے ناں اللہ غی مدد ہے، لہذا مومن ناں اساں مشرکاں تیں ڈرن غی کوئے لوڑ نیہنہ اس ناں تے بس اسے گلوں ڈرتاں رہنْوں چاہیئے جے کِدے مالک غی نافرمانی نہ ہو جئے۔

ذِمَّةً ۚ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾ فَإِنْ تَابُوا
عہد معاہدہ غو! تے یہ ہی لوک حدوں بدھنْ آلا ہیں (٧) ور جیکدے یہ توبہ کر لیں
وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَآتَوُا الزَّكٰوةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي
تے نماز غا پابند ہو جیں اور زکٰوۃ دینْ لگ جیں فر تے یہ تھارا دینی
الدِّينِ ۗ وَنُفَصِّلُ الْآيٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾
پہائی ہیں؛ تے ہم جانن آلاں واسطے آیتاں ناں کھول کھول غے بیان کراں (٨)
وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا
تے جے یہ معاہدہ توں بعد اپنی قسم پہن چھوڑیں اور تھارا دین ماں مہنْاں
فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ ۙ إِنَّهُمْ لَا
مارن لگ جیں تاں تم کفر غاں انھاں مقدماں ناں جہاد کرو! انھاں غی قسماں غو تے کجھ وی
أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿١٢﴾ أَلَا تُقَاتِلُونَ
اعتبار نیہنہ (بس انھاں ناں جنگ کرو) تانجے یہ باز آ جیں (٩) تم اساں لوکاں ناں کیوں نیہنہ
قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ
جنگ کرتا! جھاں نے اپنی قسم پہن چھوڑیں تے انھاں نے رسولؐ ناں وطنوں کڈ دینْ غو پکوارادو کیّو
وَهُمْ بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ أَتَخْشَوْنَهُمْ ۚ فَاللّٰهُ
اور تھارا مقابلہ ماں انھاں نے آپے ہی پہل کی؛ کیوں! تم انھاں تیں ڈریں! حالانکہ اللہ تعالیٰ ہی اس غو
أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾
مستحق ہے کہ تم اس تیں ڈریں جیکر تم ایمان آلا ہیں (١٠)
قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ
تم انھاں ناں جنگ کرو! اللہ تھارے ہتھوں انھاں ور عذاب گھلے غو، تے انھاں ناں ذلیل کرے غو،
وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾
تے تمنْاں انھاں ور غالب کردئے غو، تے ایمان آلاں غا کالجا ٹھنڈا کردئے غو

وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ ۗ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ

تے انھاں غا دلاں غی ساڑ ناں دور کردئے غو؛ تے اللہ تعالیٰ جس غی چاہوے توبہ قبول

يَّشَآءُ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝۱۵ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا

فرمالئے تے اللہ تعالیٰ سب کجھ جانن آلو حکمت آلو ہے (۱۱) کیوں! تم یاہ سوچیں جے تم یوں ہی چھوڑ دتا جیں غا

وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جٰهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا

حالانکہ اجوں انھاں لوکاں ناں تے اللہ تعالیٰ نے نکھیڑ یو ہی نہینہ جھاں نے تھارا بچوں جہاد کیو تے اللہ تعالیٰ

مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً ۗ

اور اس غا رسولؐ تے موموناں ناں چھوڑ غے کسے ناں وی دلی دوست نہینہ بنایو

وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ۝۱۶ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ

تے تم جو کجھ کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی پوری خبر ہے (۱۲) مشرک اس غے لائق نہینہ جے ویہہ

أَنْ يَّعْمُرُوا مَسٰجِدَ اللّٰهِ شٰهِدِينَ عَلٰٓى أَنْفُسِهِمْ

اللہ تعالیٰ غی مسیتاں ناں اباد کریں جدکہ ویہہ آپ اپنٹے اپر کفر غی گواہی دے

بِالْكُفْرِ ۗ أُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ ۚ وَفِي النَّارِ هُمْ

رہیا ہیں یہ تے ویہہ لوک ہیں جھاں غا سارا عمل برباد ہوگیا تے ویہہ سدا دوزخ ماں ہی

خٰلِدُونَ ۝۱۷ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسٰجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ

پیا رہینہ غا؛ اللہ تعالیٰ غی مسیتاں ناں تے بس ویہہ ہی لوک اباد کرسکیں جھڑا اللہ تعالیٰ ور

وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَأَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ

تے آخرت غا تہاڑا ور ایمان لیانویں تے نماز غی پابندی کریں تے زکوٰۃ ادا کریں اور

يَخْشَ إِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى أُولٰٓئِكَ أَنْ يَّكُونُوا مِنَ

اللہ تیں سوا کسے تیں نہ ڈریں ایساں لوکاں غا بارہ ماں امید ہے جے ویہہ ہدایت آلاں ماں

الْمُهْتَدِينَ ۝۱۸ أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَآجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ

شامل ہوجیں غا (۱۳) کیوں! تم نے حاجیاں ناں پانٹی پیالنوں تے مسجد حرام ناں

(۱۱) رحمتِ عالم ﷺ تیں پہلاں جسویلے کائے قوم اللہ غا نبیاں غی مخالفت ور لک بنٹ لئے تھی تے خدا غا سچا دین ناں چھوٹھو کہن اور اللہ غا نیک بنداں ناں ستان ماں حدوں ہی ٹپ جئے تھی، اسویلے اللہ تعالیٰ اس قوم ور چان چک ہی زمین یا اسمان تیں کوئے اسوتگڑو عذاب نازل کرے تھو جس ناں دنیا غا نقشہ تیں ہی اس قوم غو ناں نمود وپٹے جے تھو، آپ اللہ تعالیٰ فرماوے: ''تاں انھاں ساراں ناں ہم نے انھاں غا گناہاں ور پکڑ لیو، فر کجھاں ور ہم نے پتھراں غی بوٹھ برہائی، تے کجھاں ناں اک گج نے آپکڑیو، تے کجھ ویہہ تھا جھاں ناں ہم نے زمین ماں تہسا چھوڑیو، تے کجھاں ناں ہم نے پانٹی ماں غرق کر چھوڑیو،، (سورت عنکبوت آیت ۴۰) ور رحمتِ عالم ﷺ غا مقابلہ ماں کھلاہون آلاں کافراں واسطے اللہ نے اس خاص اسمانی عذاب تیں علاوہ اک دوجو عذاب مقرر فرمایو جے انھاں ناں موموناں غے ہتھوں ہی مار دوائی جے فرمایو ''تم انھاں ناں جنگ کرو! اللہ تھارے ہتھوں انھاں ور عذاب گھلے غو،، اور یوہ قانون ہن قیامت توڑی واسطے سہئی لگے واللہ اعلم، فر عذاب گھلن غا اس بکھرا طریقہ غا انھاں دوواں آیتاں ماں کئیں سارا فائدا بیان کیا (الف) تانجے ویہہ کمزور موموناں غے ہتھوں مار تے کھونسڑا کھا کھا غے اپنٹی ذلالت تے رسوائی غو نظارو اسے دنیا ماں آپ اپنٹی اکھاں ناں کرلیں، جدکہ چان چک آن آلا اس عذاب ماں یاہ گل نہینہ تھی، (ب) اور ویہہ لسا مومن جھڑا ان کافراں نے تھلے لا غے رکھیا وا تھا، جھاں غے ناں بیسٹوں اپنٹاں واسطے ٹھکی سہئی کریں تھا، اللہ تعالیٰ انھاں لساں غی مدد فرماوے تے ویہہ اس غی مدد ناں اپنٹاں تیں ڈاھڈا کافراں ور غالب آجیں فر ساری دنیا دیکھ لئے جے واقعہ ہی یہ مومن بندہ ہی سچا دین ور ہیں تاں ہی تے خدا غی مدد انھاں غے ناں ہے (ج) اس طریقہ ناں ہوسکے مشرکاں بچوں کجھا ناں دین اسلام ور سوچن سمجھن تے غور کرن غو خیال آجئے؛ تے فر توبہ غی توفیق نصیب ہوجئے اس را عذاب غا اس طریقہ ماں کافراں غو وی فائدو ہے۔ (د) نالے جھڑا اللہ غا نیک بندہ کل توڑی ان ظالماں غا ظلم غا پُڑھ ہیٹھ پیسن ویں تھا جسویلے ویہہ ان ظالماں ناں اپنٹاں ہتھاں ناں خدا غی مدد سنگ قتل کریں غا تاں انھاں غو کالجو ٹھنڈو ہوجے غو اور انھاں غا دلاں ماں جھڑو ساڑ و تھو بلکہ ویہہ بے بس مسلمان جھڑا ان ظالماں غو ظلم چَہل چَہل غے اندرو اندر ہی سڑتا رہینہ تھا ان ساراں غو ساڑو وی اسرا مُک جے غو اور دلاں ماں شفاء ہوجے غی؛ یہ ہیں ویہہ فائدا جھاں واسطے اس امت ماں جہاد غی مشروعیت ہوئی ہے۔

(۱۲) جہاد غی اک ہور حکمت تے اک ہور فائدو بیان ہورہیو ہے جے اسلام غو زبانی دعوو کرن آلا تے مُچ ویں، ''اسلام زندہ باد،، غا نعرہ مارن آلاں ناں دنیا پہری وی ہے ور بچر توڑی سونوں پہٹھی ماں نہ سٹیو جے اچر توڑی کھرا کھوٹا غو کے پتو لگے!؟ جہاد ہی غے ذریعہ لہو دین آلا سَچا سُچا عاشق دُدھ پین آلاں پھڑی تے ڈامی مجنوں تے کنی کیا جیں، ساری دنیا ناں جہاد ناں پتو لگے جے اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ غا حکم ور بس اللہ پاک غی رضا پچھے جان دین آلا سَچا مومن کون کون ہیں تے محبت رسول ﷺ غیں سُکیں جلّیں مارن آلا کہڑا کہڑا ہیں!؟ فر ایمان آلاں ناں خالی کلمو پڑہن ناں چھٹی کد لبھ سکے! بچر توڑی یوہ نہ دیکھ لیو جے کہ انھاں بچوں اللہ غا رستہ ماں جان مال غی قربانی دین آلو کون کون ہے نالے ویہہ کہڑا خوش نصیب ہیں جھڑا اللہ تعالیٰ تے اس غا رسول ﷺ اور ایمان آلاں ناں چھوڑ غے کسے ناں اپٹوں دوست نہینہ بناتا۔

(۱۳) مکہ غا مشرکاں ناں سب تیں بڑو بڑیار اس ور تھو جے ہم مسجد حرام غا تے خدمت گذار ہاں! بیشک ہم نے ایماں قبول تے نہینہ کیو ور مسجد حرام ناں آباد کرنوں، اس غی حفاظت کرنی، اس غی مرمت کرنی، اُت بہاری پھیرنی، دیو بالنو تے کعبہ شریف ور غلاف چاہڑنوں یہ سارا کم تے مہارا ہی ہیں ۔ یہ وی کہڑا گھٹ نیک کم ہیں۔! اس غا مقابلہ ماں اللہ پاک نے اک اصولی گل بیان فرمائی، جے مشرک بچر توڑی مشرک ہے وہ کسے مسیت ناں آباد کرن، تے اس غی تعمیر کرن غو حقدار ہے ہی نہینہ فر وہ کسے مسیت غو متولی کسرا بن سکے!! مسیتاں غی آبادی غو مطلب ان ماں اللہ غی عبادت کرنی ہے جدکہ مشرکاں نے تے خاص

خانہ کعبہ ماں وی ترے سوسٹھ بُت رکھیا وا تھا، خانہ خدا ماں غیر اللہ غی نیاز چاہڑیں ویں تھا، عبادت غی جگہ تاڑیں تے سِیا ماریں تھا، فر یہ خانہ خدا غا متولی کسرا بݨ سکیں!؟ تے جھڑا کجھ مووا وا بے جان جیُا عمل ویہہ نیکی غا ناں ورکریں جس را حاجیاں ناں پانْی پلانْوں، کعبہ ناں غسل دیݨوں تے غلاف چاہڑنْوں وغیرہ یہ وی شرک غی وجہ تیں برباد ہو جیں. آخرت ماں انھاں غی کجھ قدر قیمت نیہنہ؛ فر فرمایو جے مسیتاں غا بݨاݨ آلا اور انھاں ناں آباد کرݨ آلا تے بس ویہہ سچا مومن ہی ہوسکیں جھڑا اللہ تعالیٰ ور تے آ آخرت غا تہاڑ اور ایمان رکھتاویں، تے جھاں نے نماز غی پابندی کرغے تے زکوٰۃ ادا کرغے اور اللہ غا رستہ ماں اس غا دین غی سر بلندی واسطے جہاد کرغے اپݨاں ایمان غو عملی ثبوت پیش کیو وہے، فر دین غا معاملہ ماں ویہہ اللہ تعالیٰ تیں بجݨ کسے تیں نہ ڈرتاویں. بس ان صفتاں غا مالک ہی اللہ غی مسیتاں غا متولی ہوسکیں. ویہہ ہی مسیتاں ناں آباد کرن غا حقدار بݨ سکیں، مشرک خانہ خدا غا کدے وی نہ تے مجاور بݨ سکیں تے نہ متولی۔ فائدو:- ان آیتاں ور ناں غا ان مسلماناں ناں وی غور کرن غی لوڑ ہے جھڑا دین غا بنیادی کماں نماز، روزہ، زکوٰۃ، حج ناں تے کجھ ضروری نیہنہ سمجھتا ور کدے کدائیں مستیاں ماں چندو شندو دے غے یا کدے بہاری شاری پھیر غے مشرکاں ہاروں خدا غا نیک بندا بݨݨ غی آس ماں بیٹھا ریہنہ۔

(۱۴) مکہ غا مشرک مُچ پرانا زمانہ تیں کعبہ شریف ناں اک سُچو تے پاک سمجھیں تھا، اس غی خدمت نیک کماں ماں سب توں بڑو کم سمجھیو جے تھو، ویہہ اپݨاں طریقہ غے مطابق حج وی کریں تھا، تے حاجیاں ناں پانْی پیالنوں مُچ ہی اُچو بہت بڑا درجہ غو کم سمجھیں تھا، اور انھاں چیزاں ور انھاں ناں اتنوں بڈیار تے مان تھو کہ اس غا مقابلہ ماں ویہہ ایمان غی کوئے حیثیت نیہنہ سمجھیں تھا، انھاں ناں ہی فرمایو جا رہیو ہے جے تم صرف حاجیاں ناں پانْی پیالنْوں تے مسجد حرام غی راکھی کرنی یاہ سمجھیں جے یہ ایمان قبول کرن تے اللہ غا رستہ ماں جہاد کرن غے برابر ہیں! بالکل نیہنہ! یہ خدا غے نزدیک کدے وی برابر نیہنہ ہوسکتا، تے ہو وی کسرا سکیں جدکہ مشرک تے خدا غا باغی ہیں جھاں ور بغاوت غو مقدموں چلے غو جتوں انھاں واسطے سدا رہین آلی جہنم غو فیصلو وہے غو .اور ویہہ مومن جھڑا اللہ غا رستہ ماں ہجرت کریں، جہاد کریں انھاں غی تے گل ہی کے ہے انھاں واسطے تے اللہ پاک کولے اُچا اُچا درجہ ہیں، اللہ غی رحمت ہے، اس غی خوشنودی ہے، تے جنت غیں کدے نہ مکݨ تے نہ سمݨ آلیں نعمت ہیں جھاں ماں ویہہ ہمیشہ ریہنہ غا؛ اک حدیث شریف ماں ان آیتاں غی تفسیر اک دوجی طرح کی گئی ہے۔ جے اک واری کجھ صحابہؓ کرام اس ور بحث کریں تھا کہ ایمان قبول کرن تیں بعد افضل عمل کہڑو ہے؟ کوئے کہہ تھو جے میرے نزدیک مسجد حرام غی خدمت کرنی، کوئی کہہ تھو جے حاجیاں ناں پانْی پیالنْوں تے انھاں غی خدمت کرنی، تے کسے غو خیال تھو جے اللہ غا رستہ ماں جہاد کرنوں سب تیں اچو عمل ہے اسے ور یہ آیت نازل ہوئیں (مُخلصاً از مسلم شریف باب فضل الشہادۃ) یعنی پہلی گل تے یاہ ہے جے کسے عمل غو اچو یا نندو ہونْوں تے اللہ تعالیٰ ہی دس سکے یا اللہ غی وحی غے مطابق اللہ غا حبیب ﷺ دس سکیں اس ناں کوئے آدمی اپݨی سوچ ور نیہنہ طے کرسکتو تے رہیا یہ عمل انھاں ماں ظاہر ہے ویہہ مومن جھڑ اللہ غا رستہ ماں گھر بار ناں تج غے اس غا دین پچھے بے وطن ہو جیں فر اس غا رستہ ماں جان مالݨ غی قربانی دیݨ واسطے جان تلی ور تہر غے ہر ویلے تیار ریہنہ انھاں غا اس عمل غے برابر حاجیاں ناں پانْی شانْی پیالݨ چھوڑنوں یا کوئے دوجو عمل کسرا ہوسکے!؟ اِنھاں غا تے اللہ غے نزدیک مُچ اُچا درجا ہیں۔ حضرت عبداللہ ابن مبارکؒ نے اک واری جہاد غا مدان تیں امام الحرم ناں چِٹھی لکھی کہ (یا عابد الحرمین لو ابصرتنا لعلمت انک فی العبادۃ تلعب) ''او حرم پاک ماں اللہ غی عبادت کرن آلیا! جے توں ہم ناں دیکھ لئے فر تے توں یا سمجھے غو جے توں عبادت ناݨ کھیڈ کرے،، اگلا شعر ماں اس غی وجہ بیان کریں'' کیو نجے تیری داڑھی وی واقعہ ہی حرم ماں عبادت تے گریہ زاری کرکرغے اتھرو واں ناݨ بجی رہ؛ ور مہارو وجود اور مہارا کپڑا تے مدان جہاد

الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجٰهَدَ

اباد کرنوں اس آدمی غے برابر کرلیو ہے جھڑو اللہ تعالیٰ ور تے آخرت غا تہاڑ اور ایمان لیاوے تے اللہ

فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۭ لَا يَسْتَوٗنَ عِنْدَ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ لَا

غا رستہ ماں جہاد کرے؛ یہ اللہ تعالیٰ غے نزدیک برابر نیہنہ ہوسکتا، تے اللہ تعالیٰ

يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ (١٩) اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَ

ظالم لوکاں ناں ہدایت نیہنہ دیتو؛ جھڑا لوک ایمان لیایا تے

هَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ

انھاں نے ہجرت کی اور اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں اپݨاں مالݨ تے اپݨی جان

وَاَنْفُسِهِمْ ۙ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ ۭ وَاُولٰۗىِٕكَ

ناݨ جہاد کیو ویہہ اللہ غے نزدیک بہت بڑا درجہ غا لوک ہیں تے یہ ہی لوک

هُمُ الْفَاۗىِٕزُوْنَ (٢٠) يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ

پورا پورا کامیاب ہیں؛ انھاں ناں ان غو رب خوشخبری دئے اپݨی طرفوں رحمت غی

وَرِضْوَانٍ وَّجَنّٰتٍ لَّهُمْ فِيْهَا نَعِيْمٌ مُّقِيْمٌ (٢١)

تے رضامندی غی تے جنت غاں اساں باغاں غی جھاں ماں اُنھاں واسطے سدا رہݨ آلی نعمت ویں غیں

خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ اَبَدًا ۭ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗٓ اَجْرٌ عَظِيْمٌ (٢٢)

ویہہ انھاں ماں ہمیشاں ہمیش ریہنہ غا بیشک اللہ تعالیٰ کوݨے بڑو اجر ہے (۱۴)

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْٓا اٰبَاۗءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ

اے ایمان آلیو! تم اپݨاں (ماں) باپ ناں تے اپݨاں پہائیاں ناں دوست

اَوْلِيَاۗءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَي الْاِيْمَانِ ۭ

نہ بناؤ! جیکدے ویہہ ایمان غی جگہ کفر ناں پسند کرلیں

وَمَنْ يَّتَوَلَّهُمْ مِّنْكُمْ فَاُولٰۗىِٕكَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ (٢٣)

تے تھارے بچوں جھڑو وی انھاں ناݨ دوستی رکھے غو فر اسا لوک ہی تے ظالم ہیں (۱۵)

ماں لہو ناں گوچھڑ گوچھڑ ہووا ریہنہ،،فریاہ عبادت تے واہ عبادت برابر کسرا ہوسکیں!۔

(۱۵) اُپر اللہ غا رستہ ماں ہجرت کرن تے اللہ غا دین پچھے جہاد کرن غی گل آئی تھی،انھاں دواں واسطے بڑی رکاوٹ ماں باپ،بھنؔ پہائی تے دوجا رشتید اراں غی محبت وہے اور انھاں غی محبت ہے وی اک قدرتی چیز! دوجے کدے یہ رشتید ار خدا غا منکر، نافرمان تے باغی ویں فر جس بندہ غی محبت اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ ناںؔ وہے وہ خدا غا باغیاں ناں کسرا پسند کر سکے!! خاصکر جسویلٰے اک پاسے اللہ غا دین غو تقاضو یو وہے جے مومن اللہ غا رستہ ماں گہر بار تے رشتید اراں بلکہ وطن ناں تج چھوڑے تے دوجے پاسے رشتید اراں غی محبت اپنٔے در چھکتی وہے ویہہ مومن ناں خدا غو حکم پورو کرن تیں روکتاں ویں اِت تے مومن غا ایمان غو امتحان ہونٔوں ہے جے اس ناں خدا غو دین پیارو ہے یا رشتید ار؟؟ تے جیکدے گل ہجرت تیں بدہ غے جہاد غی وہے،اک پاسے تے بس اللہ غا دین غی سر بلندی واسطے اس غا مخلص بندا کھلا ویں تے دوجے پاسے وطن،قوم ملک تے علاقہ پرستی ور کجھ خدا غا نافرمان ہٹھ جیں اور اس غا رشتید اراں غی دوستی ان باطل پرستاں ناںؔ وہے اسا وقت ماں تے کھرا کھوٹا غو فیصلو ہونٔوں ہے فر مومن بندو خدا غا دین ناں چھوڑ غے رشتید اراں غی محبت ماں باطل پرستاں غو سنگی کسرا بن سکے! جے کدے وہ اسی گل کرے غو تاں تے وہ مسلمان وی ظالماں ماں شامل ہوجے غو، بلکہ حضرت عبداللہ ابن عباسؓ ﴿هُمُ الظّٰلِمُوْنَ﴾ غی تفسیر ماں فرمانویں جے فر تے وہ مشرک ماں باپ ہاروں مشرک ہی ہوجے غو (قرطبی)

(۱۶) اس آیت ماں اُپلا مضمون غی ہور زیادہ تاکید کھلاں لفظاں ماں فرمائی جارہئی ہے، جے اللہ غا رستہ ماں جہاد تیں عام طور ور انسان ناں یہ ہی چیز ڈک سکیں، رشتید اراں غی محبت تے انھاں غا تعلقات، اپنٔی کھٹی وی دولت تے لمی چغڑی سوداگری، اور ارام دین آلاؔ مکان انسان انھاں ناں چھوڑ غے اللہ غا رستہ ماں جہاد کرنٔوں اوکھو سمجھے اس غو دل مڑ کڑ غے فر انھاں چیزاں ماں اڑ کتو رہ، اساں لوکاں ناں بنگار غے کہیو جارہیو ہے کہ جے کدے تمںاں اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ تیں زیادہ یہ چیز پیاری ہیں اور یہ تمںاں اللہ غا رستہ ماں جہاد کرن تیں ڈک رہئی ہیں فر تے اڈیک کرو جے اللہ تعالیٰ ''اپنٔوں حکم لے آوے،، یعنی تھارے اُپر کوئے بڑو عذاب نازل کر غے تمںاں ہلاک کر دیئے اور ات دین غی خدمت واسطے کسے ہور فرمانبردار قوم ناں ہی کھلی کر چھوڑے رحمت عالم ﷺ نے اسا موقعہ واسطے ہی فرمایو ہے کہ ''جسویلٰے تم تجارت وغیرہ غا کاروبار ماں لگ جیں غا اور داند اغو چوفڑ پغڑ غے تم بس راہنؔ باہنؔ ماں لگ جیں غا تے جہاد کرنٔوں چھوڑ دیں غا فر خدا تھارے اُپر اسی ذلالت نازل کر دیئے غو جس تیں اس ویلٰے توڑی تمںاں نجات نیہنہ لبھسیں جچر توڑی تم فر اسے جہاد غا کم ماں نیہنہ لگ جاسیں (ابوداؤد، مسند امام احمد) ایکنؔ دوجی جگہ اک صحابی ناں فرمایو: او ثوبانؓ! تیرو کے حال وہے جے کدے تھارا اور (کافر) لوک اسرا ٹٹ پیں جس را لوک کھانا غی ترامی ور گراہ لینؔ واسطے ٹٹ پیں حضرت ثوبانؓ نے عرض کی! میرا مائی باپ تھارے وروں کمہایا، کیوں! اے رسول خدا ﷺ مھاری یاہ حالت مسلماناں غی تعداد گہٹ ہوجانؔ وروہے غی؟ آپؐ نے فرمایو! گل یاہ نیہنہ، بلکہ تعداد ماں تے تم مُچ زیادہ ویں غا ور تھاراں دلاں ماں وَهْنٌ (یعنی کمزوری) پے جے غی صحابہؓ نے عرض کی! اے رسول خداؐ! وَهْنٌ یعنی کمزوری غو کے مطلب ہے؟ رحمت عالم ﷺ نے فرمایو: حبکم الدنیا و کراهیتکم للقتال ''تھارو دنیا غی محبت ماں پھنس جانٔوں تے جہاد تیں دور نسٔوں،، (ابوداؤد، مسند امام احمد)

قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَآؤُكُمْ وَاَبْنَآؤُكُمْ وَاِخْوَانُكُمْ

(اے نبیؐ) فرمادیو: کہ جے تھارا باپ تے تھارا بچہ تے تھارا پہائی

وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيْرَتُكُمْ وَاَمْوَالُ ۨاقْتَرَفْتُمُوْهَا

تے تھاریں بیویں تے تھارو کنبو قبیلو تے تھارو کمایو وو مالؔ

وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسٰكِنُ تَرْضَوْنَهَآ

تے واہ تجارت جس غا بند ہوجانؔ غو تمںاں ڈر رہ تے ویہہ گہر جھاں ناں تم پسند کریں

اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَجِهَادٍ فِيْ

یہ ساریں چیز جے تمںاں اللہ تعالیٰ توں اور اس غا رسولؐ توں تے اس غا رستہ ماں جہاد کرن توں

سَبِيْلِهٖ فَتَرَبَّصُوْا حَتّٰى يَاْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ ۗ وَاللّٰهُ

زیادہ پیاریں ہیں فر تم اڈیکتا رُہوات توڑی جے اللہ تعالیٰ اپنٔوں حکم لے آوے؛ تے اللہ تعالیٰ

لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفٰسِقِيْنَ ﴿٢٤﴾ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ

نافرمان لوکاں ناں ہدایت نیہنہ دیتو (۱۶) یقیناً اللہ نے کئیاں تھائیاں ماں

فِيْ مَوَاطِنَ كَثِيْرَةٍ ۙ وَّيَوْمَ حُنَيْنٍ ۙ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ

تھاری مدد فرمائی تے (جنگِ) حنین غے تہاڑے جد تمںاں اپنٔی تعداد متی ہونؔ ور مان

كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَّضَاقَتْ عَلَيْكُمُ

ہوگیو تھو فر تمںاں وہ (زیادہ ہونوں) کجھ کم نیہنہ آیو، تے زمین اتنی کھلی ہونؔ غے باوجود

الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُّدْبِرِيْنَ ﴿٢٥﴾

تمںاں سوڑی لگنؔ لگ پئی فر تم کنڈ پھیر غے نس پیا

ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِيْنَتَهٗ عَلٰى رَسُوْلِهٖ وَعَلَى

اس توں بعد اللہ تعالیٰ نے اپنٔاں رسولؐ تے ایمان آلاؔں ور اپنٔی طرفوں تسلی تے

الْمُؤْمِنِيْنَ وَاَنْزَلَ جُنُوْدًا لَّمْ تَرَوْهَا

اطمینان نازل کیو تے (فرشتاں غیں) ویہہ فوج نازل کیں جھڑیں تمںاں نیہنہ دسیں تھیں

وَعَذَّبَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ۭ وَذٰلِكَ جَزَاۗءُ الْكٰفِرِيْنَ

تے اس نے کافراں ور عذاب گھلیو تے کفرکرن آلاں غی یاہی سزا ہے (۱۷)

ثُمَّ يَتُوْبُ اللّٰهُ مِنْۢ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰي مَنْ يَّشَاۗءُ ۭ

فر اس توں بعد اللہ تعالیٰ جس ناں چاہوے توبہ غی توفیق نصیب کردئے

وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّمَا

تے اللہ تعالیٰ بڑو بخشن آلو مچ مہربان ہے (۱۸)اے ایمان آلیو ! مشرک تے

الْمُشْرِكُوْنَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ

سروں ہی ناپاک ہیں بس اس سال تیں بعد ویہہ مسجد حرام غے نیڑے نیہنہ

بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا ۚ وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ

آناں لوڑیئے تے جے تمناں غریبی غو ڈر وہے تاں اللہ تعالیٰ تاولاں ہی تمناں

يُغْنِيْكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖٓ اِنْ شَاۗءَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ

اپناں فضل ناں غنی کر دئے غو جے وہ چاہوے غو ، بیشک اللہ تعالیٰ

عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ۝ قَاتِلُوا الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ

خوب جانن آلو حکمت آلو ہے (۱۹) (اے مسلمانوں!) اہل کتاب بچوں جہڑا لوک اللہ تعالیٰ ور

وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُوْنَ مَا حَرَّمَ

تے آخرت غا تہاڑا ور ایمان نیہنہ رکھتا تے نہ اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ غی حرام

اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ وَلَا يَدِيْنُوْنَ دِيْنَ الْحَقِّ

کی وی چیزاں ناں حرام منیں تے نہ سچا دین ناں اپڑوں دین منیں تم

مِنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ حَتّٰي يُعْطُوا الْجِزْيَةَ

انھاں ناں جنگ کرو ! ات توڑی جے ویہہ مجبور ہوغے اپنے ہتھیں جزیو دین لگ

عَنْ يَّدٍ وَّهُمْ صٰغِرُوْنَ ۝ وَقَالَتِ الْيَهُوْدُ ۱۰

جیں ؛ تے ویہہ ذلیل بن غے ریہنہ (۲۰) تے یہودیاں نے کہیو

(۱۷) جہاد واسطے جس راا اللہ تعالیٰ غی تے اس غا حبیب ﷺ غی محبت غو دنیا غی ہر چیز تیں اُپر ہوٹوں ضروری ہے اسے را یوہ وی ضروری ہے جے نظر خاص اللہ غی ذات ور تے اللہ غی مدد ور وہے نہ اپنی تعداد ور تے نہ اپناں جنگی سامان ور وہے ہُن ات یاہی گل بیان ہو رہی ہے، فرمایو: تم کئیں واری اپنی اکھاں ناں اللہ غی مدد ناں تک رہیاں ہیں جس را غزوۂ بدر ماں، غزوۂ خندق ماں تے فتح مکہ غا موقع ور، کیوں یہ کامیابی اللہ غی مدد تیں بجن حاصل ہوسکیں تھیں؟! فر خاص طور ناں غزوۂ حنین ماں تے تمناں چنگی طرح تجربو ہوگیو ہے جے فتح تے کامیابی چھڑی اللہ غی مدد ور ہی حاصل وہے جد مسلماناں ناں اپنی تعداد غا متا ہون ور بڑو مان تھو فر انھاں نے دیکھ لیو جے یوہ گمان کجھ کم نیہنہ آیو۔ مکہ شریف غا فتح ہون تیں کجھ ہی تہاڑا بعد رحمت عالم ﷺ ناں پتو لگو جے مکہ توں کوئی ۲۵ پنجی کلومیٹر دور مکہ تے طائف غے بشکار ہوازن تے ثقیف وغیرہ کجھ قبیلا مسلماناں ور حملو کرن غی تیاری کر رہیا ہیں، یہ لوک بڑا اتگڑا لڑاکو تے زبردست تیر انداز تھا، جنگ غا وی مچ ماہر تھا جسو یلے انھاں نے مکہ شریف غا فتح ہون غی گل سنی تے انھاں ناں بڑی لہر چڑھی جے مکہ غا لوک شہری ہون غی وجہ تیں سوہل تھا تائیں ویہہ جنگ نہ کر سکیا ہُن ہم ہی مسلماناں ناں سبق سکھاواں غا رحمت عالم ﷺ نے اُس دس ہزار فوج تیں علاوہ جہڑی مدینہ پاک تیں آپؐ غے ناں تھی دو ہزار مکہ غا ویہہ لوک وی ناں لے لیا جہڑا نواں نواں مسلمان ہویا تھا یاہ باراں ہزار غی فوج پہلی واری اسلامی چھنڈا ہیٹھ جمع ہوئی تھی، جنگی سامان وی رج غے تھو دشمن غی فوج کُل چار ہزار تھی بس اسے چیز ناں تک غے کجھ لوکاں غا ہونٹھاں ور یاہ گل ہڑک پہڑک ہی آگئی ”جے اج ہم اپنی فوج غی کمی غی وجہ تیئں تے نیہنہ ہار سکتا کیونجے اج تے ہم بارہ ہزار ہاں اور دشمن چار ہزار ہیں جد کہ ہم تے اسو یلے وی غالب رہیا تھا جسو یلے ہم اپناں تیں چوتی طاقت ناں جنگ کراں تھا ،، اللہ تعالیٰ ناں اپناں مومن مخلص بنداں غی یاہ گل پسند نیہنہ آئی۔ اوواں مدان جنگ غو نقشو وی کجھ عجیب جئیو ہی بن گیو، مسلمان اک گلی تیں لنگ غے مدان ماں پجیا ہی تھا۔ جت دشمن پہلاں ہی اُچی جگہاں ور چھپ غے تاڑ ماں بیٹھا وا تھا، اور ویہہ سراں ور کفن بن غے آیا تھا سگوں اس واسطے تا نجے گھر غو خیال نہ آوے ویہہ بیوی بچہ تے سارو ٹبر تے ماں چوکھر وی اپنے ناں لے غے آیا وا تھا فر جسا ہی، مسلمان گلی تیں ٹپ غے اس مدان ماں پجن ہی لگا تھا جے انھاں نے چمکھی تیں انے پاء اکو واری حملو کر چھوڑیو، جس ناں اسلامی لشکر ما اک اُدّھڑ تھمّی ہی مچ گئی پہلاں نواں نواں مسلمان ہون آلا نٹھا فر سارا لشکر غا قدم پٹے گیا، بس رحمت عالم ﷺ کجھ اک صحابۂ کرام غے ناں مدان ماں ڈٹ غے کھلا وا تھا، آپؐ چٹا نگا رنگ غی کچر ور سوار تھا تے دوو دواس بکھی چلتا جا رہیا تھا جیاں تے حملو ہو رہیو تھو تے آپؐ فرما نویں تھا۔ ﴿اَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ اَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ﴾ ”ہوں اللہ غو وہ نبی ہاں جس توں نمکر یو نیہنہ جا سکتو تے ہوں عبدالمطلب غا خاندان تیں ہوں،، آپؐ غی کچر غی لگام حضرت ابو سفیانؓ تے حضرت عباسؓ غا ہتھ ماں تھی، اور آپؐ فرما رہیا تھا ﴿اِلَيَّ عِبَادَ اللّٰهِ اَنَا رَسُوْلُ اللّٰهِ﴾ ”اللہ غیو بندیو ایاں آوَ! ہوں اللہ غو رسول ہوں ،چھیکڑ آپؐ غا حکم ناں حضرت عباسؓ نے زور زور ناں آواز مار غے لوکاں ناں بلایو جہڑا خاصا دور چلیا گیا تھا، انھاں غی آواز بڑی اُچی تھی فر جت وی انھاں غی آواز پجتی جئے تھی نسن آلا لوک اسرا مُڑ غے واپس دوڑیں تھا جس را لگڑی غی کڑا انک ور اس غا بچا دوڑ پویں، رحمت عالم ﷺ نے ہتھ ماں مٹی غی اک مُٹھی لے غے کافر لشکر در چھینکی جہڑی خدا نے ہر اک کافر غی اکھ توڑی پہچا چھوڑی، اوواں اسمان تیں اللہ غی طرفوں سکینت نازل ہوگئی، فرشتاں غی فوج آگئی فر کے تھو! اکھ غا لحظہ ماں نقشو ہی بدل گیو کافراں غو سارو لشکر اپناں ماں چوکھر سنے گرفتار ہوگیو، اسرا ساری دنیا ناں پتو لگ گیو تے ایمان آلاں غا دل غی تنڈراں ماں یاہ حقیقت سنجر گئی جے موماناں غی فتح چھڑی اللہ تعالیٰ غی مدد ور ہی وہے لہٰذا مسلماناں غو بہر وسو وی اسے غی ذات پاک ور ہوٹوں لوڑیئے۔

(۱۸) یعنی کافراں ناں جنگ ماں ہار غی ذلت تیں بعد توبہ غی توفیق دینی وی اللہ تعالیٰ ہی غو کم ہے، فر یوہی ہویو ہوازن تے ثقیف غا اکثر لوک کجھ دناں تیں بعد ہی مسلمان ہوگیا۔

(۱۹) یوہ وہ ہی اعلان ہے جس غو کجھ ذکر سورت پاک غا مُنڈ ماں وی ہویو ہے ۸ھ ماں مکہ پاک غا فتح ہوݨ ور شرک غو لک تے سارا عرب ماں ٹٹ ہی گیو تھو، فر ۹ھ ماں یوہ حکم نازل ہووۓ جے مشرکاں غا دل اپݨاں شرکی عقیداں غی وجہ تیں بالکل گندا تے ناپاک ہیں فر انھاں گنداں لوکاں غو اللہ غا گھر ماں کے کم!! بلکہ یہ تے حرم شریف غے نیڑے وی نیہنہ آ سکتا، نہ حج یا عمرو کرݨ واسطے تے نہ ات بسݨ واسطے! یوہ اعلان رسولِ پاک ﷺ نے ۹ھ غا حج ماں حضرت ابو بکرؓ تے حضرت علیؓ غے ذریعے کروایو جس را کہ اس غی تفصیل پچھے حاشیہ ۲ ماں گذر گئی ہے فر سارا جزیرۃ العرب تیں مشرکاں اور کافراں ناں باہر نکل جاݨ غو حکم دے دتو جس ور پورو عمل حضرتِ فاروق اعظمؓ غا زمانہ ماں ہویو، کیونجے عرب توحید غو مرکز تھو لہٰذا اس ناں ہر قسم غا شرک تے کفر تیں پاک ہوݨوں ضروری تھو لیکن اس

عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصٰرَى الْمَسِيْحُ ابْنُ

جے عزیرؑ اللہ غا پوت ہیں تے نصرانیاں نے کہیو جے مسیحؑ اللہ غا پوت

اللّٰهِ ۭ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ ۚ يُضَاهِــــُٔـوْنَ قَوْلَ

ہیں یہ انھاں غا منہ غیں گل ہیں (اصل ماں) یہ وی انھاں لوکاں غی ریس کر رہیا ہیں

الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ قَبْلُ ۭ قٰتَلَهُمُ اللّٰهُ ۚ اَنّٰى

جہڑا انھاں توں پہلاں کافر ہویا ہیں، خدا انھاں ناں برباد کرے! یہ کئیاں

يُؤْفَكُوْنَ ۝۳۰ اِتَّخَذُوْٓا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا

پُہلیا وا پھریں! (۲۱) انھاں نے اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے اپݨاں عالم تے اپݨاں درویش

مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَالْمَسِيْحَ ابْنَ مَرْيَمَ ۚ وَمَآ اُمِرُوْٓا اِلَّا

خدا بݨا لیا ہیں اور مریمؑ غا پوت مسیحؑ وی! حالانکہ انھاں ناں تے بس یوہ حکم دتو گیو تھو

لِيَعْبُدُوْٓا اِلٰــهًا وَّاحِدًا ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۭ سُبْحٰنَهٗ عَمَّا

جے چھڑی اس اک ایکلا اللہ غی عبادت کرو؛ جس توں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ؛ وہ اس شرک تیں پاک

يُشْرِكُوْنَ ۝۳۱ يُرِيْدُوْنَ اَنْ يُّطْفِـــُٔـوْا نُوْرَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ

ہے جہڑی یہ کریں (۲۲) یہ اللہ تعالیٰ غی لوء ناں اپݨاں منہ ناݪ (پھوک مار غے) بجھانوں چاہویں

وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّآ اَنْ يُّتِمَّ نُوْرَهٗ وَلَوْ كَرِهَ الْكٰفِرُوْنَ ۝۳۲

حالانکہ یوہ اللہ ناں منظور نیہنہ، وہ تے اپݨی لوء ناں پوری کر غے ہی چھوڑے غو، پَہانویں کافر کتناں ہی سڑیں

هُوَ الَّذِيْٓ اَرْسَلَ رَسُوْلَهٗ بِالْهُدٰى وَدِيْنِ الْحَقِّ

وہ وہ ہی تے ہے جس نے اپݨاں رسولؐ ہدایت تے سچو دین دے غے اس گلوں چلایا ہیں

لِيُظْهِرَهٗ عَلَي الدِّيْنِ كُلِّهٖ ۙ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُوْنَ ۝۳۳ يٰٓاَيُّهَا

تانجے وہ اس ناں ساراں مذہباں ور غالب کر دئے، پَہانویں مشرک کتناں ہی سڑیں (۲۳) اے

الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّ كَثِيْرًا مِّنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ

ایمان آݪیو! بلاشبہ اہلِ کتاب غا مچ سارا عالم تے درویش

اعلان ور مکہ غا لوکاں غا ذہن ماں یاہ پریشانی آ سکے تھی جے مکہ غو اکثر خرچو تے باہروں آݨ آݪاں حاجیاں ناݪ تجارت ور ہی چلے تھو جے کدے مشرک مکہ آنا بند ہو گیا فر ات غو خرچو پٹرو کسرا چلے غو؟ فرمایو: تمناں گھبراݨ غی کے لوڑ ہے! تم اللہ غی حکمت تے اس غا علم ناں کے جاݨیں! وہ غیب غا خزانہ ناݪ تمناں غنی کر دیئے غو تے یوہ اس غی مشیت ور ہے جے وہ بنداں ناں کسرا روزی پہچاوے۔ سبحان اللہ! فر مکہ غا لوکاں نے اپݨی اکھاں ناݪ تک لیو کہ تکتاں ہی تکتاں سارو عرب مسلمان ہو گیو تے تجارت وی پہلاں تیں کئیں حصا بدھ گئی، اور اج اس غو نظارو ساری دنیا کر سکے۔

(۲۰) اس آیت پاک ماں اسلامی جہاد غا سُچا تے اُچا مقصد صاف صاف لفظاں ماں بیان فردتا ہیں۔ جہاد صرف اللہ غا دین واسطے وہے نہ ملک واسطے تے کسے قوم غو سراُچو کرن واسطے اور نہ کسے ہور باطل مقصد پچھے۔ ہُݨ توڑی مسلماناں غی جنگ مشرکاں تے یہودیاں ناݪ تھی اس آیت پاک ماں یوہ حکم دتو جے یہودی، عیسائی اور مشرک جہڑو وی خدا غا دین ناں نہ منیں۔ نہ خدا غی ذات ور اس را ایمان لیاوے جس را کہ ایمان غو حق ہے تے آخرت غا لیکھا ناں منیں، نہ خدا تعالیٰ غی حرام کی وی چیزاں ناں حرام تے حلال ناں حلال منیں بلکہ خدا غا سچا سارا دین تیں ہی نمکر جئے اس ناݪ اسویلے توڑی جنگ کرو جے یا تے وہ خدا غا دین ناں من لئے تے یا گھٹوں گھٹ جزیو دے غے اسلامی حکومت غے ماتحت ہو جئے تانجے دوجاں ناں اسلام تیں نہ ڈک سکے۔ فائدو:- اس آیت ماں یہ اشارا خاص اہل کتاب در ہیں کہ یہ خدا تے رسول ور وی ایمان نیہنہ رکھتا تے خدا غا حرام ناں حرام اور حلال ناں حلال وی نیہنہ سمجھتا بلکہ خدا غا سچا دین تیں ہی نمکریں اس ور کسے غا ذہن ماں یاہ گل آ سکے تھی جے یہ یہودی اور عیسائی تے اہلِ کتاب ہیں جہڑا خدا تعالیٰ اور آخرت ور تے ایمان غو دعوو وی کریں فر انھاں غا بارہ ماں یاہ گل کیوں کہئی جا رہئی ہے؟ اگلیں آیتاں ماں انھاں غا اصل باطل عقیداں غو بیان کر غے اسے گل غو جواب دتو گیو ہے۔ جے حقیقت ماں انھاں غو ایمان کسے وی چیز ور نیہنہ۔ تے اتوں ہی ہُݨ پشلو مضمون ختم کر غے غزوۂ تبوک غی "تمہید"، چھوئی جا رہئی ہے کیونجے جنگ تبوک اہلِ کتاب عیسائیاں ناݪ ہوئی تھی لہٰذا اتوں اہل کتاب ناݪ جنگ تے جہاد غو ذہن بݨایو ہے۔

(۲۱) یہودیاں تے عیسائیاں ناݪ جہاد کرن غو حکم ملیّو تھو جد کہ یہ تے اہلِ کتاب گُھواویں تھا ہُݨ یاہ گل بیان ہو رہئی ہے جے اللہ تعالیٰ نے تے انھاں ناں کتاب عنایت فرمائی تھی ور اج تے یہ گمراہی ماں مشرکاں تیں وی مُچ اگے لنگ گیا ہیں، یہودی حضرت عُزیرؑ ناں اللہ غو پوت کینہہ تے عیسائی حضرت عیسیٰؑ ناں خدا تعالیٰ غو نعوذ باللہ گدرو کہتاں نیہنہ شرماتا، حالانکہ کسے کوݪے وی اپݨاں اس کفری عقیدہ غی کائے دلیل نیہنہ۔ بس پلّے تیں بݨا بݨا غے یہ کفری کلمات کیہنہ فر فرمایو جے اصل گل یاہ ہے کہ انھاں ناں اُن مشرک قوماں غی ریس لگ گئی ہے جہڑیں انھاں تیں پہلاں ہوئی ہیں وی یہہ لوک وی بزرگاں ناں خدا تعالیٰ غو "اوتار"، کیہنہ ویں تھا تے فرشتاں ناں خدا غی تہیں (بچیں) سمجھیں تھا جس را کہ یونان غا فلاسفر جن غی سوچ تیں عیسائی تے یہودی دوئے مُچ متاثر تھا دواں نے مشرک قوماں غی ریس پر یس ماں یہ باطل عقیدہ بݨایا تھا۔ اور یوہ وی ممکن ہے جے یہ عقیدہ عرب غا مشرکاں کولوں سکھیا ویں۔ فائدو:- حضرت عزیرؑ ناں خدا غو پوت کہݨ آݪا یہودی فرقاں غی

لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ

لوکاں غو ماݪ ناجائز طریقاں ناݪ کھاتا ریہنہ تے ویہہ (لوکاں ناں) اللہ غا

عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۗ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ

رستہ تیں روکتا ریہنہ تے ویہہ لوک جھڑا سوناں چاندی ناں خزانوں بݨا

وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ

غے رکھیں تے اس ناں اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں خرچ نیہنہ کرتا انھاں ناں دردناک عذاب غی خوشخبری

أَلِيمٍ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا

دے دیو؛ جس تہاڑے وہ (سونوں چاندی) جہنم غی اگ ماں خوب تپایو جۓ غو فر اس ناݪ انھاں غا متھاں ناں،

جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ ۖ هَٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ

تے انھاں غی بکھیاں ناں، تے انھاں غی کنڈ ناں ڈمیو جۓ غو؛ یوہی ہے وہ خزانوں جھڑو تم نے اپݨے واسطے کٹھو کیو وو تھو

فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾ إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ

ہݨ خزانہ بݨاݨ غو مزو چکھو ! (۲۴) بیشک مہیناں غی گنتی

عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ

اللہ تعالیٰ غے نزدیک بارہ مہیناں ہے (یاہ اس تہاڑے تیں) اللہ غی کتاب ماں لکھی وی ہے جس تہاڑے

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ

اس نے اسماناں ناں تے زمین ناں پیدا کیو تھو انھاں بچوں چار ادب غا مہینا ہیں

ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ ۚ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ

یوہی سِدّو دین ہے لہٰذا تم ان ماں اپݨے اُپر ظلم نہ کرو !

وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً

تے تم ساراݪ غے مشرکاں ناݪ جنگ کرو ! جس راویہہ ساراݪ غے تھارا ناݪ لڑائی کریں

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾ إِنَّمَا النَّسِيءُ

تے جاݨ لیو جے اللہ تعالیٰ پرہیز گاراں غے ناݪ ہے ؛ بلاشبہ مہیناں اگے پچھے کرناں

رحمت عالم ﷺ غا مبارک زمانہ ماں تے خاصی تعداد موجود تھی ور حالات غے ناݪ ناݪ یہ اُکلݨ گیا اج اس خیال غا یہودی موجود نیہنہ ۔اور کجھ علماء فرمانویں جے یہ پیار غا لحاظ ناݪ حضرت عزیرؑ ناں اللہ غو بچو کیہنہ تھا جنّیں انھاں غو خدا ناݪ خصوصی تعلق ہے ۔ وراسو خیال رکھݨوں وی تے کفر اور حرام ہے (قرطبی ، البحر المحیط)

(۲۲) یہودی اور عیسائی اہلِ کتاب کُھوانݨ غے باوجود تے اس دعویٰ غے باوجود جے ہم اک خدا غا منّݨ آلا ہاں حضرت عزیرؑ تے حضرتِ عیسیٰؑ اور دوجاں نبیاں ناں خدائی غو درجو دیں ہی تھا اپݨاں عام مذہبی عالماں تے دوجاں بزرگاں ناں وی خدائی غا مقام تیں پچھے رکھݨ واسطے تیار نیہنہ تھا بلکہ قرآن پاک تے صاف لفظاں ماں ہی کہہ رہیوہ ہے جے انھاں نے مذہبی عالماں ناں تے دوجا بزرگاں ناں ’’رب،، بݨا لیو ہے اسرا یہ اک خدا ناں کد منّیں یہ تے سینکڑاں ہزاراں خداواں غا پجاری ہیں.جدکہ انھاں غی کتاب تورات تے انجیل ماں تے اللہ نے انھاں ناں بس اک ہی خدا غی عبادت کرن غو حکم دتو تھو،جس تیں سوا کوئے خدا ہے ہی نیہنہ ور مذہبی عالماں تے بزرگاں ناں خدا اور رب بݨاݨ غو کے مطلب ہے ؟ تے یہودی اور عیسائی کسرا اپݨاں عالماں اور بزرگاں غا پجاری بنیا وا تھا ؟ اس غی تفسیر آپ رحمت عالم ﷺ نے اپݨاں سُچا ں لفظاں ماں اسرا بیان فرمائی :حضرت عدیؓ پہلاں عیسائی تھا اسلام قبول کرلیݨ تیں بعد جسویلے انھاں نے یاہ آیت سݨی انھاں ناں اسور بڑی حیرانگی ہوئی اور تعجب ناݪ حضور ﷺ اگے عرض کرن لگا اے رسول پاک ﷺ ہم اپݨاں عالماں ناں تے اپݨاں بزرگاں ناں خدا کد مناں ؟ آپ ﷺ نے فرمایو: کیوں ! جس چیز ناں تھارا عالم تے بزرگ حلال کہہ چھوڑیں تم اس ناں حلال نیہنہ سمجھ لیتا ؟ تے جسناں ویہہ حرام کہہ چھوڑیں تم اس ناں حرام نیہنہ سمجھ لیتا ؟ حضرت عدیؓ نے عرض کی یاہ گل تے ہے آپ ﷺ نے فرمایو: بس اسے غو مطلب ہے جے تم انھاں غی عبادت کریں تے انھاں ناں ’’رب،، تے خدا سمجھیں اور خدا تعالیٰ ناݪ شرک کریں حالانکہ خدا غو حکم تے اک خدا غی عبادت کرن غو تھو (ترمذی شریف) یعنی کسے غی عبادت غو مطلب یوہی نیہنہ جے اس غا ناں غی نماز پڑھیں جیں یا اس غے اگے سجدو کیو جۓ بلکہ شریعت غو قانون کسے غا ہتھ ماں دے غے اس غی انی تقلید کرݨی تے کسے ماں خدائی صفت منّݨی وی اس غی عبادت کرݨی اور اس ناں خدا غی خدائی ماں شریک کرݨوں ہے ۔امام فخر الدین رازیؒ نے اپݨی تفسیر کبیر ماں اس جگہ لکھیو ہے ’’ جے تم غور کریں تاں تمݨاں صاف دسے غو جے اج مُچ سارا دنیا پرست ناں غا مسلماناں ناں وی یوہی روگ لگتو جا رہیو ہے ،، یعنی ویہہ وی اہل کتاب ہاروں اپݨاں عالماں تے بزرگاں ناں خدائی غو درجو دے رہیا ہیں ۔

(۲۳) اسلام غی لوء تیں پہلاں ساری دنیا ماں انہیر و ہی انہیر وتھو، مشرکاں ، یہودیاں تے عیسائیاں ساراں نے اتی چکی وی تھی ، اسا وقت ماں اللہ نے اسلام غو دیہنہ چاہڑیو جس ناݪ سارا عرب ماں چاݨݨ ہی چاݨݨ لگ گئی اس ور اندھیرا غا پجاری یہودی ، عیسائی مشرک سارا ہی سڑن لگ گیا تے اس دیا ناں بُجاݨ غی دوڑ بھج ماں اڈی چوٹی غو زور لا دتو ، اسلام غے خلاف سازش کیں ، لوکاں ناں جہالت غا ناں ور پہڑ کا پہڑ کا غے جنگ ور لے آیا اسے ناں فرمایو جے یہ پھوکاں ناݪ خدا غا بالیا وا اس دیا ناں بجھانوں چاہویں ، الاّ ! پھوکاں ناݪ اللہ غو بالیو وو دیو کدے بجھیو ہے ؟ فرمایو: تم کتناں ہی سڑو ، بلّو ، مروڑا کرو ! کرودھ کرو ور تھارا سڑن ناݪ ہوتو کجھ نیہنہ خدا غو بالیو وو یوہ دیو ضرور بلّے غو ، اس غی چاݨݨ دنیا غی گُٹھ گُٹھ ماں چوئیں کونٹیں پجّے غی ، اللہ غو یوہ دین دنیا غا سارا باطل دیناں ور غالب ہوݨ واسطے آیو ہے تم اس غے خلاف شک ، شبہ تے ٹھسہ غا جتناں مرضی بنّھ بن لیو ور خدا اس ناں تگڑیں دلیلاں ناݪ سب ور غالب کر غے چھوڑے غو ، دنیا غو ہر اک انسان اس غی سچی تے سُچی تعلیم پڑھ غے یاہ کہݨ ور ضرور مجبور ہو جۓ غو جے واقعہ ہی سچو دین یوہی ہے بلکہ جد جد اللہ غی مشیت وہے غی اس غا منّݨ آلا دنیا ور وی اس غو جھنڈ واُچو کر دیں غا ، پہانویں مشرک کتناں ہی سڑیں بلّیں ۔

(۲۴) دو آیت پچھے یہودی تے عیسائی عوام غو حال بیان ہو وتھو جے انھاں نے اپݨاں عالماں تے بزرگاں غی پوجا شروع کرلی اور انھاں ناں خدائی غو درجو دے دتو ہے ، ہݨ ان عالماں تے ناں غا بزرگاں غو حال

بیان ہور ہیو ہے۔جھاں ناں لوک خدائی توڑی پہچا گیا تھا۔ جے انھاں غو تے کم ہی سداں ساداں لوکاں ناں چھلّ فریب ناں لٹّوں تے بڑی رشوت کھا کھا غے پُٹھ سُپھٹا مسئلا بناّ نوں ہے یہ تے اپنّی سرداری تے مقدی قائم رکھن واسطے تورات، انجیل غیں سچیں گل لوکاں تیں چھپا غے لوکاں ناں خدا غا دین تیں دور رکھیں جے کدے یہ عام لوک اصل دین تے واقف ہو غے مھاری بزرگی غو تختو نہ پرت چھوڑیں اور یوہ سب کجھ کس واسطے کریں بس سونا چاندی ناں سلوٹ سلوٹ غے خزاناں غا ٹھیر لانّ واسطے حالانکہ جھڑ الوک اس را خزاناں جمع کریں اور انھاں ناں اللہ غا رستہ ماں خرچ نیہنہ کرتا نہ زکٰوۃ دیں انھاں واسطے تے آخرت غا دردناک عذاب غو پیغام ہے۔ یوہ عذاب انھاں ناں قیامت غے اس تہاڑے وہے غو جد اس خزاناں ناں جہنم غی اگ ماں تپا تپا غے اس ناںّ اساں کنجوساں نافرماناں ناں ڈم لایا جیں غا۔ متھاں ور، بکھیاں ور تے کنڈ ور داغ دتا جیں غا۔ فریاہ گل تے اس مالّ غی ہے جھڑ و جائز طریقاں ناںّ کمایو فر اس غی زکٰوۃ ادا نیہنہ کی تے جھڑ و مالّ ہی لوکاں ناں دین غا ناں ور بے وقوف بنا بنا غے حرام غا طریقہ ناںّ جوڑیو اس غی سزا غو تے کہنوں ہی کے ہے!! حدیث شریف ماں ہے جے "بے زکٰوۃ مالّ قیامت غے تہاڑے اگ غی تختی بنّ جے غو فر اس اگ غی تختی ناںّ مالّ جوڑن آلاں غاں متھاں ور تے بکھیاں ور تے کنڈ ور ڈم لایا جیں غا (مسلم شریف) آیت پاک ماں اہل کتاب عوام ناں اس گل ور ابھاریو جا رہیو جے تم جن عالماں تے درویشاں غی پوجا کریں ذری انھاں غی بزرگی ور وی غور کر لیو!۔ حضرت عبداللہ ابن مبارکؒ غو یوہ مشہور شعر

ع ۱۱

اساں ہی درویشاں تے عالماں غا بارہ ماں ہے۔ ﴿**وهل افسد الدين الا الملوك واحبار سوء ورهبانها**﴾ یعنی دین ناں ہور کون بغاڑے! سوائے بے دین حکمراناں تے دنیا پرست عالماں تے درویشاں تیں، دین ماں سدا انھاں ہی طبقاں تیں خرابیں پیدا ویں۔

(۲۵) دنیا غی پیدائش تیں لے غے اج توڑی سال ماں مہیناں کل بارا ہی رہیاں ہیں۔ اور پہلا تہاڑا تیں ہی ساراں نبیاں غی شریعت غاں مسئلاں غو دارومدار چن غی تاریخاں ور ہی رہیو ہے، چن غی تاریخ غے مطابق ہی روزا رکھیا جیں تے اسے غی تاریخ غے مطابق حج کیو جئے۔ عرب ماں وی یوہی چن غی تاریخ تے اسے غا باراں مہیناں مشہور تھا یعنی محرم، صفر، ربیع الاول، ربیع الثانی، جمادی الاولیٰ، جمادی الثانیہ، رجب، شعبان، رمضان، شوال، ذوالقعدہ، ذوالحجہ، ۔انھاں بچوں چار مہیناں حضرت اسماعیلؑ غا دور تیں "ادب آلا مہیناں،، کہوانویں تھا۔ ذوالقعدہ، ذوالحجہ، محرم یہ ترے مہیناں تے مسلسل تھا اور انھاں غو احترام حج غی وجہ تے کیو جئے تھو تے اک مہینوں رجب غو تھو اس ماں عمرو کیو جئے تھو اس گلوں اس غو احترام کریں تھا۔ احترام غو مطلب تھو جے ان مہیناں ماں ہر قسم غی لڑائی، کھولّ، چھگڑو ناجائز ہے۔ یوہ سلسلو اک لما عرصہ توڑی چلتو رہیو ور گذرتا زمانہ ناںّ حالات بدلتا گیا چھیکڑ زور اور قبیلاں نے اک پات پٹی تے اک نویں بدعت کڈی۔ کہ جسویلّے انھاں نے محرم غا مہیناں ماں کسے لسا قبیلہ ور حملو کرنوں وہے تھو اس سال ویہہ یاہ گل مشہور کر چھوڑیں تھا جے اس سال محرم صفر غی جگہ چلّیو گیو ہے تے صفر محرم غی جگہ آ گیو ہے لہٰذا اس ماں لڑائی جائز ہو گئی ہے ،اس را کدے کدے محرم ناں صفر غی جگہ لے غے صفر ناں محرم تے محرم ناں صفر بناّ تا ریہنہ تھا تے جنگ غی گنجائش کڈتا ریہنہ تھا، اس ناں "نسی،، کہیو جئے تھو جس توں ات ٹھا کیو جا رہیو ہے۔ "نسی،، غی مشہور گل تے یاہی ہے ور کجھ روایتاں ماں اک ہور طریقو وی بیان ہویو ہے جے چن غا مہیناں کیونجے اک موسم ماں نیہنہ رہتا بلکہ بدلتا ریہنہ عرب غا کجھ سرمایہ داراں نے مہیناں غی تاریخاں ناں کجھ گہٹانّ بدہانّ غو اک طریقو کڈیو تھو جس ناںّ حج ہر سال اک ہی موسم ماں آوے تھو تا نجے اس ماں تجارت چنگی طرح وہے۔ ور اس ناںّ مہیناں اپنّی جگہ نیہنہ ریہنہ تھا اور ادب آلاں مہیناں غو وی ٹھیک حساب نیہنہ رہ تھو، اس سب کئیں واسطے فرمایو جے یاہ تے کفر ماں ہور باہدا غی گل ہے جس ناںّ یہ مذہبی کھڑپینچ عام لوکاں ناں گمراہ کریں، اور حلال نہ حرام تے حرام ناں حلال بناّ تا ریہنہ۔ نسی غا بارہ ماں کجھ ہور طریقہ وی تفسیراں ماں آیا ہیں ور محقق علماء فرمانویں جے نسی غو بس وہ پہلو طریقو ہی عرب ماں مشہور تھو جس ماں محرم ناں صفر تے صفر ناں محرم بناّ یو جے تھو باقی جتناں وی

زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ

کفر ماں ہور باہدو کرنو ہے؛ اس ناںّ کافر لوک گمراہ کیّا جیں، ویہہ اک سال اس (مہینہ)

عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ

ناں حلال سمجھ لیں تے دوجے سال اس (مہینہ) ناں حرام سمجھ لیں، تا نجے ادب آلاں مہیناں غی جھڑا اللہ نے مقرر کیّا ہیں گنتی

اللَّهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ ۚ زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ

پوری کر لیں، فر اس ناں حلال بنا لیں جس ناں اللہ نے حرام کیّو ہے، انھاں واسطے انھاں غا کم چنگا کر غے دسیا گیا ہیں

وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ۝ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

تے اللہ تعالیٰ کافر لوکاں ناں سِدو رستو نیہنہ دستو (۲۵) اے ایمان

آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

آلّیو! تمناں کے ہوگیو ہے جسویلّے تمناں کہیو جئے کہ تم اللہ غا رستہ ماں نکلو

اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ ۚ أَرَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا

تاں تم تہرتی غے ناںّ ہی لگ جیں، کیوں! تم آخرت غا مقابلہ ماں دنیا غی زندگی ور

مِنَ الْآخِرَةِ ۚ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ

راضی ہو گیا ہیں! دنیا وی زندگی غو سمان تے آخرت غا مقابلہ ماں مچ ہی

إِلَّا قَلِيلٌ ۝ إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

تھوڑو ہے (۲٦) جے تم (جہاد ماں) نیہنہ نکل سیں تاں وہ تمناں دردناک عذاب دئے غو

وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا ۗ وَاللَّهُ

تے تھارا مقابلہ ماں کسے دوجی قوم ناں لے آوے غو، اور تم اس غو کجھ وی نیہنہ بگاڑ سکسیں؛ تے اللہ تعالیٰ

عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ

ہر اک چیز ور قدرت رکھنّ آلو ہے (۲۷) جیکدے تم نبیؐ غی مدد نیہنہ کرسیں تے یقیناً اللہ تعالیٰ نے انھاں غی

اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ

(اسویلّے) مدد کی تھی جد ویہہ مکہ توں کافراں نے کڈیا تھا تے ویہہ دواں بچوں دو جا تھا

طریقہ بیان ہویا ہیں ویہہ کمزور روایت ہیں۔فائدو:-ہُنڑ اسلامی شریعت ماں ادب آلاّں ان چار مہیناں غو جمہور علماء غے نزدیک یوہ حکم ہے جے اپنڑے پاسے تیں تے جنگ نہ لائی جئے ور جے کدے کوئے دو جوان مہیناں ماں حملو کردیئے یا مشرک ان بدعتاں غے ذریعہ جنگ غی گنجائش کڈ لیں فر انھاں ناںٔ ضرور جنگ کی جے غی۔

(۲۶) اتوں غزوہٗ (جنگِ) تبوک غو ذکر ہور ہیو ہے، پشلاں دور کو عاں ماں وی مجاہداں غی فضیلت بیان کر کرغے تے اہل کتاب ناںٔ جہاد غو حکم دے غے مسلماناں ناں جہاد غی شوق دوائی گئی تھی ہُنڑ سورت پاک غا آخر توڑی اسے غزوہ غو ذکر ہے، جسماں اک پاسے پکا موماناں ناں جہاد غی شوق تے ترغیب دوائی جارہئی ہے دوجے پاسے ان منافقاں ناں در فٹے منہ کہیو جارہیو ہے جہڑا اچھڑا زبانوں زبانی مسلماناں ناں سرچاںٔ واسطے کلموں پڑہیں تھا بلکہ ان پکا موماناں ناں وی جہاد غی اہمیت دسی جارہئی ہے جہڑا اتھاتے پکا مومن ور اتنی بڑی قربانی ور کجھ اٹک ناںٔ کم لیں تھا، اس غزوہ غی دو بڑی خاص گل ہیں (الف) اج توڑی مسلمان عام عربی قبیلاں ناںٔ جنگ کرتا رہیا تھا جد کہ اج ایکنڑ باقاعدہ فوج سنگ جنگ تھی جہڑی فوج اسو یلّے غی سب تیں بڑی طاقت روم غی منی پڑمنی وی تھی لہٰذا اس واسطے لوڑ وی بڑی تیاری غی تھی (ب) یوہ غزوو رحمت عالم ﷺ غی زندگی غی آخری بڑی جنگ تھی اس کر غے اس جنگ ماں کچاں پکاں غو فیصلو تے نمیڑ و ہوٹوں تھو تر بوڑیاں تے پتنگاں (پروانہ) ناٹوں اور دوھ پین آلاّں مجنووواں نے لہوں دین آلاّں سچاں عاشقاں تیں کنی ہوٹوں تھو، اسے گلوں ات جہاد غو حکم بڑی سختی ناںٔ دتو جارہیو ہے بلکہ مومن تے منافق غی پشانڑ ہی جہاد ماں شامل ہوٹوں تے پچھے رہنٹوں بیان کی گئی ہے یعنی جہڑا مومن ہیں ویہہ کسے بڑا عذر تیں بجنڑ پچھے نیہنہ رہ سیں بجنڑ عذر پچھے ویہہ ہی رہینہ غا جنھاں غا دل ماں منافقت غو روگ ہے۔اس غزوہ غو مختصر جیہو قصو اسرا ہے۔ ۹ھ توڑی عرب غا متا حصا ماں اسلام غو سنٹیو پج گیو تھو سگوں اسلامی دعوت اک قسم غو ہاڑ بنڑ غے بدہتی ہی چلی جارہئی تھی۔اس چڑہتا دیہنہ ناں تک غے اس ویلّے غی سب تیں بڑی طاقتور حکومت روم ناں خطرو سہئی ہووؤ، تے قیصر روم (یعنی رومی بادشاہ) ہرقل نے شام غا اپناں ماتحت غسانی بادشاہ ناں مدینہ پاک ور حملو کرن غو حکم دتو، رحمت عالم ﷺ نے وی اس غے خلاف عام تیاری غو حکم فرما دتو اور انھاں غا حملہ تیں پہلاں ہی آپ اگے بدہ غے انھاں غا ملک شام ماں ہی انھاں ناںٔ مقابلو کرن غو فیصلو ہویو۔ مسلماناں واسطے یاہ عجیب امتحان غی گہڑی تھی، سفر مُچ لمو، کڑکتی ٹھپ تے سخت گرمی، اپروں مدینہ پاک ماں "اَسّو غو موسم"، سارا میوا تے غلا پکا وا، اسا وقت ماں ست ۷۰۰ سو کلومیٹر دور جا غے جہاد کرنٹوں کوئے مخول نیہنہ تھو، فر وی پکاں منافقاں ناں اور صرف ترے ان موماناں ناں جہڑا اج پہلکے کرتا کرتا رہ گیا تھا کوئے وی مومن بجنڑ کسے بڑا عذر تیں مدینہ ماں نیہنہ رہیو۔تریہہ ہزار جان نثاراں غی یاہ جماعت اپناں آقا غی ماتحتی ماں روانہ ہوئی تے یہ لمو پینڈو کچھ غے جسو یلّے یاہ جماعت شام غا ایکنڑ گراں "تبوک" ماں پجی ات اللہ نے دشمنڑ غا دل ماں ایمان آلاّں غو اسو ڈر گہلیو جے ان ڈروکلاں ناں مقابلہ غی ہمت ہی نیہنہ ہوئی تے دشمنڑ غیں فوج بجنڑ کسے جنگ تیں اسے رانس گئیں آپؐ نے بیہہ تہاڑاں توڑی ات انھاں غی اڈیک کی، کوٹے کاٹے غاں ساراں قبیلاں ناںٔ جزیہ غو معاملو کر غے چھیکڑ بجنڑ جنگ تیں ہی واپس تشریف لے آیا ور اس نال کافراں غا دل ماں مسلماناں غو سخت رُعب تے دبدبو بیس گیو۔فر فاروق اعظمؓ غا زمانہ ماں یہ ساریں بادشاہیں فتح ہو گئیں۔

(۲۷) یعنی جے تم آخرت غی ان مُک نعمتاں غا مقابلہ ماں اسے دنیا غی فانی زندگی ور ہی خوش ہو جیں اور جہاد چھوڑ غے دنیا اپرٹھہ پویں غا فر سُنڑ لیو! خدا غو دین کسے غو محتاج نیہنہ، اپنڑی مسلمانی ور کوئے وی گمان تے بڈیار نہ کرے۔جیکدے مسلمان اللہ غا رستہ ماں جہاد کرن تے دین غا دو جا کم کرن ماں الگ کریں غا تاں خدا تعالیٰ ناں تے اس ور وی قدرت ہے جے وہ کائے دوجی قوم پیدا کر غے اس کولوں اپناں دین غو کم لے لئے، تے تم اس خدمت تیں محروم کر دتا جیں۔اللہ تعالیٰ تے ہر گل ور قدرت رکھنڑ آلو ہے۔

إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ

جس گہڑی ویہہ دوئے کلاّں ماں تھا (تے) جسو یلّے ویہہ اپناں سنگی ناں فرما رہیا تھا غم نہ کر

إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا ۖ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَ

بیشک اللہ مہارے ناںٔ ہے فر اللہ نے انھاں ور اپنڑی طرفوں سکون تے اطمینان نازل کیو تے

أَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا

اللہ نے انھاں غی اساں لشکراں ناںٔ مدد کی جہڑا تم ٹے نیہنہ تکیا تے اللہ تعالیٰ نے کافراں غی گل

السُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ

تھلے لا چھوڑی، تے اللہ تعالیٰ ہی غی گل اُچی رہئی؛ تے اللہ تعالیٰ زبر دست ہے

حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾ انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ

حکمت آلو ہے (۲۸) تم (اللہ غا رستہ ماں) نکل پو پَہانویں ہولاّ ویں تے پَہانویں پَہارا! اور اللہ غا رستہ ماں

وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ

اپنڑی جان تے اپناں مالٔ ناںٔ جہاد کرو! یوہی تھارا واسطے بہتر ہے جیکر تم

تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا

جانٹیں ہیں (۲۹) جیکدے تاولاّ ہی کجھ لبھنڑ آلو ہوتو تے پینڈو وی تھوڑو ہوتو تاں ویہہ (منافق) وی

لَاتَّبَعُوكَ وَلَٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ ۚ

ضرور تھارے ناںٔ ہو جاتا ور انھاں ناں یوہ پینڈو مُچ ہی لمو سہئی ہووو

وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ

تے ہُنڑ یہ اللہ غی قسم کر کر غے کیہنہ غا کہ جیکدے ہم ناں کجھ وی طاقت ہوتی تاں ہم ضرور تھارے ناںٔ نکل جاتا

يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

یہ اپناں آپ ناں ہی برباد کر رہیا ہیں تے اللہ تعالیٰ خوب جانٹیں جے یہ بالکل جھوٹھا ہیں (۳۰)

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ

(اے نبیؐ) اللہ تمناں معاف کرے، تم ٹے انھاں ناں اجازت کیوں دیدتی جچر توڑی جے سچا لوک

لَكَ الَّذِيْنَ صَدَقُوْا وَتَعْلَمَ الْكٰذِبِيْنَ ۝ لَا
تھارے باندے نہ آ جاتا ، تے تم جُھوٹھاں ناں جانْ لیتا ؛ جھڑا
يَسْتَاْذِنُكَ الَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
لوک اللہ تعالیٰ تے آخرت غا تہاڑا ور ایمان رکھیں ویہہ تھارا کولوں کدے وی یاہ اجازت
الْاٰخِرِ اَنْ يُّجَاهِدُوْا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ۭ
نیہنہ منگسیں جے ویہہ اپناں مالْ تے جان نالْ جہاد (نہ) کریں
وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ بِالْمُتَّقِيْنَ ۝ اِنَّمَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذِيْنَ
تے اللہ تعالیٰ پرہیز گاراں ناں خوب جانْیں ؛ اجازت تے تھارا کولوں بس ویہہ ہی لوک منگیں جھڑا
لَا يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ
اللہ تعالیٰ تے آخرت غا تہاڑا ور ایمان نیہنہ رکھتا تے انھاں غا دل شک ماں
قُلُوْبُهُمْ فَهُمْ فِيْ رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُوْنَ ۝ وَلَوْ
پیا وا ہیں اور ویہہ اپناں شک ماں ہی پھمل پُھوسا کھاتا پھریں (۳۱) تے جے
اَرَادُوا الْخُرُوْجَ لَاَعَدُّوْا لَهٗ عُدَّةً وَّلٰكِنْ كَرِهَ
ویہہ نکلوں چاہتا تاں ویہہ اس واسطے سامان تیار کر غے رکھتا ور اللہ تعالیٰ ناں
اللّٰهُ انْۢبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيْلَ اقْعُدُوْا مَعَ
انھاں غو اٹھنوں پسند ہی نیہنہ آیو فراس نے ویہہ سیل پتھر کر چھوڑیا ؛ تے کہہ دتو گیو جے بیسنْ آلاں ناں
الْقٰعِدِيْنَ ۝ لَوْ خَرَجُوْا فِيْكُمْ مَّا زَادُوْكُمْ اِلَّا
بیٹھا رُ ہو (۳۲) جیکدے ویہہ تھارا نالْ نکلتا وی تاں وی فساد تیں سوا تھارے اندر کوئے باہدو
خَبَالًا وَّلَاْاَوْضَعُوْا خِلٰلَكُمْ يَبْغُوْنَكُمُ الْفِتْنَةَ ۚ
نہ کرتا ، تے تھارے بشکار فتنوں کھلن واسطے خوب دوڑ بھج کرتا
وَفِيْكُمْ سَمّٰعُوْنَ لَهُمْ ۭ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ بِالظّٰلِمِيْنَ ۝
تے تھارا بچ انھاں غا کنسولانْ آلا وی ہیں تے اللہ تعالیٰ انھاں ظالماں ناں خوب جانْیں (۳۳)

(۲۸) اشارو ہجرت غا واقعہ در ہے یعنی خدا غو دین کوئے تھاراں پیراں ور کھلو نیہنہ ! جے کدے تم رحمت عالم ﷺ غی مدد نیہنہ کرسیں تاں کے ہو جے غو ذری اس وقت غو وی چیتو کرو! جسو یلے صحابہٴ کرام نے اک اک ، دو دو ، ہو غے مدینہ پاک در ہجرت کر لی تھی تے مکہ ماں حبیب خدا ﷺ تیں بجنْ کجھ ہی اک صحابہٴ کرام رہ گیا تھا۔ کافراں نے آپؐ ناں قتل کرن غو انتظام کر لیو تھو، فر آپ ﷺ اپناں بستر پاک ور حضرت علیؓ ناں سُوال غے حضرتِ ابو بکر صدیقؓ غے نالْ مکہ توں ہجرت فرما رہیا تھا۔ تے مکہ پاک تیں کجھ ہی دراڈے ''ثور،، ناں غی کلاں ماں آ غے ٹھہریا تھا، جت ترے تہاڑا رہ غے اتوں مدینہ در ہجرت فرمائی تھی کا فر سویرے لوڑتا پر چولتا اس کلاں غا کنڈا ور بچ آیا تھا، حضرت ابو بکر صدیقؓ نے دیکھ غے عرض کی تھی جے دشمن تے یہ آ پُجیا ہیں ! اسو یلے آپ ﷺ نے بڑا اطمینان نالْ فرمایو تھو ہم دو ایکلاں نیہنہ ، مھارے نالْ تیجو خدا ہے فر اللہ نے اپنْی سکینت اور فرشتاں غی فوج نازل فرما غے اپناں حبیب ﷺ غی مدد تے حفاظت فرمادتی ، دشمن کلاں غا بوآ ور ببوء غی جالْی تک غے واپس مڑ گیا ، بس اسے ور سوچ لیو کہ جے کدے خدا غو دین کسے غو محتاج ہو تو فر اس تہاڑے کس نے حفاظت کی تھی ؟ کس نے مدد فرمائی تھی ؟ جد کہ اسو یلے تے آپ ﷺ غے نالْ حضرتِ ابو بکر صدیقؓ تیں بجنْ کوئے وی نیہنہ تھو۔

(۲۹) یعنی ہر حال ماں اللہ غا رستہ ماں جہاد واسطے نکل پوء۔ پَہانویں غریب ویں پَہانویں امیر ! جوان ویں یا بُڈھا، کم کاج ماں پھسیا وا ویں یا بہلا ویں ، عیال دار ویں یا بے عیال ویں ہر حال ماں جہاد واسطے نکل پو ، فقہاء کرام نے اس حالت غو ناں ''نفیر عام،، رکھیو ہے . یعنی جسو یلے اسلامی سرحداں ور ہلّو ہو جیئے یا امیر المومنین جہاد غو عام اعلان کر دیئے اس ویلے جہاد ہر شخص ور فرض عین ہو جیئے تے اس مسئلہ ماں ساری امت غو اتفاق ہے کسے غو اختلاف نیہنہ ۔! ہاں عام حالت ماں فرض عین نیہنہ بلکہ فرض کفایہ ہے۔ غزوہ تبوک غے وقت جہاد فرض عین ہو گیو تھو۔ علامہ ابو بکر جصاصؒ نے ات اک مسئلو چایو ہے کہ سارا مسلمان ہر ویلے بالکل نیکو کار نیہنہ ہوتا تے جے کدے مسلماناں ماں کجھ فاسق فاجر قسم غا لوک ویں سگوں امیر وی اسو ہی فاسق قسم غو وہے اسو یلے اساں فاسقاں لوکاں غے نالْ رلْ غے جہاد کیو جا سکے یا نیہنہ ؟ فر آپ ہی انھاں نے اس غو جواب لکھیو کہ جیکدے سارو لشکر ہی فاسقاں فاجراں ، گنہگاراں غو وہے اور امیر وی اسو ہی وہے بس اک دو خدا غا مخلص بندا ویں تاں وی ان مخلص بنداں ور فرض ہے جے ویہہ انھاں فاسقاں غے نالْ ہی اور انھاں غے ماتحت ہی جہاد کرتا رینہہ (احکام القرآن) دراصل یاہ گل آپ رحمت عالم ﷺ نے ہی بیان فرمادتی ہے۔ آپ ﷺ فرمانویں : **الجهاد واجب عليكم مع كل امير برا كان او فاجرا** ''تھارے اپر جہاد فرض ہے ہر اک امیر غی ماتحتی ماں پَہانویں وہ نیکو کار روہے تے پَہانویں گنہگار !۔ (ابوداوٴد شریف)

(۳۰) اتوں ہُنْ منافقاں غو حال بیان ہو رہیو ہے کہ جیکدے سفر نیڑے غو ہوتو تے تاولاں ہی کجھ مال غنیمت ہتھ لگنْ غی وی پکی امید ہوتی ، تاں تے یہ ضرور ٹر پیتا ور انھاں واسطے مشکل یاہی پیش آ گئی جے اس غزوہ ماں پینڈ و چُ لمو ہے تے جنگ وی بہت بڑی فوج نالْ ہے جتوں انھاں ناں مال غنیمت لبھنْ غی وی کائے بڑی امید نیہنہ بس ہُنْ ''نیڑے ہی ،، یعنی جسو یلے مسلمان جہاد تیں واپس مُڑیں غا چُھوٹھی قسم کر کر غے یقین کراویں غا کہ جے کدے ہم ناں واقعہ ہی یقینی عذر نہ ہوتو تاں ہم ضرور تھارے نالْ چلتا حالانکہ انھاں غا یہ کوڑ اللہ تعالیٰ تیں تے نیہنہ چھپ سکتا . اللہ تعالیٰ خوب جانْیں جے یہ چُھوٹھا ہیں ور یہ ٹھیٹھ ہو غے باندے کوڑ ماریں ، لیکن نقصان تے اپنْوں ہی کریں ، اس منافقت نالْ اپنْی ہی آخرت برباد کریں ، خدا غو دین تے کسے غو وی محتاج نیہنہ ۔

(۳۱) جسو یلے غزوہٴ تبوک غو اعلان ہووؤ منافق چُھوٹھا حیلا ، بہانا تے پھڑ کر کر غے رحمت عالم ﷺ کولوں گھر رہنْ غی اجازت منگن لگ پیا تے جان بچان غی دوڑ بھُج ماں لگ گیا ، نبی پاک ﷺ نے وی اپنْی قدرتی شفقت تے تحمل غے موجب ہر ایکنْ چھٹی منگنْ آلاں ناں چھٹی دے دتی ، یاہ گل تے بالکل صحیح تھی ور اس نالْ منافقاں ناں منافقت چھپانْ غو چنگو موقعو ہتھ آ گیو جے ہم ناں تے حضور ﷺ ہی غی بارگاہ

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ

انھاں نے پہلاں وی فتنہ غی لوڑ ماں خوب کوشش کی تھی تے ویہہ تھارے خلاف پُٹھ سپٹھیں تدبیر کرتا رہیا ہیں

حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾

ات توڑی کہ حق آ گیو تے اللہ تعالیٰ غو حکم غالب ہوگیو اور ویہہ سڑتا ہی رہیا (۳۴)

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي ۚ أَلَا

تے انھاں ماں کوئے کوئے اسووی ہے جھڑو کہہ جے متّاں تے اجازت ہی دیدیو اور متّاں فتنہ ماں نہ سٹو؛ سنٔوں!

فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا ۗ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ

فتنہ ماں تے ویہہ پے ہی گیا ہیں ، تے جہنم واقعہ ہی کافراں ناں کھیر لینٔ

بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾ إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ ۖ وَإِنْ

آلی ہے(۳۵) (اے نبیؑ) جے تھارے ناںٔ کائے چنگی گل پیش آجئے تاں واہ انھاں ناں مچ پھیڑی لگے تے جیکدے

تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِنْ

تھارا اور کائے مصیبت آجئے تاں ویہہ کہنٔ لگ جیں کہ چنگو ہووو ہم نٔے اپنٔوں کم پہلاں ہی ٹھیک

قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾ قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا

کرلیّو تھو فر خوشی ماں بڑیار کرتا واپس مڑ جیں ؛ تم فرمادیو: ہم ناں چھڑی واہی گل پیش آوے غی

إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا ۚ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ

جھڑی اللہ نے مھارا واسطے لکھی وی ہے وہ ہی مھارو مالک ہے تے موموناں ناں اللہ ہی غی ذات ور پُھر سو

الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى

کرنوں لوڑیئے ؛ تم فرمادیو: تم جس چیز غی مھارا بارہ ماں اڈیک کریں واہ دو چنگی چیزاں

الْحُسْنَيَيْنِ ۖ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ

بچوں اک ہوسکے ! تے ہم تھارا بارہ ماں اس غا اڈیک وانٔ ہاں جے اللہ تعالیٰ تھارے اُپر

بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا ۖ فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ

عذاب گھلّے ، یا تے خاص اپنٔی طرفوں یا مھارے ہتھوں ، بس تم وی اڈیکو ! ہم وی تھارے ناںٔ

تیں چھٹی لبھ گئی ہے، جانٔوں تے انھاں نے تھوہی نیہنہ ور جیکدے چُھوٹھا حیلا بہاناں ور چھٹی نہ لبھتی تاں انھاں غی منافقت باندے با چھڑ آجاتی، یاہی گل اللہ پاک اپنٔاں حبیب ﷺ ناں مُچ پیار ناںٔ فرما رہیو ہے جے ''اللہ نے تم ناں معاف فرمادتو اور تم نٔے اجازت دتی ہی کیوں، !تم اجازت نہ دیتا تے منافقاں غی منافقت غو پہانڈو واج رڑے مدان پُھٹ جاتو، کیونجے جھاں لوکاں غو اللہ تعالیٰ ور تے قیامت غا لیکھا اور واقعہ ہی سچو ایمان ہے، جھڑا دلوں منوں خدا ناں اپنٔوں خدا من چکیا ہیں جھاں نے خدا غا حکماں ور عمل کرن غو پکو عہد کرلیو ہے ویہہ خدا غا رستہ ماں اس غا دین غی سربلندی واسطے جہاد کرن غی اجازت اور چھٹی تے منگ سکتا ہی نیہنہ، ویہہ تے اپنٔی جانٔ اور مالٔ غی قربانی واسطے چھڑ کتا تے سہکتا ریہنہ جے خدا ہم ناں اپنٔاں رستہ ماں کد قربانی غی توفیق دے غے اپنٔی رضا مندی کھٹن غو موقعو دئے فر ویہہ چھٹی کسرا منگ سکیں؟ جھاں نے اسلام قبول کرتاں ہی خدا غو اک اک حکم پورو کرن غو وعدو کیو وو وہے ویہہ اسرا غی بے وفائی تے غداری کد کرسکیں!؟ فر تے یاہ اسی گل ہوجئے غی جے اگ تے شمع بالٔ غے پتنگ ناں کہیو جے کہ اگ بلٔ گئی ہے جے توں اگ غو عاشق ہے تاں اپنٔاں عشق غو ثبوت دے، فر وہ حیلا بہانا کرغے چھٹی منگنٔ لگ جئے ، وہ پروانو تے پتنگ کد ہوسکے!؟۔فر فرمایو جے اصل گل تے یاہ ہے کہ جہاد تیں پچھے رہنٔ غی اجازت مومن کد منگ سکیں! یہ تے ویہہ ہی لوک ہیں جھاں غو نہ خدا اور ایمان ہے نہ آخرت غا لیکھا غو انھاں ناں کجھ تہان ہے بلکہ اسلام دروں انھاں غا دل شک ناںٔ پَہر یا وا ہیں نہ جنت غی نعمتاں تے خدا غا ں وعداں ور یقین ہے نہ دوزخ غو کجھ ڈر ہے بس کفر تے اسلام غے بشکار ڈانما ڈول ہووا وا ہیں ،اپنٔاں ضمیر غی کوئے گل تے کہہ ہی نیہنہ سکتا ،لہٰذا یہ پروانہ تے پتنگ نیہنہ جھڑا اگ ور جان دینٔ واسطے چھڑ کتا ریہنہ بلکہ یہ پروانہ غی جماعت ماں تر بوڑیاں غا اڈار ہیں جھڑا جان بچان واسطے حیلا بہانا کرتا پھریں۔

(۳۲)یعنی جے یہ منافق کسے یقینی عذر تے چانٔ چک پریشانی ور پچھے رہنٔ آلا ہوتا فر تے انھاں نے پہلاں جہاد غی خوب تیاری کی ہوتی اس واسطے جنگی مشق تے سامان مہیا کیو ہوتو ور جد انھاں نے پہلاں تیں ہی کوئے تیاری کی ہی نیہنہ اس غو مطلب تے بس یوہی ہے جے انھاں کونٔے عذر کوئے نیہنہ بلکہ۔یہ پہلاں تیں ہی جہاد ماں جانٔ واسطے تیار نیہنہ تھا فر اللہ پاک نے اصل حقیقت بیان فرمائی جے انھاں غا دلاں ماں ایمان نیہنہ ہے، یہ دلوں کھوٹاں ہیں، اسا کھوٹا تے بے ایمان لوک اللہ غا رستہ غے تے جہاد جسا سُچا، اُچا اور مقدس کم غے لائق ہیں ہی نیہنہ اللہ نے انھاں ناں اپنٔاں دین غی خدمت واسطے قبول ہی نیہنہ کیو۔

(۳۳)اللہ تعالیٰ اپنٔاں بنداں ناں تسلی دے رہیو ہے جے چنگو ہووو یہ تھارے ناںٔ گیا ہی نیہنہ ، ورنہ جیکدے یہ ڈروکل دل غا کھوٹا چلیا ہی جاتا تاں وی کے کرتا !سُوائے خرابی تے فتنہ غے !اپنٔی نامڑدی ناںٔ دوجاں غو جگر و توڑتا، منافقی کر کرغے لوکاں ناں آپس ماں گہلاتا، چُھوٹھی خبراں ڈا غے فتنوں کرتا، بلکہ تم ناں تے ہشیار رہنٔوں چاہیئے کیونجے انھاں نے اپنٔاں کجھ کن سولانٔ آلا (جاسوس) تے تھارے ناںٔ ٹور ہی دتا وا ہیں جھڑا اج وی تھارے اندر موجود ہیں ور تم ناں مُچ ڈرن غی وی لوڑ نیہنہ کیونجے اللہ تعالیٰ تیں تے یہ ظالم چھپیا وا نیہنہ، وہ انھاں سارا ظالماں ناں چنگی طرح جانٔیں۔

(۳۴)یعنی انھاں غی غداری تے کوئے نویں گل ہے ہی نیہنہ۔پِشلا نواں سالاں غی تاریخ انھاں ہی شرارتاں تے فتناں ناںٔ پَہری وی ہے، کتنی واری تے انھاں نے حالات ہی بدل غے اسلام غا اس دیا ناں بالکل بجھانٔ غی کوشش کی، غزوۂ احد ماں مدان جنگ بچوں اپنٔی ترے سو غی پارٹی ناں لے غے کنی ہوگیا تانجے مسلماناں غو جگر وٹٹ جئے تے اسلامی لشکر ماں ادھڑ تھہی مَچ جئے۔ ور خدا غو حکم ہر جگہ غالب آیو پَہا نویں یہ کتناں ہی سڑیا، بلّیا۔

(۳۵)منافق جھڑا بیہودہ تے ٹہیٹھ پونٔاں غا حیلا بہاناں کریں تھا انھاں بچوں ایکن بہانہ غو ذکر ہور ہیو ہے۔اس تیں انداز ولایو جاسکے جے ویہہ منافقت ماں اخلاقی طور ور وی کتناں تھلے لہہ گیا تھا، اک منافق جد بن قیس نے یوہ عذر پیش کیو جے جھاں لوکاں ناںٔ لڑائی ہونٔی ہے ویہہ اپنٔی کالُسریں وی فوجی ترانہ پڑہن واسطے تے فوج غو دل بدہانٔ واسطے ناںٔ لیانویں، نیوں وی جنگ واسطے انھاں ہی غا علاقہ ماں

جانوں ہے اور اس قوم غی کانسر یں مُچ ہی شکیل ویں، مناں ڈر ہے جے ہوں انھاں غی کانسر یاں ناں تک غے کدے کسی غلطی ماں نہ پھس جاوُں! فر جے تم مناں ضرور ہی ناں لے جائیں تاں تے تم آپے ہی مناں گمراہی تے بربادی غا کم درلے جار ہیا ہیں ﴿لَا تَفْتِنِّي﴾ "تم مناں فتناں ماں گمراہی ماں نہ گہلّو!، نعوذ باللہ خدا غا حکم ناں ٹالن غو کسو عجیب بہانو ہے! اللہ تعالیٰ نے اس غا جواب ماں فرمایو ﴿اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوْا﴾ " فتنہ، گمراہی اور بربادی ماں تے یہ پے ہی گیا ہیں، جہاد تیں پچھے رہن توں بڑی ہور کہڑی بربادی تے گمراہی وہے غی!؟ فرمایو انھاں غی سڑت ہن جہنم ماں جا غے ہی مُٹھی وہے غی واہ اساں کافراں ناں ضرور اپناں کہیر اماں لے لئے غی۔ (ابن جریر) علماء کرام نے اس آیت غی تفسیر کرتاں لکھیو ہے جے شیطان انسان ناں بے دینْی غا رستہ ورلاںْ واسطے اکثر اساہی بہاناں غا وسوسہ اس غا دل ماں

مُّتَرَبِّصُوْنَ ﴿۵۲﴾ قُلْ اَنْفِقُوْا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَّنْ يُّتَقَبَّلَ

اڈیکاں لگا (۳۶) تم فرمادیو: تم خوشی ناںْ یا گُڑھ گُڑھ غے جس راوی خرچ کرو، تھاری خیرات کدے

مِنْكُمْ ۭ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فٰسِقِيْنَ ﴿۵۳﴾ وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ

قبول نیہنہ کی جاسیں، کیونجے تم نافرمان لوک ہیں؛ تے ان غو صدقو خیرات

تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقٰتُهُمْ اِلَّآ اَنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَبِرَسُوْلِهٖ

قبول نہ کرن غی اس تیں سوا ہور کائے وجہ نیہنہ جے انھاں نے اللہ تعالیٰ ناںْ تے اس غا رسولؐ ناںْ کفر کیّو ہے

وَلَا يَاْتُوْنَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُوْنَ

اور یہ نماز تے بس الک ناںْ ہی پڑھیں! تے صدقو خیرات جد وی کریں

اِلَّا وَهُمْ كٰرِهُوْنَ ﴿۵۴﴾ فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَآ

گُڑھ گُڑھ ہی غے کریں (۳۷) تے (اے نبیؐ) تم انھاں غا مالْ تے انھاں غی اولاد ور

اَوْلَادُهُمْ ۭ اِنَّمَا يُرِيْدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيٰوةِ

تعجب نہ کریو اللہ تعالیٰ تے بس یا ہی چاہوے جے انھاں ناں اس ناںْ دنیا غی زندگی ماں

الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كٰفِرُوْنَ ﴿۵۵﴾ وَيَحْلِفُوْنَ

سزا دئے تے انھاں غو ساہ اس حال ماں نکلے کہ یہ کافر ہی ویں (۳۸) تے یہ اللہ تعالیٰ غی قسم

بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ ۭ وَمَا هُمْ مِّنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ

کرکر غے کیہنہ جے یہ تھارا بچوں ہیں حالانکہ یہ تھارا بچوں بالکل نیہنہ بلکہ اصل گل یاہ ہے جے یہ

يَّفْرَقُوْنَ ﴿۵۶﴾ لَوْ يَجِدُوْنَ مَلْجَاً اَوْ مَغٰرٰتٍ اَوْ مُدَّخَلًا

ڈروکل لوک ہیں؛ جیکدے انھاں ناں کسے تھائی کائے بچاء غی جگہ، یا کائے کلاں، یا زمین ماں کائے دوڑ لبھ جئے

لَّوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُوْنَ ﴿۵۷﴾ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّلْمِزُكَ

یہ رسا توڑ غے پُٹھیں پیریں اس در دوڑ پویں غا (۳۹) تے انھاں بچ کجھ ویہہ وی ہیں جہڑا (اے نبیؐ) صدقہ خیرات غی

فِي الصَّدَقٰتِ ۚ فَاِنْ اُعْطُوْا مِنْهَا رَضُوْا وَاِنْ لَّمْ

(بنڈ) ماں تھارا ور الزام لانویں فر جے انھاں ناں اس بچوں دتو جئے تاں تے خوش ہوجیں تے جے انھاں ناں

کہلتو رہ، جے ہم کسرا جہاد کرسکاں اجاں تے مھارو ایمان ہی پکو نیہنہ ہووؤ، یا جے ہم جہاد ماں چلیا گیا تاں انھاں انھاں غلطیاں ماں پھس جاں غا، سگوں تم کتناں لوکاں ناں رحمت عالم ﷺ غی سنت ناں قتل کرتا دیکھیں غا کہ جد انھاں ناں کہیو جئے کہ پہائی تمناں اپناں نبی ﷺ جسو چہرو بنا تاں کیوں شرم آوے۔ کیوں! تمناں حبیبؐ خدا غی شکل تیں یاہ بے دیناں مشرکاں غی شکل چنگی لگی؟ ویہہ فٹ تمناں "جد بن قیس،، آنو جواب دیں غا جے کتناں ہی لوک تے داڑھی رکھ غے وی کوڑ ماریں،، گناہ کریں، اس گلوں ہم نے اس سنت تیں ہی ہتھ تُھو لیا ہیں؛ نعوذ باللہ! حالانکہ اس غو مطلب تے یوہ ہی ہے جے ہم نے ساری بدکاری تے گناہ کرن واسطے یوہ بنْو ہی پہن چھوڑیو ہے۔!

(۳۶) منافقاں غی یاہ عادت تھی جے جد ایمان آلاں ناں اللہ جہاد ماں فتح تے کامیابی نصیب فردیو تھو اس ور انھاں ناں مسلماناں غا ساڑا ماں اندر ہی اندر اگ لگ جے تھی، انھاں غا دل سڑن لگ جیں تھا جے مسلماناں ناں کیوں کامیابی مل گئی حالانکہ جے انھاں غا دل ماں ذری وی ایمان ہوتو فر تے انھاں ناں خوشی ہونی چاہئے تھی، تے جد کدے اللہ تعالیٰ غی مشیت تے اس غی تقدیر ور کائے نکی موٹی پریشانی آ جے تھی، کجھ ساتھی زخمی یا شہید ہوجیں تھا فر یہ بڑی خوشی ناںْ چھاتی ٹھپ ٹھپ غے لوکاں ناں سنانویں ویں تھا جے دیکھو! ہم کتناں سیاناں نکلیا! ہم ناں پہلاں ہی پتو تھو جے اج حالات ٹھیک نیہنہ، اس گلوں ہم گیا ہی نیہنہ۔ ان غا اس جاہل پونْاں غا رحمت عالم ﷺ غی زبانی دو جواب، دتا جار ہیا ہیں۔ جے پہلی گل تے یاہ ہے کہ مھارو اس گل ور پکو ایمان ہے کہ مھارے اپر جہڑی وی پریشانی تے مصیبت آوے غی واہ نکی وہے یا بڑی واہ اللہ غی طرفوں ہی آوے غی اور مھاری تقدیر ماں لکھی وی وہے جہڑی مھاری تدبیراں ناںْ ٹلْ نیہنہ سکتی۔ اور اللہ تعالیٰ مھارو کارساز ہے، ولی ہے، مالک ہے اس نے مھاری تقدیر ماں جہڑی گل وی لکھی ہے تے ہم ناں اس غا رستہ ماں جہڑی وی گل پیش آوے ہم تے اس ور دل جان ناںْ خوشی مناواں۔ فر اس غا رستہ غیں یہ پریشانیں مھارا واسطے مان غی گل ہے مہیناں مارن غی نیہنہ! موموناں ناں تے اسے غی پاک ذات ور بساہ کرنوں چاہئے. مومن غی تے اس رستہ ماں تمناں ہی یاہی ہے۔

ان رِستے ہوئے زخموں کو دکھا کر کہنا۔
ایسے زخموں کے طلبگار کچھ اور بھی ہیں۔

تے دوجی گل یاہ جے اللہ غا رستہ غی جہڑی تمناں مصیبت نظر آوے یاہ مصیبت ہے ہی کد؟ تم تے مھارا بارہ ماں بس دو گلاں بچوں اک گل سوچ سکیں یا تے ہم مدان جنگ بچوں فتح تے کامیابی لے غے غازی بنْ غے آواں غا یا شہید ہو جاں غا، یہ دوئے چیز مھارے واسطے اُچیں نعمت تے خدا غا بڑا انعام ہیں فتح تے ہے ہی فتح! تے جے شہادت نصیب ہو جئے فر مومن ناں اس تیں اپر ہور لوڑے وی کے!! اس غا مقابلہ ماں ہم وی تھارا بارہ ماں دو گلاں غا اڈیک وان ہاں، کہ یا تے خدا تھارے اپر اسمان تیں ہی کائے ان کڑکی باہ چھوڑے، تے یا تھاری منافقت ظاہر کر غے مھارے ہتھوں ہی تمناں سزا دواوے، بس ہم دواں ولاں ناں اپناں اپناں نتیجہ غی اڈیک کرنی چاہئے! فر نیڑے ہی پتو لگ جئے غو کہ مھارا بچوں سیانوں کونْ تھو۔!،

يُعْطَوْا مِنْهَآ اِذَا هُمْ يَسْخَطُوْنَ ۞ وَلَوْ اَنَّهُمْ

اس بچوں کجھ نہ دتو جئے تاں تدّے ہی ناراض ہوجیں (۴۰) (افسوس) کدے ویہہ

رَضُوْا مَآ اٰتٰهُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ وَقَالُوْا حَسْبُنَا اللّٰهُ

اس ورراضی ہوجاتا جہڑو انھاں ناں اللہ تے اس غا رسولؐ نے دتو تھو، اور کہتا کہ ہم ناں اللہ تعالیٰ ہی کافی ہے

سَيُؤْتِيْنَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَرَسُوْلُهٗٓ اِنَّآ اِلَى اللّٰهِ

اللہ تعالیٰ آپے اپناں فضل ناں ہم ناں (ہور) دئے غو اور اس غا رسول وی! ہم ناں تے اللہ تعالیٰ

رٰغِبُوْنَ ۞ اِنَّمَا الصَّدَقٰتُ لِلْفُقَرَآءِ وَالْمَسٰكِيْنِ

ہی غی لوڑ ہے (۴۱) بیشک صدقہ تے بس غریباں، تے محتاجاں، تے زکوٰۃ ور

وَالْعٰمِلِيْنَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوْبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ

کم کرن آلاں واسطے ہیں تے انھاں واسطے ہیں جھاں غی دل جوئی کی جاتی وہے، تے (صدقو دتو جئے) غلاماں غی خلاصی

وَالْغٰرِمِيْنَ وَفِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيْلِ ۭ فَرِيْضَةً

ماں، تے قرضوئیاں (غا قرض غی ادائگی) ماں، تے اللہ غا رستہ ماں، تے مسافراں (غی ضرورت) ماں؛ یوہ سب

مِّنَ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ۞ وَمِنْهُمُ الَّذِيْنَ

اللہ غی طرفوں فرض ہے تے اللہ خوب جانن آلو حکمت آلو ہے (۴۲) تے انھاں بچ کجھ ویہہ لوک وی ہیں جہڑا

يُؤْذُوْنَ النَّبِيَّ وَيَقُوْلُوْنَ هُوَ اُذُنٌ ۭ قُلْ

نبی (ﷺ) ناں تکلیف پہچانویں تے کہنہ: جے یہ کنّاں غا کچ ہولا ہیں تم فرمادیو:

اُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ

ویہہ تھاری بہتری واسطے ہی سنن آلا ہیں ویہہ اللہ تعالیٰ ور ایمان لیانویں تے موموناں

لِلْمُؤْمِنِيْنَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مِنْكُمْ

غی گل غو یقین کریں اور جہڑا تھارا بچوں ایمان لیایا ہیں انھاں واسطے تے (نیش) رحمت ہیں

وَالَّذِيْنَ يُؤْذُوْنَ رَسُوْلَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۞

تے جہڑا لوک اللہ غا رسول (ﷺ) ناں تکلیف دیں انھاں واسطے دُکھ دین آلو عذاب ہے (۴۳)

(۳۷) منافق کدے کدائیں اپنی منافقت ور پڑدو گہلن واسطے کجھ چندو شندو وی دے چھوڑیں ویں تھا، فرمایو پہلاں تے یہ اللہ غی رضا واسطے خیرات دیتا ہی نیہنہ، تے چارے قضاء من لیو! جے کدے خوشی ناں وی کریں غا تاں وی خدا غی بارگاہ ماں انھاں غو چندو شندو کجھ قبول نیہنہ ہوسیں، کیونجے چر توڑی دل تیں کفر شرک غو بیج نیہنہ اکلّو اچر توڑی اس غی بارگاہ ماں کوئے وی عمل قبول نیہنہ ہوتو، جد کہ انھاں غو تے یوہ حال ہے کہ دلوں یہ اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ غا وی منکر ہیں نماز واسطے مسلماناں غی شرموں شرمی جد کدے آوی جیں تاں وی مُچ الک ناں تے اللہ غا رستہ ماں جد وی صدقو خیرات کریں دل تنگ ہو ہو غے تے گُڑہ گُڑہ غے ہی کریں، فر انھاں غو چندو کسرا قبول ہوجے۔ فائدو:- انھاں آیتاں ور اج ہم ناں غا مسلماناں ناں وی غور کرن غی لوڑ ہے سستی ناں نماز پڑھن آلاں ناں منافق کہیو جا رہیو ہے جہڑا چھڑا لوکاں غی شرمو شرمی پڑہیں تے جہڑا مسلمان اج اک ٹکروی نہ مار غے اسلام غا ٹھیکدار بنیا وا ہیں!؟ تے ویہہ لوک وی اپناں بارہ ماں سوچیں جہڑا نہ اپناں ایمان غو خیال کریں، نہ نماز روزہ غا اسلامی حکماں غی پابندی کریں ور کدے کدائیں قومی فنڈ ماں چندو دے غے اپنی مسلمانی ور بڈیار کرتا رہینہ۔

(۳۸) یعنی کسے ناں یوہ پلیکھو نہ لگ جئے کہ جے یہ منافق خدا تعالیٰ غا اتناں نافرمان ہیں فر دنیا ماں عیش ارام انھاں ناں کیوں نصیب ہو رہیو ہے؟ دنیاوی مالٗ دولت غی بدلار انھاں ور ہی کیوں لگی رہ؟ بلکہ اساں نافرماناں ناں تے اولاد وی منہ منگی لبھے آخر کیوں؟ سگوں یاہ گل تے اج وی مسلماناں غا ذہناں ماں کدے کدے آجئے کہ یہ کافر مشرک جے خدا غا نافرمان ہیں فر انھاں ناں دنیاوی اسائش ارام تے مالٗ دولت کیوں لبھ رہئی ہے؟۔ اسے غو جواب دتو جا رہیو ہے جے یوہ مال دولت تے اولاد انھاں مشرکاں واسطے عیش ارام غیں چیز ہیں ہی کد؟ ان نعمتاں غے نالٗ جے تے خدا غو دین وی وہے تاں تے واقعہ ہی یہ نعمت بنٗ جیں ورنہ تے یہ وبالٗ اور عذاب غو ذریعو ہی بنٗیں۔ اور آخرت ماں تے یہ وبالٗ ہیں ہی، فرمایو! یہ تے دنیا ماں وی انھاں واسطے عذاب غو ذریعو ہیں۔ جس دل ماں پیسہ غی محبت بیں جے اس کولٗوں پچھو! کتنے آنے روپیو ہے؟ اک اک پیسہ پچھے کتنی واری پر سے بلکہ لہو چوانو پوے تے جد کدے انھاں غا دس پیسا ضائع ہوجیں فر دیکھو! انھاں ور کتناں رنگ چڑہیں تے جیں، اور انھاں منافقاں ناں خاصکر جد اپنی منافقت چھپانٗ واسطے زکوٰۃ وغیرہ وی دینٗی پوے اس ویلے انھاں غو کس را ساہ سُکے تے دل سڑے کہنٗ غی گل نیہنہ فر اسے مالداری غے پچھے پیاں پیاں کفر غی حالت ماں ہی انھاں غو ساہ نکل جئے یوہی حال اولاد غو ہے پہلاں سہک سہک غے لبھے فر ان خدا غاں باغیاں ناں اولاد غاں کرتوتاں ور لہو غے اتھرو ورونٗوں پوے۔ دنیا غا ہر اک خدا غا نافرمان مالدار غو یوہی حال ہے۔ اسے تیں علماء نے لکھیو ہے جے جہڑو مسلمان کافراں، مشرکاں غی مالداری ور لیل کیرے وہ اپناں ایمان تے اسلام غی توہین کرے۔

(۳۹) یعنی بس مسلمان معاشرہ، مسلمان سماج تے اسلامی حکومت غا ڈر غی وجہ تیں یہ ڈرو کل اپناں عقیدہ غے خلاف قسم کر کر غے مسلماناں ناں اپنی مسلمانی غو یقین کروانویں، ورنہ انھاں غاں دلاں ماں تے اسلام غی اتنی نفرت ہے کہ جے کدے انھاں ناں کائے حکومت، کائے قوم پناہ دے چھوڑے، یا انھاں ناں چھپن لُکنٗ جُگی کائے کلّاں یا دوڑ ہی تھا جئے تاں تے یہ ساری قسم شسم تے سارا وعدا معاہدا پچھے سٹ غے اپناں کفر غو اعلان کر دیں غا سگوں اسلام چھوڑ غے اسرانسیں غا جس راڈ نگر رسّا تروڑ غے نسیں۔ اج وی تم مُچ لوکاں ناں دیکھیں غا کہ مسلمان سماج ماں چنگی جگہ تے اچی جئی کھڑ پینچی واسطے تے اسلام غا ٹھیکدار بنٗیاں ریہنہ ور جد کوئے اسلامی حکم پورو کرن غی باری آوے یا کسے بے دین ماحول ماں انھاں ناں اس تیں سرس کھڑ پینچی تھا جے فر دیکھو! کسرا رسا تروڑ غے نسیں!۔

(۴۰) مال غنیمت غو پنجموں حصو جہڑو بیت المال ماں جمع کیو جئے تے زکوٰۃ اور صدقہ غو مال رحمتِ عالم ﷺ آپ محتاجاں ماں بنڈیں ویں تھا۔ جت ناانصافی یا کنبہ پروری غو خیال کرنوں وی کفر تھو، ور منافق اس

ماں نبی ﷺ وروی الزام لاؤں نیہنہ ریہنہ تھا، کدے گھٹ لبھن غی شکایت تے کدے یاہ شکایت جے اپنّاں رشتیداراں تے تعلق آلاّں ناں متو دے چھوڑیو ہے، حدیث ماں ہے اک واری رحمتِ عالم ﷺ صدقہ غو مالّ تقسیم فرمارہیا تھا ابن الخویصر ناں غو اک منافق بولیو! ذری انصاف نالّ کم لیو! فر آپ ﷺ نے فرمایو تیرے ورافسوس ہے جے ہوں انصاف نیہنہ کرسوں ہور کون کرے غو؟ (مسلم بخاری) اساں ہی منافقاں غا بارہ ماں فرمایو جارہیو ہے۔ جے انھاں ناں انصاف عدل غی کائے گل یاد نیہنہ اصل گل تے یاہ ہے جے انھاں ناں رج غے لبھ جئے تاں تے یہ خوش ہوجیں ور جد کدے بنڈ ماں ان غا حصاماں ذری گھٹ آوے تاں یہ ناراض ہوجیں!۔

يَحْلِفُوْنَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوْكُمْ وَاللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗٓ اَحَقُّ

(اے مسلمانوں!) یہ تھارے اگے اللہ غی قسم کریں تا نجے تمناں خوش کرلیں حالانکہ اللہ تے اس غا رسولؐ زیادہ مستحق ہیں

اَنْ يُّرْضُوْهُ اِنْ كَانُوْا مُؤْمِنِيْنَ ﴿۶۲﴾ اَلَمْ يَعْلَمُوْٓا اَنَّهٗ

جے یہ انھاں ناں خوش کریں؛ جیکر یہ مومن ہیں (۴۴) کیوں! ویہہ یاہ گل نیہنہ جانّتا کہ

مَنْ يُّحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ فَاَنَّ لَهٗ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا

جہڑو اللہ تے اس غا رسولؐ غی مخالفت کرے اس واسطے دوزخ غی اگ ہے جسماں وہ سدا

فِيْهَا ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيْمُ ﴿۶۳﴾ يَحْذَرُ الْمُنٰفِقُوْنَ

ہی رہ غو یاہ بہت بڑی رسوائی ہے (۴۵) منافق لوک ڈریں ہیں جے

اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُوْرَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِيْ قُلُوْبِهِمْ

مسلماناں ور کائے اسی سورت نہ نازل ہوجئے جہڑی مسلماناں ناں انھاں غا دلی رازاں تیں واقف کر چھوڑے

قُلِ اسْتَهْزِءُوْا اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَّا تَحْذَرُوْنَ ﴿۶۴﴾

تم فرمادیو: خوب مخول بنّا لیو! اللہ تعالیٰ تے اس چیز ناں ضرور باندے کرے غو جس تیں تم ڈریں (۴۶)

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ لَيَقُوْلُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوْضُ وَنَلْعَبُ

تے جے تم انھاں ناں پچھیں تاں ضرور کیہنہ غا: ہم تے انیویں مستی کراں تے کھینڈاں تھا

قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰيٰتِهٖ وَرَسُوْلِهٖ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِءُوْنَ ﴿۶۵﴾

تم فرمادیو: کیوں! تم اللہ تعالیٰ تے اس غی آیتاں اور اس غا رسولؐ نالّ مخول کریں (۴۷)

لَا تَعْتَذِرُوْا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيْمَانِكُمْ اِنْ نَّعْفُ

تم بہاناں نہ کرو! تم نے تے ایمان تیں بعد یقیناً کفر کیّو ہے جیکدے ہم تھارے بچوں

عَنْ طَآئِفَةٍ مِّنْكُمْ نُعَذِّبْ طَآئِفَةًۢ بِاَنَّهُمْ كَانُوْا

اک جماعت ناں معاف وی کردیاں تاں دوجی ناں تے ہم ضرور سزادیاں غا کیونجے ویہہ

مُجْرِمِيْنَ ﴿۶۶﴾ اَلْمُنٰفِقُوْنَ وَالْمُنٰفِقٰتُ بَعْضُهُمْ مِّنْۢ

مجرم ہیں (۴۸) منافق مڑد تے منافق کالسریں سارا آپس ماں

(۴۱) یعنی مومن غی شان یاہ ہونّی لوڑیئے کہ وہ اللہ غی ذات ور بساہ رکھے تے حبیب خدا ﷺ غے ہتھیں جو کجھ وی لبھ جئے اس ور خوش ہوجئے اور اللہ غا گہر غی آس رکھے تے مومن غی نظر اللہ غا فضل ور ہونّی چاہیئے دنیا غا مال دولت ور نیہنہ۔

(۴۲) منافقاں نے اعتراض نبی پاک ﷺ ور صدقہ غی بنڈ غا بارہ ماں کیو تھو، اس غا جواب ماں فرمایو جارہیو ہے جے صدقو کس کس ناں دتو جئے یوہ قانون تے اللہ تعالیٰ غا ہتھ ماں ہے، اور اسے نے اس غا مستحقاں غی یاہ فہرست اپنّاں پیارا نبی ﷺ ناں عطا فرمادتی ہے، فر جہڑو خدا غا اس قانون غے مطابق صدقہ غو مستحق ہی نہ وہے اس ناں صدقو کسرا دتو جاسکے!؟ صدقو مھاری بول چال ماں خیرات ناں کہیو جئے ورات صدقہ غو مطلب خاص زکوٰۃ ہے، زکوٰۃ ان اٹھ قسم غا محتاجاں ناں دتی جاسکے!۔(۱) فقیر ناں! فقیر اس بندہ ناں کہیو جئے جس کوئے سروں ہی ککھ نہ وہے، (۲) مسکین ناں! تے مسکین وہ شخص ہے جس کوئے کجھ وہے تے سہئی ور ضرورت غے مطابق نہ وہے۔ (۳) عاملین ناں! یعنی انھاں ملازماں غی تنخواہ ماں جہڑا زکوٰۃ بٹھلی کرن تے اس غو حساب کتاب رکھ غے محتاجاں توڑی پہچان ور اسلامی حکومت غی طرفوں تعینات ویں، کیونجے مالدار کولوں زکوٰۃ لے غے مستحقاں توڑی پہچان غی ذمہ واری اسلامی حکومت تے امیر المومنین غی وہے، خلفاء راشدین غا دور ماں اسے انتظام تے نظام غے مطابق زکوٰۃ بٹھلی کی جئے تھی، (۴) مئولفۃ القلوب ناں! یعنی ان لوکاں غو دل اسلام ور پکو کرن واسطے جہڑا نواں نواں مسلمان ہو یا ویں پہانویں ویہہ مالدار ہی کیوں نہ ویں یا انھاں غیر مسلماں ناں جنھاں ناں زکوٰۃ دینّ ماں ملت اسلامی غو اجتماعی فائدو وہے حضور ﷺ غا مبارک زمانہ ماں کجھ اساں غیر مسلماں ناں زکوٰۃ دتی جئے تھی، انھاں غی تعداد مفسراں نے پندراں سولاں لکھی ہے ور حضرتِ عمرؓ غا زمانہ ماں صحابۂ کرام غا مشورہ نالّ انھاں ناں زکوٰۃ دینّی بند کردتی گئی تھی کیونجے اس ویلے خدا غا فضل نالّ اسلامی حکومت خاصی مضبوط ہوگئی تھی، تے اس ناں کسے غو دل جوڑ غے رکھنّ غی لوڑ نیہنہ تھی، اج اساں لوکاں ناں زکوٰۃ دینّی جائز ہے یا نیہنہ؟ علماء غی تحقیق کنی کنی ہے ور اکثر فقہاء فرمانویں جے حالات غے مطابق ہی فیصلو کرنوں چاہیئے جے کدے حالات تقاضا کریں تاں دے سکیں (۵) غلاماں ناں آزاد کرانّ! یاہ قسم تے اج موجود نیہنہ ور اس غی اک شکل ہے کہ جے کدے مسلمان کافراں غی قید ماں پھس جیں تاں انھاں ناں چھڑکان واسطے زکوٰۃ خرچ کی جاسکے ھذا ما ذھب الیہ الا مام احمد ابن حنبلؒ (۶) قرضداراں ناں! قرضا غی ادائیگی واسطے، (۷) فی سبیل اللہ یعنی اللہ غا رستہ ماں! اس راتے خدا غا دین غا جتناں کم ہیں ویہہ سارا اس قسم ''فی سبیل اللہ'' ماں آسکیں اور کجھ بزرگاں غو خیال وی یوہی ہے۔ ور جمہور علما نے صحابۂ کرام غا عمل تے آپؐ غی کجھ حدیثاں ناں دیکھتاں ''فی سبیل اللہ'' غی قسم ناں مجاہداں واسطے خاص کیو ہے (۸) مسافراں ناں! یعنی جہڑا لوک گہر ماں تے مالدار ویں ور سفر ماں انھاں غو خرچ سم گیو وہے۔ یا کوئے ہور پریشانی پیش آگئی وہے۔

(۴۳)منافقاں غی اک ہور پہیڑی خصلت بیان ہورہئی ہے، یہ اپنٹی محفلاں ماں بیس غے جد اسلام تے مسلماناں غی برائی کریں ویں تھا فر کوئے کہہ دیئے تھو جے چپ رہواس گل غو حضور ﷺ ناں پتو لگ جئے غو، اس ور یہ کہینویں تھا جے کوئے مشکل گل نیہنہ" ویہہ تے کناں غاچ ہی ہولاہیں،، یعنی ہر ایکن غی گل سن لیں، انھاں ناں ایاں اواں غی گل کہہ غے یقین دوا چھوڑاں غا اصل ماں انھاں ناں اس گل تیں پلیکھو لگ گیو تھو کہ آپ ﷺ اپناں اخلاق تے تحمل غی وجہ تیں انھاں ناں منہ ور چُھوٹھا نیہنہ فرمانویں تھا، انھاں نے سوچیو جے مھاری گل غو یقین کرلیں، اللہ نے فرمایو: یقین تے ویہہ اللہ غو تے ایمان آلاں غو ہی کریں، باقی تھاری جھاں گلاں ور او جانی کر چھوڑیں اس ماں تے تھارو ہی فائدو ہے، تے رہیا ویہہ لوک جہڑا اس راغی گل کہہ کہہ غے حبیب خدا ﷺ ناں تکلیف پہچانویں انھاں واسطے تے دردناک عذاب تیار ہی ہے۔

بَعْضٍ يَأْمُرُوْنَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوْفِ

اک جئیا ہی ہیں ؛ ویہہ بدی غو حکم کریں تے نیکی توں ٹھاکیں

وَيَقْبِضُوْنَ اَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ

تے اپناں ہتھاں ناں بند رکھیں انھاں نے اللہ تعالٰی ناں بسار چھوڑیو تے اس نے وی ویہہ پَہلا چھوڑیا بیشک منافق

هُمُ الْفٰسِقُوْنَ ﴿۶۷﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنٰفِقِيْنَ وَالْمُنٰفِقٰتِ

لوک ہی نافرمان ہیں (۴۹) اللہ تعالٰی نے منافق مڑداں تے منافق کالٔسریاں اور کافراں

وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا هِيَ حَسْبُهُمْ

(ساراں) ناںٔ جہنم غی اگ غو وعدو کیّو وو ہے جسماں ویہہ سدا ہی ریہنہ غا واہی انھاں واسطے سُدی ہے

وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيْمٌ ﴿۶۸﴾ كَالَّذِيْنَ مِنْ

تے اللہ انھاں ور لعنت کرے غو تے انھاں واسطے سدا رہنٔ آلوٚ عذاب ہے (۵۰) (منافقو! تھارو وی وہ ہی حال ہے) جہڑو

قَبْلِكُمْ كَانُوْا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَّاَكْثَرَ اَمْوَالًا وَّاَوْلَادًا

تھارا تیں پہلاں لوکاں غو تھو ویہہ تھارا تیں بدھ زورا ور اور زیادہ مالٔ تے اولاد آلاٚ تھا

فَاسْتَمْتَعُوْا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا

فر انھاں نے اپناں حصہ غو فائدو چک لیّو تے تم نٔے وی اپناں حصہ غو اسے را فائدو چک لیّو جس را

اسْتَمْتَعَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ

تھارا تیں پہلاں نے اپناں حصہ غو فائدو چکیو تھو تے تم وی اسے را خرافات ماں پے گیا

كَالَّذِيْ خَاضُوْا اُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا

جس را ویہہ پے گیا تھا ؛ یہ ہی ویہہ لوک ہیں جن غا عمل دنیا تے آخرت ماں برباد

وَالْاٰخِرَةِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ﴿۶۹﴾ اَلَمْ يَاْتِهِمْ

ہو گیا تے یہ ہی لوک گہاٹا ماں رہنٔ آلاٚ ہیں (۵۱) کیوں ! انھاں ناں ان لوکاں

نَبَاُ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوْحٍ وَّعَادٍ وَّثَمُوْدَ

غی خبر نیہنہ پُہجی جہڑا انھاں تیں پہلاں ہو یا ہیں، حضرت نوحؑ غی قوم، تے قوم عاد، تے قوم ثمود،

(۴۴) منافقاں غی منافقت آلی کائے گل جد کدے باندے آجئے تھی، اس ویلٹے یہ لازمی تیں بچنٔ واسطے قسم کر کر غے مسلماناں ناں خوش کرن غی کوشش کریں ویں تھا فرمایو کہ جے یہ راضی تے خوش ہی کرنوں چاھویں تاں تے انھاں ناں اللہ تعالٰی غی تے رسولِ پاک ﷺ غی رضا کھٹنٔ غی لوڑ ہے، جے کر یہ مومن ہیں تاں !۔

(۴۵) یعنی انھاں ناں قرآن غے ذریعہ تے رحمت عالم ﷺ غے ذریعہ کتنوں سمجھایو گیو ور تعجب ہے کہ انھاں ناں اتنی موٹی تے سوکھی گل وی سمجھ ماں نیہنہ آتی جے خدا تے اس غا رسول ﷺ غی مخالفت کرن آلو جہنم ماں جے غو!۔ جس تیں بڑی کائے ذلالت تے رسوائی ہوسکتی ہی نیہنہ ور یہ دنیا غی ذلالت تیں بچن غی کوشش تے کریں ور اس تہاڑا نہ یاد نیہنہ رکھتا۔

(۴۶) منافق دلوں منوں رحمت عالم ﷺ ناں اللہ غو پیغمبر منٔنٔ واسطے تے تیار نیہنہ تھا، ور اتنوں یقین کرن ور تے تجربو انھاں ناں مجبور کر رہیو تھو جے مھاریاں ساریاں مکاریاں تے چلاکیاں تیں اللہ اپناں حبیبؐ ناں ضرور باخبر کر چھوڑے، اسے گلوں ویہہ ہر ویلٹے ڈرتا ریہنہ تھا جیکدے کوئے اسی سورت نازل نہ ہو جئے جس ماں مھارا دل غی گل بیان ہو جئے تے مھاری منافقت غو پڑدو چکے جے ۔ فرمایو: تم جتنیں مرضی مکاریں کرلیو، اسلام غو مخول بنا لیو ور جس گلوں تم ڈریں واہ ضرور ہو غے رہ غی، تھارا رازاں غو تے تھاری منافقت غو پانڈو ضرور پھٹے غو۔

(۴۷) منافق جد وی موقعو ہتھ آوے تھو اللہ غی آیتاں غی، دین غا حکماں غی تے رحمت عالم ﷺ غی گل گل ور ہاسی تے مخول بنا تا ریہنہ تھا، ور جد انھاں ناں اسی بیہودہ گلاں غا بارہ ماں پچھیو جئے تھو تے جواب دیویں تھا جے ہم تے اینویں ہی آپس ماں ہاسی مخول کراں تھا۔ آپ ﷺ ناں فرمایو گیو کہ انھاں ناں پچھو! جے چارے قضاء جے کدے تھاری گل من ہی لی جئے تانویں تمناں ہاسی بنانٔ تے مخول کرن واسطے بس اللہ تعالٰی غی پاک ذات تے اس غو ناں اور حضور ﷺ ہی غی سُچی ذات رہ گئی ہے؟؟ کجھ تے سوچو!۔ مفسراں نے ات غزوۂ احد ماں پیش آنٔ آلاٚ منافقاں غی ہاسی مخول غا کجھ واقعہ وی لکھیا ہیں۔

(۴۸) یعنی پھند، پھڑ، ڈام تے چُھوٹھا عذر کرن نالٔ کجھ نیہنہ ہو تو، ہاں! جہڑو سچا دل نالٔ توبہ کرے غو اس واسطے اجوں وی معافی غو بوؤ کھلو ہے، باقی مجرماں ناں تے سزا ضرور ہوٹی ہے۔

(۴۹) یعنی منافق پَہانویں کتنی وی قسم چکیں تے کتناں ہی زور زور نالٔ اپنٹی مسلمانی غو دعوو کریں ور حقیقت یاہ ہے جے نہ تے اسلام نالٔ انھاں غو کجھ تعلق ہے تے نہ مسلماناں نالٔ !. یہ مڑدویں یا کالٔسریں سارا ایکنٔ دوجا غا سنگی ہیں تے انھاں غی مسلماناں تیں کنی اک بکھری پارٹی ہے جس غو مسلماناں سنگ کوئے تعلق نیہنہ کیونجے انھاں غا کرتوت موماناں غے برخلاف ہیں۔ مومن نیکی غو حکم کریں برائی تیں روکیں جد کہ یہ اپنٹی ہر کوشش غے ذریعہ بس برائی غو حکم دیں تے نیکی تیں ڈکیں، مومن اللہ غا رستہ ماں خرچ کریں جد کہ یہ اللہ غا رستہ غو ناں سنتا ہی مٹھی بند کرلیں تے انھاں غو ساہی سک جئے، بس انھاں نے اپناں پہیڑاں کرتوتاں نالٔ خدا ناں بسار چھوڑیو ہے ہُنٔ خدا وی دنیا آخرت ماں انھاں ناں اسے را بسار چھوڑے غو۔

(۵۰) یعنی منافقاں ناں چھڑ وا اسلام غو دعوکرن ناں کجھ فائدہ نیہنہ بلکہ ساراں اں کافراں نغے ناں ناں یہ وی ہمیشہ غا عذاب واسطے جہنم ماں سٹ دتا جیں غا واہی انھاں واسطے سُدی ہے۔
(۵۱) یعنی خدا غا نافرمان سدا اک ہی گھاٹ غا ویں، جس راپشلا نافرماناں گنہگاراں نے اپنی اپنی برات تے قسمت نغے مطابق چار تہاڑا زندگی غا مزالئیا یہ اج غا نافرمان وی اسے راہ ٹیں لگا اور جس راویہہ دنیا غا جنجل ماں تے گمراہیاں ماں بڑگیا تھا اج اسے راہ یہ وی دنیا غا مال دولت تے خرافات ماں بڑتا جا رہیا ہیں، ور جسویلے خدا غی پکڑ غو ویلو آ گیو اس ویلے نہ کوئے ان پشلا نافرماناں ناں بچا سکیو تے نہ انھاں ناں کوئے بچا سکے غو، تے کوئے انھاں ناں بچا وی کسرا سکے! جد کہ تاریخ غا ورقا گواہی دے رہیا ہیں جے پشلا نافرمان اج غا نافرماناں تیں مال دولت ماں وی مُچ تگڑا تھا، طاقت وی انھاں کولے انھاں تے کہیں حصا بدھ تھی، اولا دتے خاندان غو جھتو وی تگڑ و تھو ور خدا غا عذاب غا اک ہولا نے ہی انھاں غو کم کرچھوڑیو، انھاں غی کائے کھٹی انھاں نغے کجھ کم نیہنہ آئی بلکہ سب کیو کرتا یو دنیا آخرت ماں برباد ہو گیو، فر خدا غا عذاب تیں جد ویہہ نیہنہ اپناں آپ ناں بچا سکیا تے یہ کسرا بچالیں غا! حالانکہ یہ تے ہیں وی انھاں تیں ماڑا!
(۵۲) یہ ساری نافرمان قوم چھیکڑ خدا غا عذاب ناں برباد ہو گئیں، آخرت غا اصل عذاب تیں پہلاں ہی انھاں نے دنیا ماں ہی خدا غا عذاب غو مزو چکھ لیو، قوم نوحؑ طوفان ناں قوم عاد چھکھڑ تے ہولا ناں اور قوم ثمود اک گج تے پھکم ناں دنیا تیں اُکل گئیں حضرت ابراہیمؑ غی مخالفت ماں جہڑا لوک کھلا ہویا انھاں غا بادشاہ نمرود ناں- جہڑو اپناں آپ ناں خدا کہہ تھو- اک گھڑا مچھر نے ہلاک کرچھوڑیو کما ھو المشھو ''مدین آلا''، اک گج تے پچھل اور چہڑ ھ غا عذاب ناں برباد ہو گیا تے ''پٹھیں کیں ویں بستیں''، جت حضرت لوطؑ غی مخالفت کرن آلا بسیں تھا، انھاں ناں اسمان در چک نغے فر پٹھیں کر نغے زمین اپر پٹاک چھوڑیو گیو۔ ان ساریاں قوماں ناں تے انھاں غی تاریخ اور انھاں غی بربادی ناں عرب غا لوک چنگی طرح جانیں تھا، ان مشرکاں ناں یاد کروایو جا رہیو ہے جے خدا غا نافرماناں غو حشر تک لیو! تم وی باز آ جاؤ نیہنہ تے خدا غا اسا سخت عذاب واسطے تیار رُہو جہڑو دنیا یا آخرت ماں نافرماناں ور ضرور آوے غو، جس تیں نافرمان بچ نیہنہ سکتا۔
(۵۳) جس را منافقاں غی اک کئی پارٹی ہے اس را موموناں غی اک بکھری جماعت ہے سگوں منافق تے چھڑا دنیا غا فانی مفاد پچھے اک پارٹی ہی بنا ویں جد کہ مومن تے اک دوجا غا دوست، غم خوار تے دکھاں غا پیہالی ویں، ﴿بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ﴾ موموناں غا کم وی بالکل منافقاں نغے خلاف ویں یہ لوکاں ناں نیکیاں غو حکم کریں، برائیاں تیں ٹھاکیں، اللہ اور اس غا رسول ﷺ غی اطاعت اور فرمانبرداری کریں، اور نماز قائم کر نغے تے زکوٰۃ ادا کر نغے اپنی فرمانبرداری غو عملی ثبوت پیش کریں، فر منافقاں ور اللہ غی لعنت وہے جد کہ موموناں ناں وہ اپنی خاص رحمت ناں نوازے۔

وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ

تے حضرت ابراہیمؑ غی قوم تے مدین آلا اور پٹھیں ہوئیں وی بستیاں آلا

أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ

انھاں کولے انھاں غا رسول صاف دلیل لے نغے آیا فر اللہ تعالیٰ تے انھاں ور ظلم کرن آلو نیہنہ تھو

وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ۝ وَالْمُؤْمِنُونَ

ور ویہہ آپے ہی اپنے اُپر ظلم کریں ویں تھا (۵۲) تے مومن مرد

وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ

تے مومن کاٹسریں آپس ماں اک دوجا غا دوست تے حمایتی ہیں ویہہ (آپس ماں) نیک کماں غو حکم کریں

وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ

تے براں کماں تیں روکیں تے نماز غی پابندی کریں تے زکوٰۃ

الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ

ادا کریں اور اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ غی تابعداری کریں یہ ہی ویہہ لوک ہیں جھاں ور اللہ رحم

اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ

کرے غو، بیشک اللہ تعالیٰ زبردست ہے حکمت آلو ہے (۵۳) تے اللہ تعالیٰ نے مومن مرداں

وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

تے مومن کاٹسریاں ناں وعدو کیو وو ہے (جنت غا) ان باغاں غو جھاں نغے ہیٹھ نہر بگتی ویں غیں

خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ

ویہہ سدا انھاں ماں ہی رہینہ غا تے (اس نے وعدو کیو وو ہے) سدا رہن آلاں باغاں ماں سُچیاں بنگلاں غو

وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ۝

تے اللہ غی رضا (ساری نعمتاں تو) بدھ نغے ہے واہی بڑی کامیابی ہے (۵۴)

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ

اے نبی (ﷺ) کافراں تے منافقاں ناں جہاد کرو! تے انھاں ور

(۵۴) منافق سدا رہن آلی جہنم ماں جیں جد کہ موموناں واسطے اللہ تعالیٰ نے جنت غیں ہمیشاں رہن آلیں انھاں نعمتاں غو وعدو کیو وو ہے جہڑیں اج انسان سوچ وی نیہنہ سکتو، نہ انسان غی عقل ماں ہی ویہہ آسکیں اور سب تیں بڑی نعمت یاہ ہے جے پروردگار انھاں تیں راضی ہو جئے غو، انھاں ناں اپناں مالک غی رضا نصیب ہو جئے غی تے اک سچا عاشق واسطے اس تیں بدھ ہور کہڑی نعمت ہو سکے!!۔

عَلَيْهِمْ ۚ وَمَأْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ﴿٧٣﴾

سختی کرو ! تے انھاں غو ٹھکانوں جہنم ہے اور واہ بّچ پھیڑی جگہ ہے (۵۵)

يَحْلِفُوْنَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوْا ۗ وَلَقَدْ قَالُوْا كَلِمَةَ

یہ اللہ تعالیٰ غی قسم کرغے کیہنہ : جے ہم نّے کائے گل نیہنہ کہئی حالانکہ انھاں نے یقیناً کفر غی گل

الْكُفْرِ وَكَفَرُوْا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوْا بِمَا

کہئی تھی، تے انھاں نے اسلام توں بعد کفر کیّو ہے تے انھاں نے اسی گل غو پکوارادو کرلیّو تھوجھڑی

لَمْ يَنَالُوْا ۚ وَمَا نَقَمُوْٓا اِلَّآ اَنْ اَغْنٰىهُمُ اللّٰهُ وَ

انھاں غے نصیب نیہنہ ہوئی (۵٦) تے انھاں نے بس اسے گل غو بدلولیّو جے انھاں ناں اللہ نے تے

رَسُوْلُهٗ مِنْ فَضْلِهٖ ۚ فَاِنْ يَّتُوْبُوْا يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ ۚ

اس غا رسولؐ نے اپݨاں فضل ناںٓ مالدار کر چھوڑیو ہے فروی جے یہ توبہ کرلیں تاں انھاں واسطے چنگی گل ہے

وَاِنْ يَّتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَابًا اَلِيْمًا ۙ فِي

تے جے یہ منہ پھیریا ہی رہینہ غا تاں اللہ تعالیٰ انھاں ناں دنیا تے آخرت ماں دردناک

الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا

عذاب دئے غو ؛ تے (ساری) دنیا ماں انھا غو کوئے حمایتی تے مددگار

نَصِيْرٍ ﴿٧٤﴾ وَمِنْهُمْ مَّنْ عٰهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰىنَا مِنْ

نیہنہ ہوسیں (۵۷) تے انھاں ماں کجھ اسا لوک وی ہیں جھاں نے اللہ تعالیٰ ناںٓ وعدو کیّو تھو کہ جے اللہ نے ہم ناں

فَضْلِهٖ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُوْنَنَّ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿٧٥﴾

اپݨاں فضل ناںٓ دتو تاں ہم ضرور صدقو خیرات کراں غا تے ضرور نیک بݨ غے رانہہ غا

فَلَمَّآ اٰتٰىهُمْ مِّنْ فَضْلِهٖ بَخِلُوْا بِهٖ وَتَوَلَّوْا وَّهُمْ

فر جسویلے اللہ نے انھاں ناں اپݨاں فضل ناںٓ عطا کیو تے ویہہ کنجوسی کرن لگ پیا تے ویہہ اپݨاں وعدہ تیں پھر گیا اور ویہہ

مُّعْرِضُوْنَ ﴿٧٦﴾ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِيْ قُلُوْبِهِمْ

ہیں ہی نمکر جاݨ آلا ؛ فر اس غا نتیجہ ماں اللہ نے انھاں غا دلاں ماں نفاق بسالںٓ چھوڑیو جھڑو

(۵۵) نبی پاک ﷺ ناں کافراں تے منافقاں ناںٓ جہاد کرن تے انھاں ورسختی کرن غو حکم ہورہیو ہے، اور یاہ انھاں غی دنیا غی سزا ہے اصل سزا تے آخرت غی ہے جت انھاں نے ہمیشاں ہمیش جہنم ماں سڑنوں ہے۔ ورات جہاد غو مطلب کے ہے؟ کیونجے کافراں ناںٓ آپؐ نے بار بار جہاد کیو ہے لیکن منافقاں ناںٓ آپؐ نے جنگ نیہنہ فرمائی جد کہ انھاں غی تعداد کوئے زیادہ نیہنہ تھی بعض روایتاں ماں مدینہ پاک ماں بس اسی نفر غو ذکر آوے، انھاں ناںٓ تے جنگ کوئے بڑی گل نیہنہ تھی فروی آپؐ نے کدے انھاں ناںٓ جنگ غو اعلان نیہنہ فرمایو: اسے گلوں حضرتِ ابن عباسؓ فرمانویں جے کافراں ناںٓ تلوار سنگ جنگ غو حکم ہے تے منافقاں ناںٓ زبان سنگ جنگ غو حکم ہے یعنی انھاں غی منافقت ناں کھول کھول غے انھاں ناں سمجھایو جئے تے زبانی طور ور انھاں ناںٓ سخت برتاؤ کیو جئے تانجے یہ اپݨاں پھیڑاں کرتو تاں تیں باچ آجیں (ابنِ جریر، ابن کثیر، کبیر وغیرہ) حضرت عبداللہ ابن مسعودؓ فرمانویں جچر توڑی یہ اپݨاں کفر غو اعلان نہ کردیں اچر توڑی انھاں ناں منافقت ور درڑیو جئے، تے حضرت مجاہدؒ فرمانویں جے جسویلے یہ منافقت ناںٓ اسلامی حکم غی خلاف ورزی کریں اور واہ گل ثابت ہوجئے فر انھاں ناں اسلامی قانوں غے مطابق سزا دتی جئے (ابنِ کثیر وغیرہ) تے امام ابنِ جریرؒ نے بّچ اقوال لکھ غے اپݨی پسند غی تفسیر یاہ بیان کی ہے جے مطلب یوہ ہے جے جسویلے انھاں غی منافقت اسرا باندے آجئے کہ انھاں غو کافر ہوݨوں بالکل واضح طور ور ثابت ہوجئے فر انھاں ناںٓ جنگ کی جئے۔ تے کجھ علماء نے لکھیو ہے جے ۹ھ توڑی یعنی نو سال توڑی رحمت عالم ﷺ انھاں غی صاف صاف کھلی منافقت تک غے وی اوجاݨی فرماجیں تھا اج نو سال تیں بعد یوہ حکم ہورہیو جے ہُݨ انھاں ور سختی کرو! جس را قرآن انھاں غی منافقت کھول کھول غے بیان کررہیو ہے، اسراتم وی انھاں غی منافقت واضح فرماؤ! تانجے انھاں واسطے مدینہ غی زمین سوڑی ہوجئے فر یا تے توبہ کریں یا سدا کفر غو اعلان کرغے کدے ہو ٹھے دفع ہوجیں۔ یاہ گل تاریخی طور ور وی ثابت ہے اس تیں بعد آپؐ نے کئیاں منافقاں غی منافقت واضح فرمائی کجھاں ناں تے اپݨی مسیت تیں باہر کڈوا چھوڑیو، ور کسے ناںٓ جنگ کرن، یاہ منافقت غی وجہ تیں کسے ناں قتل کرن غو کدے کوئے واقعو پیش نیہنہ آیو، اس ماں اج غا ماحول ماں مسلماناں واسطے بّچ سبق غیں گل ہیں۔

(۵٦) منافقاں نے کئیں واری نبی پاک ﷺ غی شانِ پاک ماں پچھو کنڈی گستاخی تے بے ادبی غا لفظ کہیا، بلکہ اسلام غی مخالفت کی فر یہ گل صحابۂ کرام نے نبی پاک ﷺ توڑی پہچائیں. ور یہ ہر واری چھُوٹھی قسم چک لیں تھا جے ہم نّے اسی کائے گل نیہنہ کہئی بلکہ مھارے اُپر الزام لایو جارہیو ہے اللہ پاک نے یاہ آیت نازل فرما غے اپݨاں مومن بنداں غی تصدیق فرمائی جے یہ سچ کینہہ منافقاں نے واقعہ ہی اسیں گل کہیں تھیں تفسیراں ماں اسرا غا کوئے پنج واقعہ بیان ہویا ہیں۔ فر فرمایو جے انھاں نے تے اس گل غو پکوارادو کرلیو تھوجھڑی انھاں ناں نصیب نیہنہ ہوئی۔ واہ کے گل تھی؟ وہ رسول پاک ﷺ ناں شہید کردین غو انھاں غو پکوارادو بلکہ پلان تھوجھڑو پورو نیہنہ ہووؤ مفسراں نے اسرا غا وی کوئے ترے واقعہ لکھیا ہیں جد منافقاں نے صلاح مشورہ کرغے رحمت عالم ﷺ ناں قتل کردین غا سارا سروند کرلیا تھا ور اللہ تعالیٰ نے اپݨاں حبیب ﷺ ناں ہر واری وحی غے ذریعہ انھاں غا ناپاک ارادہ تیں آگاہ فرما چھوڑیو، انھاں ماں ہی اک وہ واقعو ہے جد غزوۂ تبوک تیں واپسی ور باراں منافق اک سوڑی گلی ماں منہ پلیٹ غے چھپ غے بیں گیا تھا جے جسویلے اتوں رحمت عالم ﷺ لنگیں غا تے چاݨ چک حملو کرغے اس دیا ناں ہمیشاں واسطے بجھا چھوڑاں غا، ور اللہ نے وحی غے ذریعے اپݨاں حبیب ﷺ ناں انھاں غی اس سازش تیں آگاہ فرما چھوڑیو۔ (مسلم شریف، ابن کثیر، ابنِ جریر وغیرہ)

(۵۷) مدینہ غا سارا لوک نبی پاک ﷺ غا ات تشریف لیان تیں پہلاں بّچ غریب، خاصکر منافق تے سروں ہی کنگال تھا، یہودیاں غا قرضا ہیٹھ انھاں غو لک دوہرو ہووؤ تھو رحمت عالم ﷺ غا ات آجاݨ ناںٓ مدینو پاک اسلامی حکومت غی اک قسم غی راجدھانی بن گیو، ات ہر قسم غی سوداگری تے تجارت ہوݨ لگ گئی، آسیں پاسیں تیں مالِ غنیمت وی آن لگ گیو، نواں نواں ملک فتح ہون لگ گیا،

یہودی وی اپنّاں پھیڑاں کرتوتاں غی وجہ تیں اتوں دفع ہوگیا، اسرات غا لوکاں ناں اللہ پاک نے مالدار بنّا دتو، منافقاں ناں وی اس غو رج غے فائدو ہووۓ، اور یوہ سب کجھ آپؐ تے اسلام غی برکت ناںؔ نصیب ہویو، فر انھاں نے اس احسان غو بدلو یوہ دتو جے اسلام تے پیغمبرِ اسلام غی دشمنی ماں لک بنؔ لیو، انھاں ناں یوہی پچھیو جار ہیو ہے جے تم کیوں اسلام غا دشمن بنؔ گیا ہیں! تم کیوں رحمت عالم ﷺ غی مخالفت کریں، تھارو گنویوں کے ہے! بس اسے گل غی دشمنی ہے جے رحمت عالم ﷺ غی برکت ناںؔ مھاری تنگ دستی کیوں دور ہوگئی؟! یاہ تے کائے دشمنی غی گل نیہنہ! فر انھاں ناں توبہ غی شونق دوائی جے آوَ! اجاں وی اس غی رحمت غو بوؤ کھلو ہے تے جے ہُنؔ وی باچ نیہنہ آتا تاں دنیا آخرت غا عذاب واسطے تیار رُہو!۔

اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهٗ بِمَاۤ اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوْهُ

اس تہاڑا توڑی رہ غو جدیا اس غی بارگاہ ماں حاضر کیا جیں غا کیونجے انھاں نے اللہ ناںؔ کیاؔ وعدہ غی خلاف ورزی کی

وَبِمَا كَانُوْا يَكْذِبُوْنَ ۝ اَلَمْ يَعْلَمُوْۤا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ

تے اس وجہ توں جے ویہہ کوڑ ماریں تھا (۵۸) کیوں! انھاں ناں پتو نیہنہ جے اللہ تعالیٰ غیب تے

سِرَّهُمْ وَنَجْوٰىهُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوْبِ ۝ اَلَّذِيْنَ

رازغیں گل اور انھاں غا گوشا سب کجھ جانٔیں تے اللہ تعالیٰ غیب غیں ساریاں گلاں ناں خوب جانٔے (۵۹) جھڑا لوک

يَلْمِزُوْنَ الْمُطَّوِّعِيْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ فِى الصَّدَقٰتِ

دل کھول غے خوشی ناںؔ صدقو خیرات کرن آلاں مومناں ور صدقہ خیرات غا بارہ ماں مہنّاں ماریں

وَالَّذِيْنَ لَا يَجِدُوْنَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُوْنَ

تے انھاں (مخلص مومناں) ور وی جھاں ناں اپنٔی مزوری توں سواء خیرات واسطے کجھ نیہنہ تھا تو فر یہ انھاں موموناں غو

مِنْهُمْ ۭ سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ ۡ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۝

مخول بنّاویں؛ اللہ تعالیٰ انھاں غو مخول بنّاوے؛ تے انھاں واسطے دُکھ دینٔ آلو عذاب ہے (۶۰)

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ۭ اِنْ تَسْتَغْفِرْ

(اے نبیؐ) تم انھاں واسطے بخشش غی دعا منگو! پہانویں نہ منگو! جیکدے تم انھاں واسطے

لَهُمْ سَبْعِيْنَ مَرَّةً فَلَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ۭ ذٰلِكَ

ستر واری وی بخشش غی دعا منگیں غا تاں وی اللہ تعالیٰ انھاں ناں کدے نیہنہ بخشسیں؛ یاہ اس وجہ توں

بِاَنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ۭ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى

کیونجے انھاں نے اللہ تعالیٰ ناںؔ تے اس غا رسولؐ ناںؔ کفر کیو ہے، تے اللہ تعالیٰ نافرمان لوکاں ناں

الْقَوْمَ الْفٰسِقِيْنَ ۝ فَرِحَ الْمُخَلَّفُوْنَ بِمَقْعَدِهِمْ

ہدایت نیہنہ دیتو (۶۱) پچھے رہنٔ آلا اللہ غا رسولؐ توں بعد

خِلٰفَ رَسُوْلِ اللّٰهِ وَكَرِهُوْۤا اَنْ يُّجَاهِدُوْا

اپنّاں پچھے بیسن ور خوش ہوگیا، تے انھاں نے اللہ غا رستہ ماں اپنّاں مالؔ تے اپنٔی

ع ۱۶

(۵۸) ان آیتاں غو شان نزول حدیث تے تفسیر غی کتاباں ماں یوہ بیان ہویو ہے جے مدینہ پاک غا اک شخص ثعلبہ بن حاطب نے نبی پاک ﷺ اگے یاہ دعا کرن غی درخواست کی تھی جے مناں بکری خوب عطا ہوجیں، آپ ﷺ نے اس ناں زیادہ مال غی لالچ تیں ڈرایو تے اپنٔے جسی زندگی گذارن غی شونق دوائی ور وہ بالکل نیہنہ منیو اور قسم کر کر غے وعدو کرن لگو کہ جے مناں مالؔ نصیب ہوگیو تاں ہوں مالؔ غو حق ادا کر دیوں غو یعنی نہ تے دینی کماں ماں کائے کوتاہی ہونٔ دیوں غو تے نہ کدے زکوٰۃ صدقہ وغیرہ ماں سستی کروں غو، چھیکڑ آپؐ نے دعا فرمائی اور اس ناں خدا نے رج غے پہاروں عطا فرما چھوڑیا، اتناں جے مدینہ ماں انھاں واسطے جگہ گھٹ ہوگئی اور اس ناں باہر بنٔ ماں جانٔوں پے گیو جس ناںؔ پہلاں اس غی جماعت غی نماز ماں کمی آئی، فر بلیں بلیں جمعو وی گیو تے جد نبی ﷺ نے زکوٰۃ بٹھلی کرن آلا دو بندا اس غے کونٔے زکوٰۃ واسطے چلایا وہ پہاروں غی زکوٰۃ دینٔ تیں وی صاف نمکر گیو، اور کہن لگو یاہ زکوٰۃ تے واقعہ ہی اس جزیہ غی بہنٔ ہے جھڑو کافراں کونٔوں لیو جۓ یعنی اک طرح غی چٹی ہے، اسے غا بارہ ماں یہ آیت نازل ہوئیں، امام ابنِ جریر تے ابنِ کثیر وغیرہ نے لکھیو ہے جے جسو یلٔے اس ناں انھاں آیتاں غو پتو لگو تے وہ لوکاں غا مہنّاں تیں بچنٔ واسطے شرمو شرمی زکوٰۃ غیں بکریں لے غے حضور ﷺ غی خدمت ماں حاضر ہووۓ آپؐ نے فرمایو: تیری زکوٰۃ لین تیں مناں ٹھاک دتو گیو ہے، اس شکی ور اس نے خوب رواس پٹّاس کیو ور حضور ﷺ نے اس غی زکوٰۃ قبول نیہنہ فرمائی، تے آپؐ تیں بعد وہ حضرتِ ابوبکرؓ، فر حضرتِ عمرؓ، تے فر حضرتِ عثمانؓ، کونٔے وی لوکاں غا مہنّاں تیں بچنٔ واسطے زکوٰۃ لے غے آتو رہیو ور کسے نے اس کونٔوں زکوٰۃ نیہنہ لی کہ جد حضور ﷺ نے تیری زکوٰۃ قبول نیہنہ فرمائی فر ہم کسرا لے لیاں! فرمایو: جے اس نے پہلے تہاڑے ہی منافقت غی نیت ناںؔ وعدو کیو فر وعدو کر غے پورو نیہنہ کیو وعدہ خلافی تے غداری کی اس غی سزا یاہ ملی جے اس غا دل ماں منافقت رس بس تے سنجر گئی جھڑی اس غا مرن توڑی اس غے ناںؔ رہئی، امام ابنِ کثیرؒ نے لکھیو ہے حضرت عثمانؓ غا دور ماں اسے منافقت غی حالت ماں اس غی موت ہوئی۔ آیت غو شان نزول تے ساراں مفسراں نے یوہی بیان کیو ہے ور ساراں نے یاہ وضاحت ناںؔ ناںؔ کی ہے جے اس غو مطلب یوہ نیہنہ جے یوہ حکم اسے شخص غو ہے بلکہ آیت ماں درڑ ہے کہ جد وی انسان پھیڑی نیت ناںؔ وعدو کرے فر وہ پورو نیہنہ کرسکتو تے جد وعدہ خلاف بنٔ جۓ فر منافقت اس غا دل ماں بیس جۓ اور اس ناں نیکی غی توفیق نیہنہ ہوتی۔

(۵۹) یعنی دل ماں جھڑی وی پھیڑی نیت رکھ غے اللہ ناںؔ وعدو کریں تے جت وی بیس غے اسلام غے خلاف سازش تے گوشاں کریں ویہہ اللہ تعالیٰ تیں چھپیا نیہنہ رہ سکتا، جد اللہ غو متھیو وو لیکھا غو ویلٔو آوے غو رتی رتی غو حساب ہو جۓ غو۔!

(۶۰) غزوۂ تبوک ماں خرچہ پتراغی خاصی لوڑتھی آپؐ نے عام چندہ غو اعلان فرمایو تے اللہ غا رستہ ماں دینڑ غی فضیلت بیان کر کر غے صدقہ غی شوق دوائی، صحابۂ کرام نے وی اپنٹی طاقت تے ہوت غے مطابق بدھ تیں بدھ حصو لیو، کسے نے گھر غو سب کجھ آن تھر یو، کسے نے اپنٹی ادی کمائی خیرات کی، حضرت عبدالرحمٰن بن عوفؓ نے چار ہزار درہم خیرات کیا، حضرت عاصم ابن عدیؓ نے چار ہزار درہم غیں کھجور پیش کیں، غریب صحابہؓ نے پُہڑی مزدوری کر کر غے اک اک، دو دو تہاڑی غی کمائی خیرات کی، منافق اپنٹی چوڑاں ناں گڈھ مار غے بیٹھا رہیا ور صحابۂ کرام ورٹھٹھا کرن لگا، جھاں نے زیادہ خیرات کی تھی انھاں ناں تے ریاء کار اور جہڑا محنت مزدوری کر غے تھوڑی تھوڑی اپنٹی حلال کمائی لیایا تھا انھاں ناں کنجوس کہنڑ لگ گیا، اس آیت ماں اسے در اشارو ہے جے اج تم ایمان آلاں غی رج غے ہاسی بنٹا لیو خدا تعالیٰ تھاری وی اسے را ہاسی بنٹا وے غو تم دوزخ ماں جیں غا جت دُکھ دینڑ آلو عذاب تھاری اڈیک ماں ہے ات یاہ ساری کھرک تے اچوی مٹھی ہو جئے غی۔

(۶۱) حدیث ماں ہے جے آپؐ نے منافقاں غا مقدم عبداللہ ابن ابی ابن سلول غی وفات ور اس غا پوت حضرت عبداللہؓ غی درخواست ور- جہڑا پکا مسلمان تھا اس واسطے بخشش غی دعا فرمائی تھی تے اپنٹی قدرتی شفقت تے رحم دلی غی وجہ تیں اس غا کفن واسطے اپنٹاں سُچا تن غو پاک کرتو لاہ غے دتو تھو سگوں اس ناں اپنٹی چھولی ماں رکھ غے اس غا منہ ماں اپنٹوں تھک مبارک وی سٹیو تھو، (بخاری مسلم) اسے موقعہ ور یہ آیت نازل ہوئیں تھیں جے تم تے اپنٹی قدرتی شفقت ور اس واسطے بخشش غی دعا وی منگیں، اس ناں اپنوں پاک کرتو وی دیں ور خدا غو قانون یوہ ہے جے اساں نافرماناں ناں کدے نیہنہ بخشنوں، کیونجے یہ خدا اور حبیب خدا ﷺ غا منکر ہیں فر اگے آیت ۸۴ ماں آپؐ ناں انھاں غی نماز جنازہ پڑھن تے مغفرت غی دعا کرن تیں ہمیشاں واسطے ٹھاک دتو گیو۔

(۶۲) یہ ویہہ ناسمجھ منافق ہیں جہڑا غزوۂ تبوک تیں حیلا بہانا کر کر غے پچھے رہ گیا تھا، فر اپنٹی چلاکی ور بڈیار کریں تے خوش ویں ویں تھا، سگوں لوکاں ناں وی تبلیغ کریں ویں تھا، جے روڑا تے گرمی ماں گھروں نہ نکلو، اللہ نے فرمایو: جے کدے انھاں ناں سمجھ ہوتی تاں یہ سمجھتا جے دوزخ غی گرمی تے اس دنیا غی گرمی تیں مچ ہی اوکھی ہے ور یہ اس دوزخ غی گرمی تیں بچنڑ واسطے کجھ نیہنہ سوچتا نہ تیاری کریں، سگوں اس دنیا غی تُہپ تیں لوکاں ناں ڈرانویں جہڑا گرمی غی سختی جھَل غے تے اللہ غا رستہ ماں جہاد کر غے آخرت ماں دوزخ غی گرمی تیں بچنڑ غی کوشش کر رہیا ہیں

فائدو:- ﴿خِلٰفَ رَسُوْلِ اللهِ﴾ غو ترجموں دو طرح ہو سکے تے دوئے طرح سلف تیں چلیو آوے ''حضور ﷺ تیں پچھے،، تے حضور غی مخالفت کر غے پچھے،،۔

(۶۳) یعنی دنیا غا چار تہاڑا اپنٹی چال چلاکی ور خوش ہو لیو تے رج غے ہس لیو فر تے تم نے سدا ہی رونڑوں ہے، تم دوزخ ماں مچ روویں غا ور وہ رونڑوں کجھ کم نیہنہ آسیں۔

(۶۴) جہڑا منافق بہانا تے پھڑ کر کر غے غزوۂ تبوک تیں پچھے رہ گیا تھا انھاں واسطے ہی یوہ حکم بیان ہو رہیو ہے جے اگے جد وی کدے یہ تھارے نالّ کسے جنگ ماں جانڑ غی اجازت منگیں غا، تم فرما دیو جے غزوۂ تبوک غا موقع ور تھارا دل غی گل باندے آ گئی، تھارو چھپیو وو کفر سامنے آ گیو تے تھارا رازاں غو پہانڈو ورڑے مدان پھُٹ گیو، ہُنڑ تم کدے وی مھارے نالّ رلّ غے کسے دشمن سنگ وی جہاد نیہنہ کر سکتا، بلکہ ہُنڑ تے تم اسے گل ور خوش رُہو جس ور پہلاں خوش ہو یا تھا، تے بچابڑ ہاں، کالّسر یاں تے ادماناں اور ماندا اں غے نالّ- جہڑا جہاد ماں جا ہی نیہنہ سکتا کہراں ماں بیٹھا رُہو! (روح المعانی) منافقاں ور سختی کرن غو جہڑو پچھے حکم آیو تھو یوہ اسے سلسلہ غو اک حکم ہے۔

(۶۵) یاہ آیت عبداللہ ابن ابی تیں بعد نازل ہوئی تھی جہڑو مسیں اُپر بیان ہو یو، اس تیں بعد کسے منافق تے کافر غی نماز جنازہ پڑہنی، اس واسطے بخشش غی دعا کرنی بلکہ مغفرت غی دعا واسطے اس

بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَقَالُوْا

جان نالّ جہاد کرنوں پسند نیہنہ کیّو ؛ تے (ویہہ دوجاں ناں وی) کیہنہ :

لَا تَنْفِرُوْا فِي الْحَرِّ ۭ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّا ۭ

گرمی ماں نہ نکلو (اے نبیؐ) تم فرمادیو : جہنم غی اگ مچ زیادہ گرم ہے

لَوْ كَانُوْا يَفْقَهُوْنَ ۝۸۱ فَلْيَضْحَكُوْا قَلِيْلًا وَّلْيَبْكُوْا

افسوس ! کدے یہ سمجھتا (۶۲) ہُنڑ ویہہ تھوڑو جئیو ہس لیں تے مچ زیادہ

كَثِيْرًا ۚ جَزَاۗءًۢ بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ ۝۸۲ فَاِنْ رَّجَعَكَ

روتا رہینہ، انھاں کرتو تاں غا بدلہ ماں جہڑا یہ کریں ویں تھا (۶۳) تے (اے نبیؐ) جے تمناں اللہ تعالیٰ

اللّٰهُ اِلٰى طَاۗىِٕفَةٍ مِّنْهُمْ فَاسْتَاْذَنُوْكَ لِلْخُرُوْجِ

انھاں بچوں کسے جماعت در واپس لے آوے فر ویہہ تھارا کولوں (اللہ غا رستہ ماں) جانڑ غی اجازت منگیں

فَقُلْ لَّنْ تَخْرُجُوْا مَعِيَ اَبَدًا وَّلَنْ تُقَاتِلُوْا

تاں تم فرمادیو: تم کدے وی میرے نالّ (اللہ غا رستہ ماں) نیہنہ جا سکتا؛ تے نہ کدے میرے نالّ رلّ غے

مَعِيَ عَدُوًّا ۭ اِنَّكُمْ رَضِيْتُمْ بِالْقُعُوْدِ اَوَّلَ مَرَّةٍ

کسے دُشمنڑ نالّ جنگ کر سکیں، تم ویہہ ہی ہیں جھاں نے پہلی واری بیس رہنڑوں پسند کیّو تھو

فَاقْعُدُوْا مَعَ الْخٰلِفِيْنَ ۝۸۳ وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓي اَحَدٍ

ہُنڑ تم پچھے رہنڑ آلاں نالّ بیٹھا رُہو (۶۴) تے انھاں بچوں جہڑو مر جئے

مِّنْهُمْ مَّاتَ اَبَدًا وَّلَا تَقُمْ عَلٰي قَبْرِهٖ ۭ اِنَّهُمْ كَفَرُوْا

تم کدے وی اس غی نماز جنازہ نہ پڑھیو تے نہ اس غی قبر ور کھلاّ ہو یو؛ بیشک انھاں نے اللہ تعالیٰ

بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَمَاتُوْا وَهُمْ فٰسِقُوْنَ ۝۸۴ وَلَا تُعْجِبْكَ

تے اس غا رسولؐ نالّ کفر کیّو ہے تے ویہہ مریا وی اسے حال ماں کہ ویہہ نافرمان تھا (۶۵) تے (اے نبیؐ) تم انھاں غا

اَمْوَالُهُمْ وَاَوْلَادُهُمْ ۭ اِنَّمَا يُرِيْدُ اللّٰهُ اَنْ يُّعَذِّبَهُمْ

مالّ تے انھاں غی اولاد ور تعجب نہ کریو؛ اللہ تعالیٰ تے بس یاہی چاہوے جے ان غے ذریعہ انھاں ناں

بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كٰفِرُوْنَ ﴿٨٥﴾

دنیا ماں سزا دئے تے انھاں غو ساہ وی اس حال ماں نکلے کہ یہ کافر ہی ویں (٦٦)

وَإِذَآ أُنْزِلَتْ سُوْرَةٌ أَنْ اٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوْا مَعَ

تے جسویلے کائے سورت نازل کی جئے کہ تم اللہ تعالیٰ ورایمان لیاؤ، نالے اس غا رسول ناںٔ رل غے

رَسُوْلِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوْا ذَرْنَا

جہاد کرو! اسویلے دولت مند لوک تھارا کولوں اجازت منگݨ لگ جیں، تے کیہنہ: جے ہمنٔاں تے رہݨ ہی دیو

نَكُنْ مَّعَ الْقٰعِدِيْنَ ﴿٨٦﴾ رَضُوْا بِأَنْ يَّكُوْنُوْا مَعَ

کہ ہم (اتے ہی) رہݨ آلاں ناںٔ رہ جاں؛ ویہہ خوش ہوگیا ہیں کہ پچھے رہݨ آلیاں ناںٔ گھراں ماں

الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُوْنَ ﴿٨٧﴾

رہ جیں تے انھاں غا دلاں ور مہر لگ گئی ہے بس ویہہ کجھ سمجھتا ہی نیہنہ

لٰكِنِ الرَّسُوْلُ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَعَهٗ جٰهَدُوْا

ور رسول (پاکؐ) تے جہڑا لوک انھاں ناںٔ ایمان لیایا ہیں ساراں نے

بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ۚ وَأُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْخَيْرٰتُ ۫

اپݨاں ماںٔ تے جان ناںٔ جہاد کیّو ہے تے انھاں ہی واسطے نیکیں ہیں

وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ جَنّٰتٍ

تے یہ ہی لوک پورا کامیاب ہوݨ آلاٗ ہیں؛ اللہ تعالیٰ نے انھاں واسطے اسا باغ تیار کیّا وا ہیں

تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۭ

جھاں غے ہیٹھ نہر بغتیں ویں غیں، یہ سدا انھاں ماں ہی ریہنہ غا؛

ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ﴿٨٩﴾ وَجَآءَ الْمُعَذِّرُوْنَ

یاہی بڑی کامیابی ہے (٦٧) تے گرائیاں لوکاں بچوں بہانا کرن

مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِيْنَ

آلاٗ آ گیا تانجے انھاں ناں اجازت لبھ جئے تے ویہہ لوک بیٹھا رہیا جھاں نے

ع

غی قبر غے کولے کھلو ہوݨو سب کجھ ناجائز ہو گیو۔ اس آیت پاک ور ویہہ پہائی وی غور فرمالیں جہڑا غیر مسلمان غیں ارتھیاں پچھے چلݨ تے کافر لیڈراں واسطے دعا کرن اور انھاں غیں سمادھیاں ور عقیدت غا پھل چاہڑن وغیرہ ور چ بڑیار کرتا ریہنہ ویہہ آیت غی لوء ماں اپݨاں ایمان غو وی جائزو لے لیں۔

(٦٦) یاہ آیت پہلاں وی گذری ہے اُسے مضمون غی ہور تاکید کی جارہئی ہے تفسیر واسطے دیکھو حاشیو (٣٨)

(٦٧) زبانوں زبانی کلموں مومناں ناںٔ منافق وی بڑا تاولا پڑہیں سگوں سچاں مومناں تیں بدھ بدھ غے اسلام غا ٹھیکدار بݨن واسطے خوب لنگڑوی لانویں، قسم کر کر غے اسلام غی سچی جاںنثاری تے اللہ غی محبت غو دعوو وی کریں، ور یہ بناوٹی پتنگ سچاں پرواناں تیں نکھڑن ور اسویلے مجبور ہوجیں جسویلے جہاد غی اگ پھُخ جئے۔ جسویلے جہاد غو حکم لے غے کائے سورت نازل ہو جئے، تے اللہ غا دین پچھے اس غی رضا ور گردن کپاݨ غو وقت آ جے اسویلے یہ ڈروکل دل غا کھوٹا منہ اڈ غے اجازت لیݨ آ جیں، کالسریاں تے ادماّناں ناںٔ کھر بیسن واسطے پھڑ کرن تے حیلا بہاناں لوڑن لگ پویں، فر خدا تعالیٰ غی بارگاہ تیں وی انھاں غاں دلاں ور مُہر لادتی جئے کہ جاؤ! تم میرا دین جُگا ہیں ہی نیہنہ جدکہ سچا مومن تے اللہ تعالیٰ ناںٔ سچی محبت رکھݨ آلاٗ پروانہ جہاد غی شمع بلن غی تاڑ ماں بیٹھا ریہنہ، ویہہ اللہ غا رستہ ماں جاںٔ ماںٔ غی قربانی غا موقعاں واسطے چھڑ کتا ریہنہ، اور اللہ کولوں توفیق غی تے ثابت قدمی غی دعا کرتا ریہنہ فر جسو ہی حکم ملے جان تلی ور تَہر غے مدان ماں آ جیں، انھاں ہی لوکاں واسطے جنت تے اس غی ساریں نعمتاں غا وعدا ہیں تے یہ ہی دواں جہاناں ماں کامیاب ہوݨ آلاٗ ہیں۔

كَذَبُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ ؕ سَيُصِيْبُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا

اللہ تے اس غا رسول ناں کوڑ مار ہیوتھو انھاں بچوں جھڑا وی کافر ہووا ہیں انھاں ورتا ولاں ہی

مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿٩٠﴾ لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَآءِ وَلَا

درد ناک عذاب پُوے غو (٦٨) نہ کمزوراں ور کوئے گناہ ہے تے نہ

عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذِيْنَ لَا يَجِدُوْنَ

ماندا ور تے نہ انھاں لوکاں ور جھاں ناں خرچ کرن جگو کجھ

مَا يُنْفِقُوْنَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوْا لِلّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ؕ مَا عَلَى

نیہنہ سرتو حالانکہ ویہہ اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ ناں خیر خواہی رکھیں ؛ اساں

الْمُحْسِنِيْنَ مِنْ سَبِيْلٍ ؕ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٩١﴾

نیکو کاراں ور کجھ الزام نیہنہ تے اللہ بہت بخشن آلو مچ مہربان ہے (٦٩)

وَّلَا عَلَى الَّذِيْنَ اِذَا مَآ اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ

تے نہ انھاں لوکاں ور کجھ گناہ ہے جھڑا (اے نبیؐ) تھارا کوئے سواریاں واسطے آیا تے تم نے فرمایو:

لَآ اَجِدُ مَآ اَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ ۪ تَوَلَّوْا وَّاَعْيُنُهُمْ تَفِيْضُ

جے متاں کجھ نیہنہ لبھتو جس ورتمناں سوار کراؤں (فر) ویہہ واپس مڑ گیا تے انھاں غی اکھاں بچوں

مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا اَلَّا يَجِدُوْا مَا يُنْفِقُوْنَ ﴿٩٢﴾

اس غم ماں اتھروں ڈُلتا جیں تھا کہ انھاں ناں خرچ جگو کجھ نیہنہ سرتو ؛

اِنَّمَا السَّبِيْلُ عَلَى الَّذِيْنَ يَسْتَاْذِنُوْنَكَ وَهُمْ

گناہ تے بس انھاں لوکاں ور ہے جھڑا تھارے کولوں اجازت منگیں حالانکہ ویہہ

اَغْنِيَآءُ ۚ رَضُوْا بِاَنْ يَّكُوْنُوْا مَعَ الْخَوَالِفِ ۙ وَطَبَعَ

مالدار ہیں، یہ اس ورخوش ہوگیا ہیں جے (گھراں ماں) پچھے بیس رہن آلیاں ناں ٹکیا ریہنہ تے اللہ

اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿٩٣﴾

نے انھاں غا دلاں ور مہر لا چھوڑی ہے بس ویہہ کجھ وی نیہنہ جانتا (٧٠)

(٦٨) اس آیت غی تفسیر دو طرح کی گئی ہے اک یاہ کہ جس را مدینہ پاک ماں کجھ منافق تھا اسے را مدینہ غے آسیں پاسیں گرایاں ماں وی منافق موجود تھا ات انھاں ہی گرائیں منافقاں غو ذکر ہے، انھاں غا وی دو گروہ تھا، کجھ تے ویہہ تھا جھڑا زبانوں زبانی مسلمانی غو دعوو کرن تیں بعد وی جہاد غا موقع ور کوڑ مکوڑ بہانا بنا بنا غے جہاد تیں پچھے رہن واسطے اجازت منگن آجیں تھا، تے کجھ دوجا لوک تھا جھڑا انھاں تیں وی زیادہ بے شرم تے ٹھیٹھ تھا ویہہ اپناں آپ ناں مسلمان کیہنہ تھا ور جہاد ماں شریک ویں ہی نیہنہ تھا ناں ناں اپناں ٹھیٹھ پوناں غی وجہ تیں اجازت منگن غی ضرورت وی نیہنہ سہئی کریں تھا، اسے را گھر بیٹھا ریہنہ تھا، آیت ماں انھاں دواں غو ذکر ہے اور دواں واسطے دردناک عذاب غی تہمکی ہے ۔تے دوجی تفسیر اسرا کی گئی ہے جے عذر پیش کر غے اجازت منگن آلا تے پکا سچا مومن تھا تے اپڑوں سچو عذر پیش کر غے ہی اجازت منگیں تھا، تے منافق بس ویہہ ہی تھا جھڑا ابجن اجازت گھراں ماں بیٹھا ریہنہ تھا، انھاں واسطے ہی دردناک عذاب غی درڈ ہے۔

(٦٩) یعنی جھڑا واقعہ ہی عذر دار ہیں انھاں ناں جہاد تیں پچھے رہن ور کوئے گناہ نیہنہ جد کہ ویہہ جہاد تیں علاوہ باقی کماں ماں اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ غی پوری اطاعت کریں، تے پچھے رہ غے نافرمانی آلو کوئے کم نہ کریں۔

(٧٠) غزوۂ تبوک ماں لما پہنڈا واسطے سواری اور دوجا خرچا غی مُچ لوڑ تھی، کجھ مخلص ایمان آلا اساوی تھا جھڑا جہاد واسطے تے چھڑکیں اور تڑفیں تھا ور انھاں کوئے سفر غو خرچو تے سواری غو کوئے چوکھر نیہنہ تھو ویہہ رحمت عالم ﷺ غی خدمت ماں حاضر ہووا جے بیت المال غی طرفوں مھارے واسطے سواری غو انتظام فرما دیو حضور ﷺ نے فرمایو جے اسویلے تے مھارے کوئے وی سواری غو کوئے انتظام نیہنہ اس ور یہ ہُدک ہُدک غے رون لگا تے اتھرواں غی چھڑی لاتا اپناں کھراں در مڑیا انھاں غا بارہ ماں ہی فرمایو جا رہیو ہے جے انھاں ناں جہاد تیں پچھے رہن غو کوئے گناہ نیہنہ گناہ تے انھاں منافقاں ور ہے جھڑا سب کجھ ہوتاں نہ جہاد واسطے نکلیں تے نہ خیرات کریں بلکہ ڈرو کلن کالسریاں ناں گھر بیسن ور گمان تے بڈیار کرتا ریہنہ۔ان غا دلاں ور تے اللہ نے مُہر ہی لا دتی ہے ہُن ویہہ کجھ سمجھتا ہی نیہنہ۔